

370.64

ΓΓΥΜ

47X

1115

Ψυχολογία

1927.

340.64
Γ' ΓΥΜ
ΨΥΧ

ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΩΗ

Τιμᾶται μετὰ τοῦ βιβλίου. καὶ φόρου δρ. 30.50
(Βιβλιόσημον καὶ Φόρος Ἐναγχ. Δανείου δραχ. 14.15)
Ἄριθμὸς ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως 21.759
Ἄριθμὸς ἀδείας κυκλοφορίας 195, 20 Σεπτεμβρίου 1927

ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
44 - ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - 44
1927

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΩΝ

ΔΙΑ ΤΟΝ ΔΙΔΑΣΚΕ

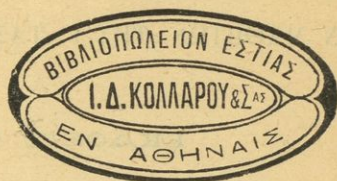
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ: Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", - ΣΤΑΔΙΟΥ 44

1927

Τὰ γνήσια αντίτυπα φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Βιβλιο-
πωλείου τῆς «Ἑστίας».

Τύποις Ἀλ. Βεϊσικουνάκη, Ἀριστείδου 6

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α') Ἡ Ἔννοια τῆς ψυχολογίας.

Ψυχικὰ Φαινόμενα.—Ψυχικὰ φαινόμενα ὀνομάζομεν τὰς ἀνά πᾶσαν στιγμὴν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς μας· ἢ ἀντίληψις π. χ. ἢ ἡ ἀνάμνησις ἐνὸς γεγονότος ἢ ἀντικειμένου ἢ τόπου, τὸν ὅποιον κάποτε ἐπεσκέφθημεν, ἢ κρίσις διὰ πρόσωπα καὶ πράξεις, οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποίους κάμνομεν διὰ νὰ λύσωμεν ἕνα μαθηματικὸν ἢ ἄλλο πρόβλημα, ἢ χαρὰ ἢ ἡ λύπη διὰ τι, ἢ ἐπιθυμία, ἢ ὁποία γεννᾶται εἰς ἡμᾶς διὰ τι, καὶ ἢ ἀπόφασις, νὰ ποκτήσωμεν αὐτό, ὅλα αὐτὰ εἶναι καταστάσεις ἢ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς μας, ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, **ψυχικὰ φαινόμενα**.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ τὰ ὁποῖα εὐκόλα δύνανται ἕκαστος σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς ἄνθρωπος νὰντιληφθῆ εἰς ἑαυτόν, ἐμφανίζονται πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὄραν καὶ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους.

Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται εἰς αὐτὰ τὰ φαινόμενα καὶ εἰς τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν αὐτὰ, καλεῖται **Ψυχολογία**.

Φυσικὰ φαινόμενα.—Τὰ φαινόμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐγινεν ἄνωτέρω λόγος, γίνονται ἐν ἡμῖν· ὑπάρχουσι ὁμοῦ καὶ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦτο καλοῦνται **φυσικὰ φαινόμενα**· καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους, τοὺς καλουμένους **φυσικοὺς νόμους**. Μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀσχολοῦνται αἱ **φυσικαὶ ἐπιστῆμαι**.

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. —
Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα διαφέρουν κυρίως κατὰ τὰ
ἑξῆς :

α') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν, ἐνῶ τὰ φυσικὰ
φαινόμενα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν.

β') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐννοοῦμεν, ὅτι γίνονται, ἀλλὰ δὲν
νάμεθα οὔτε νὰ τὰ ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας οὔτε νὰ τὰ
φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτά· τοῦναντίον τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀντι-
λαμβανόμεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας ἢ μόνας ἢ καὶ βοηθημένας
ὑπὸ τινων ὀργάνων, π.χ. μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ.λ., ἢ τοῦ-
λάχιστον τὰ φανταζόμεθα ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὰς
σκέψεις μου π.χ., τοὺς συλλογισμοὺς μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύ-
πην μου κ. τὰ ὅμ. δὲν δύναμαι νὰ ἴδω ἢ νὰκούσω ἢ νὰ ὀσφρανθῶ
ἢ νὰ γευθῶ κ. λ. οὐδὲ νὰ τὰ φαντασθῶ ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ
μέσα. Τοῦναντίον οἷονδῆποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι
μὲ τὰς αἰσθήσεις μου ἢ τοῦλάχιστον φαντάζομαι ὅτι θὰ ἠδυνάμην
νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, ἐὰν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ
βοηθητικὸν ὄργανον.

β') Ἔργον τῆς Ψυχολογίας.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἢ ὁποῖα
ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι
διέπουν αὐτά· ἀπὸ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκολα ὅτι ἡ ψυχολογία
**ἔργον ἔχει νὰ περιγράφῃ ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ κα-
τάστασιν.** Ὅπως δ' αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅταν ἐξετάζουν φυσικὸν
τι ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον, π.χ. τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχὴν,
τὴν βροντὴν κτλ., εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσουν τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ
φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰ συστατικά του μέρη, νὰ εὑρουν τὰ πρῶτα
στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τοῦτο ἀποτελεῖται καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν
αὐτῶν πρὸς ἀλλήλα, νὰ ἐξακριβώσουν τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὴν
περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τὴν σημασίαν, τὴν
ὁποίαν τοῦτο ἔχει εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, τέλος δὲ νὰ
εὑρουν τοὺς νόμους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ φαινόμενον τοῦτο γίνε-
ται, διὰ νὰ γίνουν δ' ὄλα αὐτά, ὅπως πρέπει, χρειάζονται καὶ γνώ-
σεις καὶ ὀξεῖα παρατηρητικότης καὶ μακρὰ πείρα, οὔτω καὶ ἡ ψυ-

χολογία διὰ τὴν περιγράψην μίαν ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν πρέπει νὰ ἀναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη συστατικά της μέρη, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν καὶ νὰ εὕρῃ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ κατάστασις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς μετὰ ταῦτα ἐξελίσσεται, ποιοὶ εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν αὐτὴν καὶ ποίαν καθόλου σημασίαν ἔχει αὕτη εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον ἐκεινοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ ὀξεῖαν παρατηρητικότητά καὶ μακρὰν πείραν.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν : ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖά των καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῶν.

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ Η ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως· κατὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι εἰδός τι τῶν φυσικῶν φαινομένων, παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφοράς, τὰς ὁποίας εἴπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐκεῖνος λοιπόν, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γνωρίσῃ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἰδίαν ὁδόν, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἥτοι ὀφείλει νὰ παρατηρῇ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα· εὐνόητον ὁμοίως εἶναι, ἐξ ὅσων εἴπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅτι ἡ παρατήρησις τῶν πνευματικῶν φαινομένων δὲν εἶναι τόσο ἀπλή ὅσον ἡ παρατήρησις τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐν γένει ἡ παρατήρησις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως· διότι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν διὰ τῶν αἰσθήσεών μας, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν διὰ τοῦ μέσου τούτου· οὐχ ἥτιον καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν.

Ἐκαστος ἀνθρώπος δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται τί ἔχει εἰς τὸν νοῦν του, εἰς ὠρισμένην τινα στιγμὴν, τί σκέπτεται, τί ἐπιθυμεῖ, ἐὰν εἶναι εὐχαριστημένος ἢ δυσηρεστημένος καὶ διατί· ὅταν δὲ

ἀντιλαμβάνεται τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις δύναται καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτάς. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ καταλήξωμεν εἰς ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα. ἔὰν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις, τὰ πνευματικὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον αὐτὰ τελοῦνται ἐν ἡμῖν, τὸ μὲν διότι τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ταχέως μεταβάλλονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἔρευναν ἐκάστου, τὸ δὲ διότι τὸ ἐξεταζόμενον πνευματικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται πάντοτε, ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παρατηρήσεως· ἔὰν θελήσω π. χ. νὰ ἐξετάσω τί συμβαίνει ἐν ἐμοί, ὅταν ὀργίζωμαι ἢ ὀργή μου παρέρχεται ἀμέσως καὶ οὕτως ἢ ἔρευνά μου ματαιοῦται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον διὰ τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας, μόνον, ἔὰν ἐξετάσωμεν αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἄλλος τρόπος αὐτοπαρατηρησίας· εἶναι δηλ. δυνατόν νὰ ἐπαναφέρωμεν, μετὰ τινα χρόνον, εἰς τὴν μνήμη μας πνευματικὸν τι φαινόμενον, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἐτελέσθη ἐν ἡμῖν καὶ οὕτω νὰ ἐξακριβώσωμεν, μὲ δλην μας τὴν ἡσυχίαν, τί συνέβη τότε ἐν ἡμῖν. Οὕτω π. χ. ἔὰν θέλωμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν φόβον, ἀναπολοῦμεν τί συνέβη ἐν ἡμῖν μίαν φοράν, ὁπότε, διερχόμενοι μόνοι, κατ' ἀσέληνον νύκτα, πυκνὸν καὶ ἔρημον δάσος, κατελήφθημεν ὑπὸ φόβου. Τὴν αὐτοπαρατηρησίαν κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς, κατὰ τὸν ὅποιον τελεῖται ἐν ἡμῖν ψυχικὸν τι φαινόμενον καλοῦμεν ἄμεσον, τὴν δὲ κατόπιν ἀναμνήσεως ἀναδρομικὴν αὐτοπαρατηρησίαν.

Ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἔχει τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὅποιον εἶδομεν ὅτι ἔχει ἡ ἄμεσος αὐτοπαρατηρησία, τὸ ὅτι δηλ. τὸ ψυχικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρατηρήσεως· τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναδρομικὴν παρατήρησιν· ἐκτὸς δὲ τούτου, ὅταν ἐξετάζωμεν φαινόμενόν τι ἐξ ἀναμνήσεως δυνάμεθα νὰ σχοληθῶμεν εἰς αὐτό, ὅσον χρόνον θέλομεν· ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἀνάμνησις ψυχικοῦ τινος φαινομένου σπανίως εἶναι τόσο πιστὴ ὅσον χρειάζεται· ἔὰν ὅμως τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν, συνέβη πρὸ ὀλίγου χρόνου, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ.

ὀρθῶς κατὰ τὰ κύρια σημεῖά του. **Κατὰ ταῦτα ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησιὰ βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων.**

Ἄλλο εἶδος ψυχολογικῶν παρατηρήσεων εἶναι ἡ ἐξέτασις ἄλλων διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν δηλ. ψυχικόν τι φαινόμενον παρατηροῦμεν τί συμβαίνει εἰς τινας περιστάσεις εἰς ἄλλους ἀνθρώπους· βεβαίως δὲν δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἔπως δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν. Ἀντιλαμβανόμεθα ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους **ὠρισμένα σωματικὰ φαινόμενα**, π. χ. τὰ δάκρυα, τὸν γέλωτα, τὴν εὐθυμον ἢ κατηφῆ φυσιογνωμίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κ.λ.π., ἀπὸ αὐτὰ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις ἕως τῶρα παρατηρήσαμεν καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ ἴδια σωματικὰ φαινόμενα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὠρισμένα πνευματικὰ φαινόμενα· ἐὰν ἴδω π. χ. ἓνα παῖδα νὰ κλαίῃ, σκέπτομαι ἀμέσως, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρθῶς, ὅτι ὁ παῖς αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ τινος δυσαρέσκιας, ἐὰν δ' ἴδω αὐτὸν νὰ στρέφῃ εἰς τι ἀντικείμενον τὸ βλέμμα καὶ νὰ βλέπῃ αὐτὸ ἀκορέστως, ἐννοῶ ὅτι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ προεκάλεσε τὴν προσοχὴν του ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἡ παρατήρησις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι πολὺτιμος, διότι ὁ πνευματικὸς βίος ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁ ἴδιος μὲ τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐὰν λοιπὸν ψυχολόγος τις περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑαυτοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ πνευματικὰ φαινόμενα συμβαίνοντα μόνον εἰς αὐτόν, ὡς γενικά, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς θὰ ἤπατάτο καὶ τοὺς ἄλλους θὰ ἤπάτα. Ἐνῶ, ἐὰν προσπαθῇ νὰ ἐξερευνήσῃ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἄλλων, θὰ εὕρῃ ἀσφαλέστερον καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς ἄλλους καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γενικὸν κῦρος καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς ἓν ἢ εἰς μερικὰ μόνον ἄτομα.

Καὶ κατὰ τὴν αὐτοπαρατηρησιάν καὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἄλλων μεταχειριζόμεθα δύο διαφόρους μεθόδους· δυνάμεθα δηλ. νὰ ἐξτάσωμεν πνευματικόν τι φαινόμενον, ὅταν τοῦτο ἐμφανίζεται τυχαίως ἢ αὐτομάτως, ἄνευ δηλ. ἐνεργείας ἡμῶν· εἰς αὐτὴν τὴν περιπτώσιν ἢ παρατήρησις γίνεται ὑπὸ **φυσικοὺς ὄρους**· δυνάμεθα ὁμοίως καὶ **αὐθαιρέτως** νὰ προκαλέσωμεν παρ' ἡμῖν ἢ καὶ εἰς ἄλλους φαινόμενον τι, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν. Κατὰ τὴν περι-

πτωσιν ταύτην μεταχειρίζομεθα, εἰς τὴν Ψυχολογίαν, τὴν ἰδίαν μέθοδον, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζομεθα συνήθως καὶ εἰς τὴν Φυσικήν, εἰς τὴν ὁποίαν προκαλοῦμεν σκοπίμως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θέλομεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ σπουδάσωμεν ἀκριβέστερον, δηλ. τὸ **πείραμα**· ἡ παρατήρησις λοιπὸν αὕτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγουμένην, γίνεται ὑπὸ **τεχνητῶν ὄρων**.

Κατὰ ταῦτα ἡ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων εἶναι τὸ μὲν **αὐτοπαρατηρησία**, ἢ ἄμεσος ἢ ἀναδρομική, τὸ δὲ **παρατηρησις ἄλλων**, καὶ δὴ ὑπὸ **φυσικοῦς** ἢ ὑπὸ **τεχνητοῦς ὄρων**.

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων χρησιμοποιοῦνται πολλάκις διὰ ψυχολογικὰς ἐρεύνας καὶ **πειράματα ἐπὶ ζώων**, ἀλλ' αὗται εἶναι αἱ σπουδαιόταται.

3. Αἱ θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πολλά, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ναγάγωμεν εἰς τρία κύρια εἶδη ἢ τρεῖς κατηγορίας, ὅπως φανερώσουν τὰ κλύουθα παραδείγματα.

1) Ἔχει παρέλθει ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν συνηθίζομεν νὰ τρώγωμεν, διὰ τινὰ δὲ λόγον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ φάγωμεν· ἔνεκα τούτου γεννᾶται εἰς ἡμᾶς δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν πείναν, τὴν ὁποίαν **αἰσθανόμεθα** ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν **θέλομεν** νὰ παλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ μόνον μετὰ τὸ φαγητόν, **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ φάγωμεν.

2) Ὅταν μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης, Ἑλλάδος, **γνωρίζομεν** τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μὴ ὄντες κύριοι τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των. Ἐνεκα τούτου **λυπούμεθα** πολὺ καὶ **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ἡμέρα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν δεινῶν τούτων τῶν δεινοπαθούτων προγόνων μας.

3) Ὅταν κατόπιν ἐκρήγνυται ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, **γνωρίζομεν** πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα **εὐχαριστούμεθα** ἢ **δυσαρεστούμεθα** ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχιῶν ἢ ἀποτυχιῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ' **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ καταπαύσῃ ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυχανομένης τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν σαφῶς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς ἕλα αὐτὰ εἶδομεν ὅτι κατ' ἀρχάς, πάντοτε, λαμβάνομεν γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, ἀπὸ τὴν γνῶσιν αὐτὴν προκαλεῖται εἰς ἡμᾶς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια καὶ τέλος γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία νὰ διατηρήσωμεν τὴν εὐάρεστον ἢ νὰ καταπαύσῃ ἢ δυσάρεστον κατάστασις.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, μὲ τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν γνῶσιν ἑνὸς γεγονότος ἢ μιᾶς καταστάσεως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καλοῦμεν *γνωστικόν*, τὴν δευτέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνεκα τῆς γνώσεως αὐτῆς προκαλεῖται ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια, καλοῦμεν *συναισθητικόν*, τὴν δὲ τρίτην, κατὰ τὴν ὁποίαν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργοῦντες, νὰ διατηρήσωμεν ἢ νὰ μεταβάλωμεν τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν, καλοῦμεν *βουλευτικόν*.

Κατὰ ταῦτα αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι τὸ *γνωστικόν*, τὸ *συναισθητικόν* καὶ τὸ *βουλευτικόν*. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐννοοῦμεν σαφῶς ὅτι εἰς ἕκαστον ψυχικὸν φαινόμενον δὲν ἐμφανίζεται ἐκάστοτε μία μόνη ἀπὸ τὰς λειτουργίας αὐτάς, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ' ἐκάστη μὲ διάφορον ἔντασιν καὶ ἰσχύον· ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε δέ, δι' οἷονδῆποτε λόγον, ἰσχυροτέραν, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον *γνῶσιν*, *συναίσθημα* ἢ *βούλησιν*.

Τὰς θεμελιώδεις αὐτάς ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ *λειτουργίας τῆς συνειδήσεως*.

4. ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ, ΑΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ, ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

α') *Συνείδησις, ἀσυνείδησία καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως*.
Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς, παρατηρεῖται στενὴ σχέσηις καὶ ἀμοιβαία ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησις. Ὅλοι δηλ. οἱ πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι λαμβάνουν πρῶτον γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, συναισθάνονται· ἔπειτα εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν διὰ ταῦτα καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν

εὐχαρίστησιν ἢ νάπομακρύνουν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται ὅτι ἕνεκα διαφόρων λόγων, νόσου π. χ., βαθέος ὕπνου, λιποθυμίας κλπ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονικῶς αἱ λειτουργίαι αὐται, εἰς ἄλλους μὲν ἐπὶ μακρότερον, εἰς ἄλλους δ' ἐπὶ βραχύτερον χρόνον, καὶ ἄλλοτε μὲν διαρκῶς, ἄλλοτε δὲ παροδικῶς· οὕτω π. χ. παρατηρεῖται πολλάκις ὅτι ἕνεκα νόσου δὲν ἀντιλαμβάνεται τις τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἶναι ὅλως ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ προεκάλουν παρ' αὐτῷ χαρὰν ἢ λύπην ἢ θά διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον κανονικῶς γίνονται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει *συνείδησιν*. Περὶ ἐκείνου δέ, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν γίνονται ἢ δὲν διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὐρίσκεται ἐν *ἀσυνειδησίᾳ*.

Κατὰ ταῦτα *συνειδήσεις* μὲν εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, *ἀσυνειδησία* δ' ἡ διακοπὴ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς, ἐνότης δὲ τῆς *συνειδήσεως* ἡ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις, ἢ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ ὄλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παντὸς ὕψους ἀτόμου.

β') *Περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως*.—Εἰς ἐκάστην ὄρισμένην στιγμήν τελεῖται ἐν ἡμῖν ὄρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ ὁποῖον προσελκύει, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, πρὸς ἑαυτὸ ὀλόκληρον τὴν προσοχὴν μας ἀποκλείειν ἀπ' αὐτὴν οἰονδήποτε ἄλλο φαινόμενον ἢ γεγονός. Γῆν στιγμήν π. χ. αὐτὴν βλέπω παρατεταγμένα εἰς τὴν πλατείαν τῆς Ὁμονοίας τὰ τηλεβόλα, τὰ ὁποῖα ἐκυρίευσεν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλα σκέπτομαι τώρα ἢ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ αὐτόν, λησμονῶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα καὶ εἶμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ τώρα πάσης ἄλλης σκέψεως καὶ κατέχει τελείως τὴν συνείδησίν μου ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ τώρα τὸ *περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου*. *Περιεχόμενον ἄρα τῆς συνειδήσεως* καλοῦμεν *ομάδα φαινομένων καὶ γεγονότων*, τὰ ὁποῖα ἀποχωρίζονται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἀπομονώνονται διὰ τῆς προσοχῆς.

5. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξ ὧν εἶπομεν προηγουμένως διὰ τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ δ' αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι κυρίως τρεῖς, τρία εἶναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ ὅποια διαιρεῖται ἡ ψυχολογία, ἦτοι:

1) τὸ γνωστικόν, 2) τὸ συναισθητικὸν καὶ 3) τὸ βουλευτικόν.

6. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Συνήθως νομίζεται ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας εἶναι ἀναγκαία μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον· ὅτι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς πολυτιμότερον τῆς Παιδαγωγικῆς στήριγμα. Οὐχ ἦταν τὸ μάθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντ' ἄλλον μορφωμένον ἄνθρωπον.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, νὰ γνοῶμεν δὲ τὰ συμβαίνοντα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλην ἄποψιν ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι πολύτιμος. Μὲ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν γνωρίζομεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν καλύτερον καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα. «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλῶς τὸν ἑαυτὸν σου, ἐξέταξε τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους, θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταξε τὴν καρδίαν σου», λέγει ὀρθότατα ὁ μέγας ποιητῆς Schiller. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας ἀκόμη, καὶ μόνον μὲ αὐτὴν, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τελείως τὴν ἱστορίαν, καὶ τὴν Ἱερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δηλ. ἱστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, τὸ ὁποῖον κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς Ψυχολογίας. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς καὶ ζωγραφικῆς κτλ. Ποῖος δύναιτο νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μῆδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν

Ἐπιγονὴν τοῦ Σοφοκλέους κτλ., ἐὰν δὲ γνωρίζῃ τὰς σκέψεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἦγο το αἰ ἡρωῖδες αὐτὶ εἰς αὐτὰς ἢ ἐκείνας τὰς πράξεις τῶν. Καὶ ὅταν δὲ ἴδωμεν μίαν εἰκόνα, διὰ τὴν ἐννοήσωμεν αὐτήν, δὲν ζητοῦμεν τὴν ἐμπαθῶμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς αὐτήν :

Καὶ ὁ δικηγόρος ὅμως καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ ὁ θεολόγος ἔχουν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ σκῆσῃ τελείως τὸ ἔργον τοῦ ἀνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νόμων· δυνάμεθα μάλιστα ἀδιστακτικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι **ἐκαστος ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ σκῆσῃ τόσον τελειότερον τὸ ἔργον του, ὅσον τελειότερα γνωρίζει τὴν ψυχολογίαν.**

7. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Σήμερον ἔχει ἐξακριβωθῆ τελείως ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται στενῶτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ λοιπὸν νευρικὸν σύστημα αὐτοῦ. Οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι ζῷα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφήρεσαν τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, ἔζησαν μὲν ἀκόμη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀλλὰ οὔτε μνήμην εἶχον οὔτε ἀντελαμβάνοντο τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις· μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἄρα τὰ ζῷα αὐτὰ ἐστερήθησαν καὶ σπουδαιοτάτου μέρους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου· πάντως τὸ ἴδιον θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ γίνον καὶ εἰς αὐτοὺς ὅμοια πειράματα. Ὡσαύτως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰσχυρὸν κτύπημα εἰς τὴν κεφαλὴν εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τελείαν ἀνισθησίαν καὶ ὅτι ὁ πνευματικὸς μας βίος διαταράσσεται, ὅταν ὑποφέρωμεν ἀπὸ ἰσχυρὸν πυρετὸν· ἀκόμη δὲ παρατηρήθη ὅτι ὠρισμένας βλάβας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρακολουθοῦν πάντοτε καὶ ὠρισμέναι διαταραχαὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ **κινητικὴ ἀφασία** (πάθησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ κινήσῃ λέξεις), ἡ **ἀγραφία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ γράφειν), ἡ **λεξικὴ κώφωσις** (καθ' ἣν ἄτομόν τι δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀκούει), ἡ **ἀλεξία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας βλέπει) κ.λ.π. κ.λ.π.

Ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται στενωτάτα μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ζῷα γενικῶς καὶ εἰδικώτερον οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀνωτέραν νοημοσύνην, ἔχουν **συνήθως** καὶ μεγαλύτερον καὶ θαρύτερον ἐγκέφαλον. Οὕτω π. χ. ἐνῶ τὸ κατὰ μέσον ἔθνος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνθρώπου τῆς Καυκασίας φυλῆς εἶναι 1367 γραμμάρια, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοί, ἀπεδείχθη, ζυγισθέντος τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν μετὰ θάνατον, ὅτι εἶχον πολὺ θαρύτερον ἐγκέφαλον. Ὁ κανὼν οὗτος ἔχει βεβαίως καὶ τὰς ἐξαιρέσεις του· εὐρίσκονται πολλάκις πολὺ νοήμονες ἄνθρωποι μὲ μικρὸν σχετικῶς ἐγκέφαλον· ἀλλ' ἡ ἐξαιρέσις αὕτη δὲν ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ' ὅτι ἡ νοημοσύνη δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μερικῶν ἄλλων παράγοντας, τοὺς ὁποῖους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως δ' εἶναι ἐξηκριθωμένον τοῦτο· ἄνθρωπος τῆς Καυκασίας φυλῆς, τοῦ ὁποῖου τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι μικρότερον τῶν 1000 γραμμάρων, ἔχει πρόδηλα τὰ ἴχνη τῆς πνευματικῆς ἀδεξιότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὑπάρχει στενωτάτη σχέσις μεταξὺ τῶν ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου· ἄς ἐξετάσωμεν τώρα ποῖα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ σπουδαιότατα, διὰ τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ ποῖαν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἄλλα μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

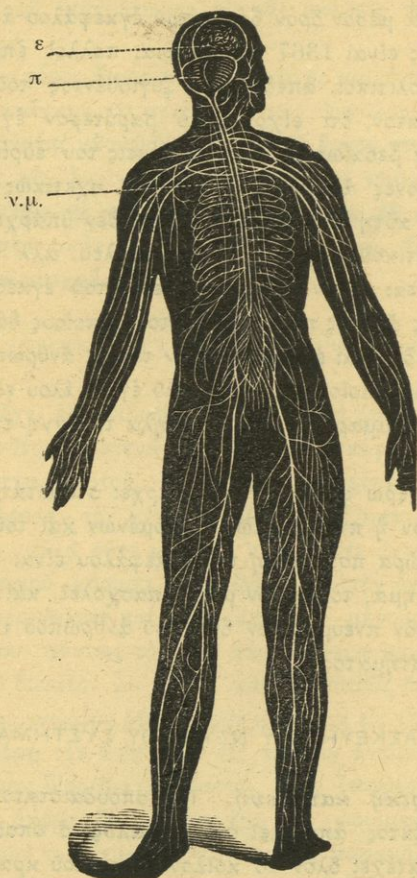
8. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Α') **Ἐξωτερικὴ κατασκευή.** Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὁ **ἐγκέφαλος**, ὁ ὁποῖος, ὡς σφαιροειδῆς μᾶζα, κατέχει ὅλον τὸ κοῖλον μέρος τοῦ κρανίου. Μὲ τὸν ἐγκέφαλον συνδέεται, διὰ τοῦ **προμήκου μυελοῦ**, ὁ **νωτιαῖος μυελός**, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλην τὴν κοιλότητα τῆς σπονδυλικῆς στήλης.

Ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐκφύονται πολυάριθμα λεπτότατα νήματα, τὰ **νεῦρα**, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός

λός αποτελοῦν τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, τὰ δὲ νεῦρα ἀπὸ περιφερικόν· (Εἰκ. 1).

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον διακρίνομεν δύο κύρια μέρη, τὰ ὅποια χω-

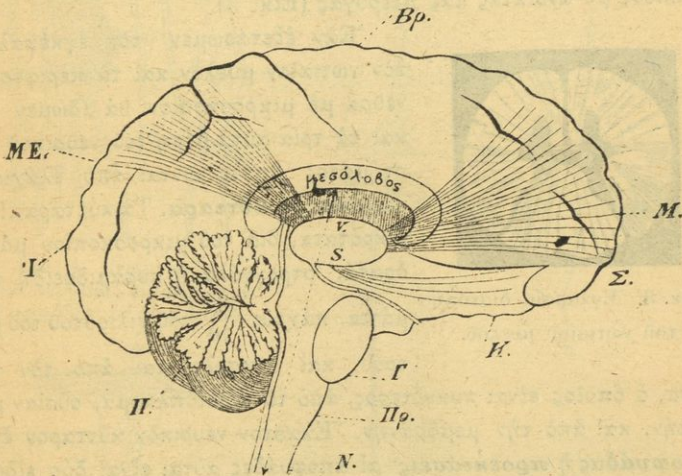
Εἰκ. 1. Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.

ε. Ἐγκέφαλος. — π. Παρεγκεφαλῖς. — ν. μ. Νοτιαῖος μυελός.

ρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ δαθεῖαν αὔλακα, τὸ ἔμπροσθεν, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ μεγαλύτερον, καὶ καλεῖται **μέγας ἐγκέφαλος**, καὶ τὸ ὀπίσθεν, τὸ ὅποιον εἶναι μικρότερον, καὶ καλεῖται **μικρὸς ἐγκέφαλος** ἢ **παρεγκεφαλῖς**. Καὶ ὁ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ παρεγκε-

φαλῖς χωρίζονται κατὰ μῆκος, δι' αὐλακος εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένης, εἰς δύο πλάγια μέρη, τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν ἡμισφαίριον.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου ἔχει διαφόρους ἔσοχάς, τὰς ἐγκεφαλικὰς ἕλικας, αἱ ὁποῖαι χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μετὰ διαφόρους ἔσοχάς αὐλακας καλουμένας. Καὶ τὰ ἡμισφαίρια τῆς παρεγκεφαλίδος ἔχουν ἕλικας παραλλήλως διατεταγμένας καὶ δὴ

Εἰκ. 2. Κάθετος διατομὴ τοῦ ἐγκεφάλου.

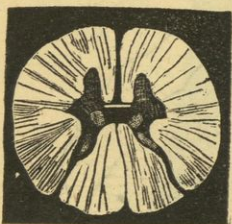
Π. Παρεγκεφαλίς. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ν. Νοτιαῖος μυελός.

οὕτως, ὥστε αἱ ἕλικες αὐταὶ δίδουν εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα τὸ σχῆμα φύλλου (Εἰκ. 2).

Εἶπομεν προηγουμένως ὅτι ὁ ἐγκέφαλος συνδέεται μετὰ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διὰ τοῦ προμήκου μυελοῦ· ὁ προμήκης μυελὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ κρανίου, συνδέεται δὲ πρὸς τὰ ἄνω μετὰ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, προεκτεινόμενος δὲ πρὸς τὰ κάτω σχηματίζει ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης τὸν νωτιαῖον μυελόν.

Β') **Ἑσωτερικὴ κατασκευή.**] Ἐὰν κάμωμεν εἰς μὲν τὸν ἐγκέφαλον κάθεταν, εἰς δὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς ἀποτελοῦνται τὸ μὲν ἀπὸ φαιάν, τὸ δὲ ἀπὸ λευκῆν οὐσίαν. Ἡ φαιὰ οὐσία

εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἔχει πᾶχος 2-4 χιλιοστών τοῦ μέτρου καὶ περιβάλλει ὡς μανδύας τὴν λευκὴν οὐσίαν, ἣ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου· τὸ φαιὸν τοῦτο περικάλυμμα τοῦ ἐγκεφάλου καλεῖται **φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου**. Εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἱ οὐσίαι αὗται εἶναι ἀντιθέτως διατεταγμέναι, ἦτοι πρὸς τὰ ἔξω μὲν εὐρίσκεται ἡ **λευκὴ**, πρὸς δὲ τὰ ἔσω ἡ **φαιὰ οὐσία**. ἂν δὲ κάμωμεν εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρισκομένη φαιὰ οὐσία ἔχει τὸ σχῆμα χρυσαλλίδος μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας (Εἰκ. 3).

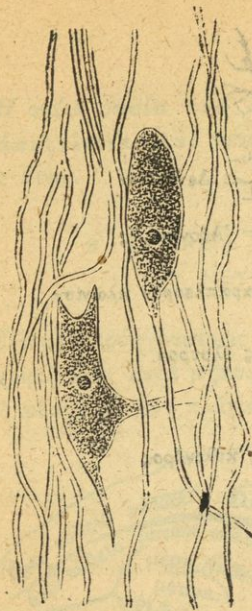

Εἰκ. 3. Ἐγκαρσία διατομὴ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

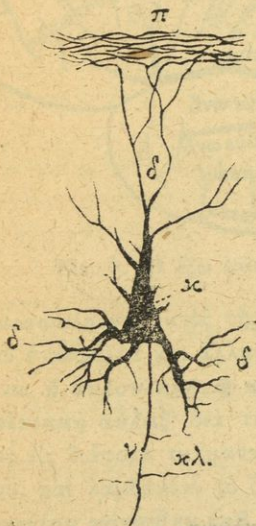
Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον, τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα μὲ μικροσκόπιον, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλάχιστα σωματία, τὰ **κύτταρα**. Τὰ κύτταρα εἶναι μικρότατα, διὰ τοῦ μικροσκοπίου μόνον ὁρατά, στρογγύλα ἢ πυραμιδοειδῆ σωματία, πᾶχους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ μέ-

τρου, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν πυρῆνα, ὁ ὁποῖος εἶναι πυκνότερος, ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα, οὐσίαν μαλακὴν, καὶ ἀπὸ τὴν μεμβράνην. Ἐκαστον νευρικὸν κύτταρον ἔχει **ἀποφυάδας** ἢ **προεκτάσεις**· αἱ ἀποφυάδες αὗται εἶναι δύο εἰδῶν, οἱ **δενδρίται**, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο ἕνεκα τοῦ σχήματός των καὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα, καὶ οἱ **νευρίται** (ἢ **ἄξονικαὶ ἴνες**), οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα τὸ σχῆμα μακροῦ λεπτοῦ νήματος. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον κύτταρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τοὺς δενδρίτας ἢ νευρίτας. Μὲ τὰ κύτταρα συνδέονται καὶ αἱ νευρικαὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἶναι λεπτότατα νήματα, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος· δέσμαι δὲ νευρικών ἰνῶν ἀποτελοῦν τὰ νεῦρα (Εἰκ. 4 καὶ 5).

Ἐκαστον κύτταρον μὲ τὰς ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις του ἀποτελεῖ μίαν νευρικὴν μονάδα, ἣ ὁποῖα ὀνομάζεται **νευρὸς** ἢ **νευρῶν**, τὸ ὅλον δὲ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δισεκατομμύρια τοιοῦτων νευράδων (Εἰκ. 6), αἱ ὁποῖαι συνδέονται μετὰ τῶν μὲ τὰ τελικὰ κλωνία των (Εἰκ. 7).

Είχ. 4. Νευρικοί ίνες
καί νευρικά κύτταρα τοῦ
ἐγκεφάλου ἐν μεγεθύνσει.

Είχ. 5. Πυραμιδικὸν κύτ-
ταρον τοῦ φλοιοῦ τοῦ
ἐγκεφάλου.

Α. ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΚΙ — Ψυχολογία

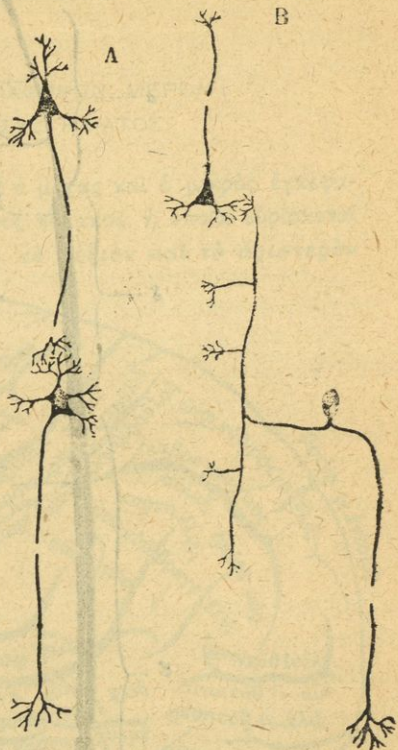
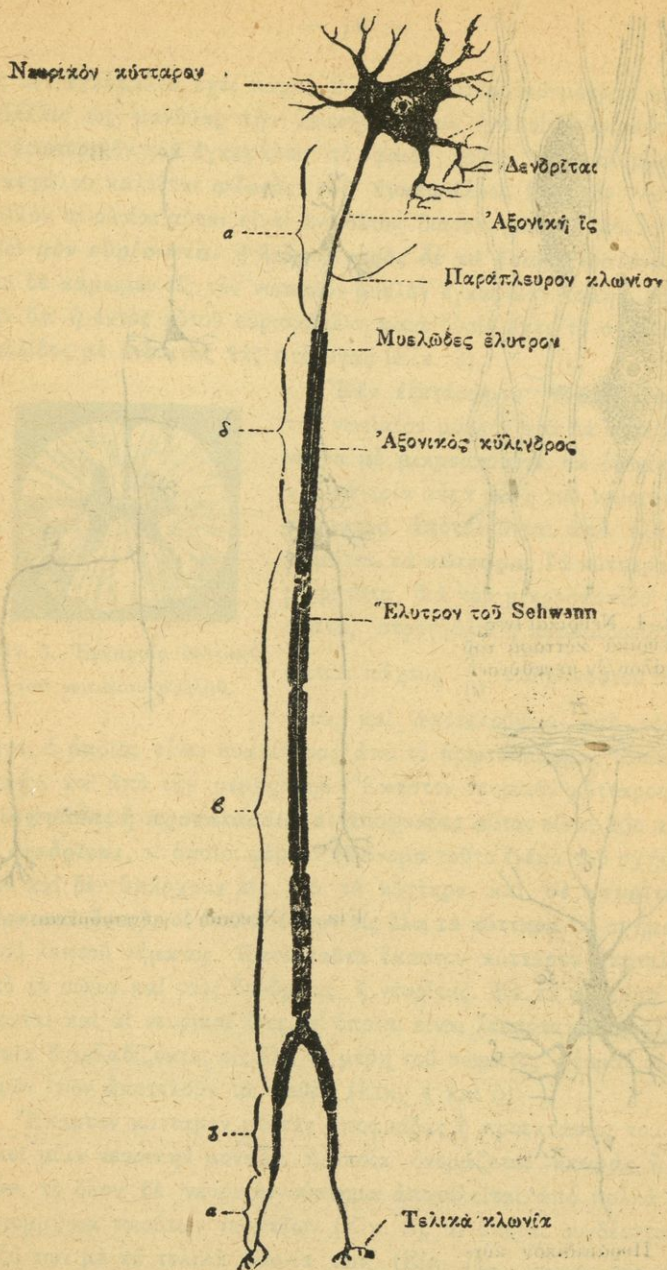

Fig. 7. Νευράδες συνειρούμεναι.

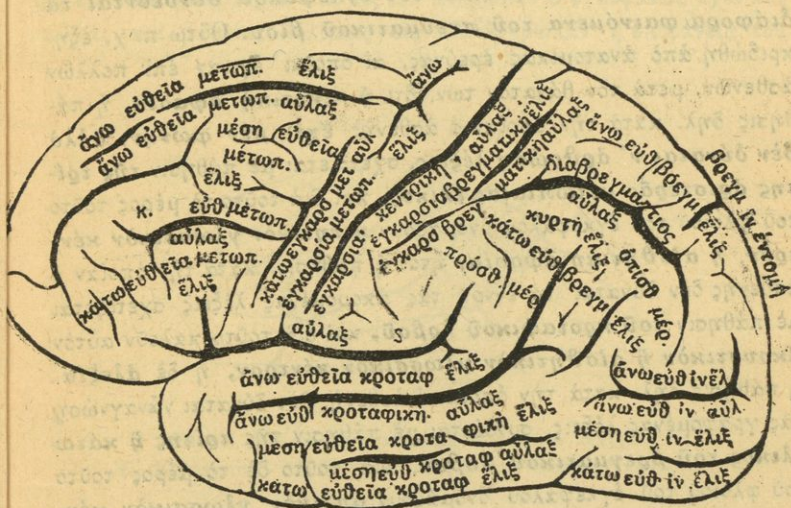

Εικ. 6. Σχηματική παράσταση νευράδος.

Ἡ φατὰ οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ νευρικὰ κύτταρα, ἡ δὲ λευκὴ ἀπὸ νευρικὰς ἴνας.

9. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΡΩΝ
ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι καὶ ὁ μέγας καὶ ὁ μικρὸς ἐγκέφαλος χωρίζονται κατὰ μῆκος διὰ τινος αὐλακος, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον εἰς δύο πλάγια ἡμίση, τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν

Εἰκ. 8. Ἡ ἔξω ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ ἀνθρώπου.

ἡμισφαίριον ἐκτὸς τῆς αὐλακος αὐτῆς ὑπάρχειν εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἄλλαι αὐλακες, ἀπὸ τὰς ὁποίας σπουδαιότεραι εἶναι ἡ *συλουϊανή*, ἡ *κεντρικὴ* ἢ *ῥολάνδειος* καὶ ἡ *βρεγματοϊνιακὴ αὐλαξ*: διὰ τῶν αὐλάκων τούτων χωρίζεται ὁ ἐγκέφαλος εἰς διάφορα τμήματα, τὰ ὁποία λέγονται *λοβοὶ* τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ λαμβάνουν τὸ ὄνομα τῶν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὀστίου τοῦ κρανίου κάτωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος δύο *μετωπιαίους*, εἰς τὰ πλάγια δύο *κροταφικούς*, πρὸς τὰ ἄνω δύο *βρεγματικούς* καὶ εἰς τὸ ὀπισθεν

μέρος δύο *ινιακούς* λοβούς. Με μικρότερας αὐλακας χωρίζεται ἕκαστος λοβὸς εἰς τρεῖς ἀκόμη ἑλικας, τὰς ὁποίας ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ διὰ τοῦτο τὰς ὀνομάζομεν *πρώτην, δευτέραν καὶ τρίτην* μετωπιαίαν, κροταφικήν, βρεγματικήν καὶ ἱνιακὴν ἑλικά ἢ *ἄνω εὐθεϊαν, μέσην εὐθεϊαν καὶ κάτω εὐθεϊαν* μετωπιαίαν, κροταφικήν, βρεγματικήν καὶ ἱνιακὴν ἑλικά (Εἰκ. 8).

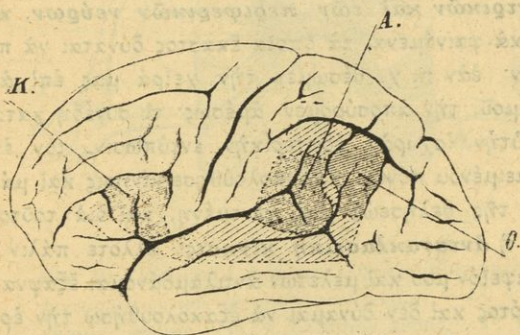
Τὰ διάφορα ταῦτα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ μέρη τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὅποια ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ μερικὰς δὲ παθολογικὰς καταστάσεις κατώρθωσαν οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες νὰ ἐξακριβώσουν πρὸς ποῖα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου *συνδέονται τὰ διάφορα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου*. Οὕτω π. χ. ἐξηκριδῶθη ἀπὸ ἀνατομικὰς ἐρεύνας, αἱ ὅποια ἔγιναν ἐπὶ πολλῶν ἀσθενῶν, μετὰ τὸν θάνατόν των, ὅτι ἡ *κινητικὴ ἀφασία*, ἢ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς ἔχει μὲν *φωνήν*, ἀλλὰ *δὲν δύναται ν' ἀρθρώσῃ λέξεις*, σχετίζεται μὲ πάθησιν τῆς *τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος*, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζουσι *κινητικὸν γλωσσικὸν κέντρον*, ἢ *αἰσθητικὴ ἀφασία*, ἢτοι ἢ πάθησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ τὰς ἀκουόμενας λέξεις σχετίζεται μὲ πάθησιν τοῦ *κροταφικοῦ λοβοῦ*, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦσι αὐτὸν *ἀκουστικὸν ἢ αἰσθητικὸν γλωσσικὸν κέντρον*, ἢ δὲ *ἀλεξία*, ἢ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ αναγνώσῃ τὰς γραφομένας λέξεις, συνδέεται μὲ πάθησιν τῆς *τρίτης ἢ κάτω ἑλικος τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ*, διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζουσι *ὀπτικὸν γλωσσικὸν κέντρον* (Εἰκ. 9).

Ὅμοίως ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἄλλα ὄρισμένα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὅτι, ὅταν πάθουν σπουδαίαν βλάβην μέρη τινὰ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξασθενεῖ ἢ νοημοσύνη ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἂ ἐγκέφαλος ὑφίσταται αὐτὴν τὴν βλάβην.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουσι ὅτι ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἀποτελεῖ τὸ σωματικὸν ὄργανον τοῦ πνευματικοῦ βίου, δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένος εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπου· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκε-

εφάλου ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκολα ὅτι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης ὁ μεγαλύτερος ἐγκέφαλος εἶναι πολὺ καταλληλότερος ἀπὸ τὸν μικρότερον. Τὸ μέγεθος ὁμῶς τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ποιὸν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· ἡ λεία ἐπιφάνεια εἶναι, φυσικά, πολὺ μικρότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἣ ὅποια ἔχει αὐλακας, ὅσον δὲ περισσότεραι καὶ βαθύτεραι εἶναι αἱ αὐλακες, τόσον μεγαλύτερα εἶναι, καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου παρατηρεῖται ὃ ἀκριβῶς τοῦτο ἔτι εἰς τὰ ἀνώτερα ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ἐγκέφαλος ἔχει καὶ πολλὰς καὶ βαθεῖας αὐλακας· εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐπιφάνεια τοῦ

Εἰκ. 9. Τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γλωσσικὰ κέντρα.
 Η. Κινητικόν. — Α. Ἀκουστικόν. — Ο. Ὀπτικόν κέντρον.

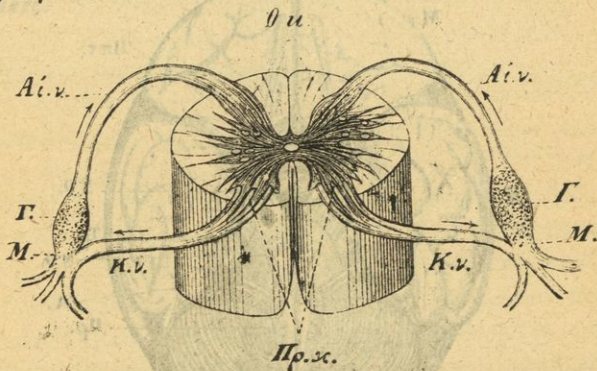
ἐγκεφάλου, δηλ. ἡ ἔκτασις τῆς φαιᾶς οὐσίας αὐτοῦ, εἶναι 2.000 περίπου τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα, ἡ δὲ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν νοημοσύνην εἶναι ὁμοία μετὰ τὴν σχέσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν νοημοσύνην· ὅσον δηλ. μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τόσον περισσότερο εἶναι ἀνεπτυγμένα, **κατὰ κανόνα**, ἡ νοημοσύνη αὐτῶν. καὶ ἐδῶ ὁμῶς παρατηροῦνται ἐξαίρεσεις καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ὅπως δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐξαρτᾶται ἡ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῴων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν

ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἢ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ *παρεγκεφαλῆς* δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ διαφόρους παρατηρήσεις ἐβεβαιώθη, ὅτι ἡ *παρεγκεφαλῆς* χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ *κρατῆται εἰς ἰσορροπίαν τὸ σῶμα*· παρατηρήθη δηλ. ὅτι, ὅταν ἡ *παρεγκεφαλῆς* ὑποστῇ σπουδαίαν βλάβην, ἐμφανίζονται διαταραχαὶ καὶ τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ὅταν ὁ πάσχων βαδίζῃ, ὁπότε οὗτος βαδίζει ὡς μεθυσμένος· καὶ ἐνίοτε μὲν ὁ πάσχων δύναται νὰ βαδίζῃ μὲ τὴν βοήθειαν βακτηρίας, ἄλλοτε ὅμως οὔτε διὰ τοῦ μέσου τούτου κατορθώνει νὰ βαδίσῃ.

Τὴν δὲ σημασίαν τέλος, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ἄλλαι *ὀμάδες τῶν κεντρικῶν καὶ τῶν περιφερικῶν νεύρων*, κατανοοῦμεν ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἑαυτόν· ἐὰν π. χ. θέσωμεν τὴν χεῖρά μας ἐπὶ ἀντικειμένου πολὺ θερμοῦ, τὴν ἀποσύρομεν ἀμέσως· τί συνέβη κατὰ τὴν περιπτῶσιν αὐτήν, ἰσχυρὰν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸν ἐκ τοῦ θερμοῦ ἀντικειμένου πόνον, παρηκολούθησε κινήσεις καὶ μάλιστα κινήσεις ἄνευ τῆς θελήσεώς μας γενομένη, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένη *ἀκουσία ἢ ἀντανακλαστικὴ κίνησις*· ἄλλοτε πάλιν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου καὶ μελετῶν ἀντιλαμβάνομαι ἕξαφνα ὅτι ἐπῆλθε πλέον σκότος καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἐργασίαν μου· καὶ σκέπτομαι ὅτι, ἐὰν θέλω νὰ συνεχίσω τὴν μελέτην μου, πρέπει νὰνάψω φῶς, ἀμέσως δὲ καὶ πράττω τοῦτο· καὶ ἐδῶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ σκότος, παρακολουθοῦν κινήσεις, ἀλλὰ κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν μὲ ὠρισμένον σκοπὸν, δηλ. *ἐκούσια κινήσεις*. Τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἐξωτερικὴ τις ἐπίδρασις, τὴν πρώτην φοράν ὁ πόνος καὶ τὴν δευτέραν τὸ αἶσθημα τοῦ σκότους, διεβιδάσθη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν μας ἦτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησαν μερικαὶ κινήσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ὑπάρχουν ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβιδάζονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, καὶ ἄλλα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων μετὰ τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους ἐκτελοῦνται διάφοροι κινήσεις· πράγματι δ' ὑπάρχουν τοιαῦτα ὄργανα τὰ *νεῦρα*, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν *μεταβιδάζουν* τοὺς

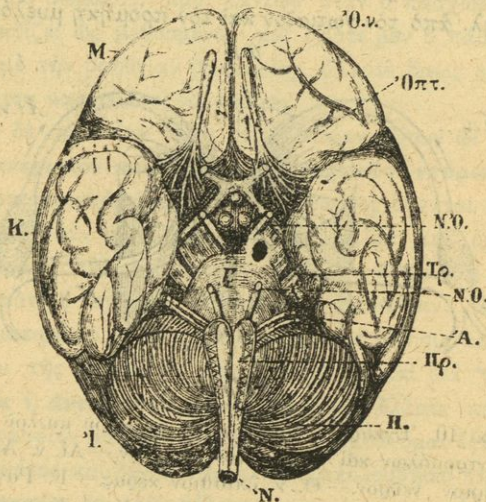
ἐρεθισμούς ἀπὸ τὰ ἔξω εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μᾶς κάμνουν νὰ αἰσθανθῶμεν τοὺς ἐρεθισμούς τούτους καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται αἰσθητήρια ἢ κεντρομόλα νεῦρα, ἄλλα δὲ μεταβιβάξουν τοὺς οὕτω εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μας γεννωμένους ἐρεθισμούς πρὸς τὰ ἔξω καὶ δίδουν τὴν ὠθησιν πρὸς ἐκτέλεσιν ὀρισμένων κινήσεων καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται κινητήρια ἢ φυγόκεντρα νεῦρα· καὶ τὰ δύο εἶδη ταῦτα τῶν νεύρων, καὶ τὰ αἰσθητήρια δηλ. καὶ τὰ κινητήρια, φύονται ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὑποφλοιώδη κέντρα, δηλ. ἀπὸ τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήκη μυελόν (Εἰκ. 10).

Εἰκ. 10. Ἐγκοσμία διατομῆ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ μετὰ κεντρομόλων καὶ φυγόκεντρων νεύρων.— Αἰ. ν. Αἰσθητήριον νεῦρον.— Ο. ν. ὀπίσθιον κέρασ.— Γ. Γαγγλιακὸς κόμβος.— Μ. Μικτὸν νεῦρον.— Κ. ν. Κινητήριον νεῦρον.— Πρ. κ. Πρόσθιον κέρασ.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ ἡ προμήκης εἶναι κέντρον τῶν ἀκουσίων ἢ ἀντανακλαστικῶν κινήσεων, ὅπως ἐξηκριθῆναι ἀπὸ πειράματα, τὰ ὁποῖα ἐγίναν εἰς ζῶα οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι βάτραχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχον ἀφαιρέσει τὸν ἐγκέφαλον, ὅταν ἔρριψαν μετὰ σταγονόμετρον μίαν σταγόνα θεικοῦ ὀξέος εἰς τὰ νῶτά του, ἐκίνησε πρὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρριψαν τὴν σταγόνα, τὸν ἕνα πόδα του, ἦτοι ἔκαμεν ἀντανακλαστικὴν κίνησιν διὰ νὰπομακρύνῃ τὸ δυσάρεστον αἰσθημα, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ θεικὸν ὀξύ· ἔκαμε λοιπὸν ὁ βάτραχος τὴν κίνησιν αὐτήν, ἂν καὶ ἔσπερειτο ἐγκεφάλου· κατὰ ταῦτα ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶχε καμμίαν σχέσιν πρὸς τὰς ἀκουσίας ἢ ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.

Τῶν ἐκούσιων ὁμῶς κινήσεων κέντρον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως ἐκφύονται ἀπὸ τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἰσθητήρια καὶ κινητήρια νεῦρα, πρέπει καὶ μὲ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου νὰ συνδέωνται αἰσθητήρια νεῦρα, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζονται εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοί, καὶ κινητήρια, διὰ τῶν ὁποίων, ἐκτελοῦνται ὠρισμένοι κινήσεις, αἱ ἐκούσαι κινήσεις, ἀφοῦ γεννηθοῦν οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοί (Εἰκ. 11).

Εἰκ. 11. Ὁ ἐγκέφαλος — Μ. Μετωπικὸς λοβός. — Ὁ. ν. ὀσφρητικὸν νεῦρον. — Ὁ. π. Ὀπτικὸν νεῦρον. — Ν. Ο. νεῦρον τοῦ ὀφθαλμικοῦ μύος. — Τ. ρ. Τριδύμον. — Α. Ἀκουστικὸν νεῦρον. — Π. ρ. Προμήκης μυελός. — Ἰ. Ἰνιακὸς λοβός. — Κ. Κροταφικὸς λοβός.

Ἐκτὸς τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων ὑπάρχουσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλα νεῦρα ἢ νευρικά ἵνες, αἱ ὁποῖαι συνδέουσιν πρὸς ἄλληλα τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζουσιν τοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὸ ἐν μέρος αὐτοῦ εἰς τὸ ἄλλο, τὸ πλησίον ἢ μακρὰν ἐθρῖσκόμενον. Αἱ νευρικά αὐτὰ ἵνες καλοῦνται *συνδετικά ἵνες*.

Κατὰ ταῦτα :

Διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλην

σημασίαν ὁ ἐγκέφαλος, ὁ προμήκης μυελός, ὁ νωτιαῖος
μυελός καὶ τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα. Ὁ ἐγκέφα-
λος εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἐκουσίων κινήσεων, ὁ προμήκης
μυελός καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός εἶναι κέντρον τῶν ἀκουσίων
κινήσεων, τὸ δὲ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα χρησιμεύει
διὰ τὰ μεταβιβάσει τούς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθι-
σμούς εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ διὰ τὰ γίνων-
ται, μετὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν τούτων, αἱ σχε-
τικαὶ κινήσεις.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

§ I. ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν τρίψωμεν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τράπεζαν ἢ ἄλλουχοῦ τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ σίδηρος ὀλίγον κατ' ὀλίγον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης αὐτῆ τοῦ σιδήρου προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένην προστριβήν. Ἀμφότερα ταῦτα, δηλ. καὶ ἡ θερμότης καὶ ἡ προστριβή, εὐρίσκονται εἰς χρονικὴν τινα σχέσιν μεταξύ των, δηλ. ἡ μὲν προστριβὴ προηγείται, ἡ δὲ θερμότης ἔπεται· χωρὶς ὁμως ἀπὸ τὴν χρονικὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη σχέσις μεταξύ αὐτῶν, λέγομεν π.χ. ὅτι ἡ θερμότης προέρχεται ἀπὸ τὴν προστριβήν· κατὰ ταῦτα ἡ προστριβὴ εἶναι ἡ αἰτία, ἡ δὲ θερμότης τὸ ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον προϋποθέτομεν εἰς ἕλα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἢ ψυχικὰ, αἰτίαν τινά. *Αἰτίαν ἄρα λέγομεν ἐκεῖνο, ἔνεκα τοῦ ὁποίου προκαλεῖται φαινόμενόν τι.*

2. Ὅταν κτυπήσωμεν εἰς τὴν τράπεζαν, ἀκούομεν ἤχον· ὅταν πλησιάσωμεν εἰς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα, ὅταν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀναμμένην λυχνίαν, βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς εὐρίσκομεν αἰτιώδη σχέσιν μεταξύ τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἤχου, τοῦ πυρός καὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀναμμένης λυχνίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ φωτός, ἦτοι αἰτία μὲν, εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, εἶναι τὸ κτύπημα, τὸ πῦρ, τὸ φῶς, ἀποτέλεσμα δὲ τὸ ὅτι αἰσθανόμεθα τὸν ἤχον, τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς. Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν πῶς αἰ αἰ-

ταίαι αὐταὶ ἐπιφέρουν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα· εἶδομεν δηλ. ὅτι ἀπὸ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν, ἐκφύονται διάφοροι νευρικοὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι διακλαδίζονται εἰς ὅλον μας τὸ σῶμα καὶ φθάνουν εἰς τὸ δέρμα καὶ εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας· τὸ κτύπημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον προκαλεῖται ἀπὸ μίαν οἰκνδήποτε αἰτίαν, προσβάλλει τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· τὰ νεύρα αὐτὰ ἐρεθίζονται οὕτω καὶ μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμόν αὐτόν, ὡς σύρματα τηλεγράφου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος φθάσῃ, διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, εἰς τὸν ἐγκέφαλον προκαλεῖ εἰς αὐτόν μεταβολήν τινα, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν **αἴσθημα** καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἠσθάνθημεν τὸ κτύπημα. Καθ' ὅμοιον τρόπον **αἰσθανόμεθα** τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν πόνον κλπ., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκάστην φοράν καὶ ἄλλα αἰσθητήρια νεύρα μεταφέρουν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ διάφορα αἰσθήματα.

Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα ἄλλα μὲν αἰσθανόμεθα μὲ **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα**, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποκτῶμεν **διὰ τῆς ὀράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρῆσεως**, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσιν **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἰς ὠρισμένον μέρος τοῦ σώματος** εὐρισκόμενα, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα **εἰς ὅλον τὸ σῶμα**, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ αἰσθήματα **τῆς ἀφῆς, τοῦ πόνου, τῆς θερμότητος** κλπ. τὰ πρῶτα αἰσθήματα ὀνομάζομεν **αἰσθήματα εἰδικὰ ἢ τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων**, τὰ δὲ δευτέρα **γενικὰ ἢ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως**. Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς ὅλα αὐτὰ τὰ αἰσθήματα.

§ 2. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἰσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς: α') τὰ ἀφῆς ἢ πιέσεως, β') τὰ πόνου ἢ ἀληγδόνος καὶ γ') τὰ θερμότητος ἢ ψύχους.

α') **Αίσθήματα αφής ἢ πιέσεως.** Ἐάν ἐγγίσωμεν διὰ τῶν δακτύλων ἕνα λεῖον καὶ ἔπειτα ἕνα τραχὺ ἀντικείμενον, αἰσθανόμεθα ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν διαφέρουν τελείως ἀλλήλων· ἐάν δ' ἀνυψώσωμεν διὰ τῆς χειρὸς λίθον βάρους ἑνὸς χιλιογράμμου, ἔπειτα δὲ νόμισμά τι, ἀποκτῶμεν πάλιν δύο διάφορα αἰσθήματα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται διότι τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν ἔγινε λόγος, πιέζοντα τὸ δέρμα ἐρεθίζουν τὰ νεῦρα, τὰ ὁποῖα τελειώνουν εἰς τὰς ἀπτικές θηλάς, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, ὃ δ' ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ὀνομάζομεν **αἰσθήματα αφής ἢ πιέσεως**. Αἱ ἀπτικαὶ θηλαὶ εὐρίσκονται ἕπως εἴπομεν, εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ἀλλ' ὄχι μὲ τὴν αὐτὴν λεπτότητα· δ' εἰδικῶν ὀργάνων ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ ἀφή εἶναι λεπτοτέρα μὲν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων, τῆς γλώσσης καὶ τὰ χεῖλη, ἀμβλυτέρα δὲ εἰς τὸ στήθος καὶ τὰ νῶτα. Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἡ ἀφή, ὅτι ὑποβοηθεῖ τὴν ὄρασιν, εἰς δὲ τοὺς τυφλοὺς καὶ ἀναπληρῶνει ἐν μέρει αὐτήν. Ὅταν θέλωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον ἀντικείμενόν τι, δὲν ἀρκούμεθα νὰ τὸ ἴδωμεν, ἀλλὰ θέλομεν καὶ διὰ τῆς αφής νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ποιότητά του. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν πῶς προβαίνομεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑφάσματος δι' ἐνδύματα καὶ δέρματος δι' ὑποδήματα. Ὅτι δ' οἱ τυφλοὶ κατορθώνουν εἰς πολλὰ πράγματα (διὰ τὴν ἀνάγνωσιν π. χ. τὴν διάκρισιν νομισμάτων κλπ.) νὰ ἀναπληρῶνουν τὴν ὄρασιν διὰ τῆς αφής εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους.

β') **Αἰσθήματα πόνου.** Ἐάν πλησιάσωμεν τὰς χεῖράς μας εἰς ἀντικείμενον πολὺ θερμὸν, ἢ πιέσωμεν ὀξύ ἀντικείμενον, ἢ κάμψωμεν ὀρμητικῶς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας κλπ., αἰσθανόμεθα **πόνον** καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις προκαλεῖται ἕνεκα ἐξωτερικῆς τινος ἐπιδράσεως ἐρεθισμὸς εἰς τὰ ἀνά τὸ σῶμα σχετικὰ νεῦρα, ταῦτα μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω γεννῶνται **τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου**.

Ἐκτὸς τῶν αἰσθημάτων τούτων τοῦ πόνου, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται ἕνεκα ἐξωτερικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦνται δι' ἐσωτερικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ (πόνος π. χ. τοῦ στομάχου κ. τ. ὅμ.). Ἐὰ αἰ-

σθήματα αὐτὰ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα βλάβης ἢ παθήσεως τοῦ μέρους τοῦ σώματος, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ αἰσθανόμεθα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, διότι χρησιμεύουν ὡς προάγγελοι κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν ὄρισμένα μέλη τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦν κινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἡμῶν ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων.

γ) **Αἰσθήματα θερμότητος ἢ ψύχους.** Καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, διότι γεννῶνται εἰς ὅλον τὸ σῶμα καὶ δὴ ὄχι μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν αὐτοῦ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἄλλοτε μὲν **γενικά**, ὅταν π. χ. αἰσθανώμεθα ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολὺ ψυχρὸς γενικῶς εἰς ὅλον τὸ σῶμά μας (ὅταν π. χ. ἡ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἄλλοτε δὲ **εἰδικά**, ὅταν προκαλῆται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εἰς μέρος τι τοῦ σώματος (ὅταν π. χ. πλησιάζωμεν τὴν χεῖρά μας εἰς θερμάστραν πολὺ θερμὴν, ὅταν θέσωμεν τὸν πόδα εἰς ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ. τ. ὅμ.). Τὰ νεῦρα, μὲ τὰ ὁποῖα αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθήματα αὐτά, δὲν εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ὁμοίως πυκνά, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν ὡς πρὸς τὸ ψυχρὸν καὶ τὴν θερμότητα.

§ 3. ΟΡΓΑΝΙΚΑ Η ΖΩΪΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. Ὅταν δὲν φάγωμεν ἐπὶ τινὰ χρόνον, αἰσθανόμεθα πείναν ὅταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ, αἰσθανόμεθα κόπωσην καὶ δίψαν.

Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ἐν πρώτοις καταστάσεις τοῦ σώματος, ἀλλ' αἱ καταστάσεις αὗται ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα αἰσθήματα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός μας καὶ ἐννοοῦμεν ὄχι μόνον ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ καὶ πῶς ζῶμεν, ἐὰν δηλ. εἴμεθα ὑγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **ζωϊκὰ αἰσθήματα**. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, τῆς

πέψεως, τῆς κυκλοφορίας, τῆς διαμείψεως τῆς ὕλης κλπ.), καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ **ὄργανικὰ αἰσθήματα**.

Τὰ ὄργανικὰ αἰσθήματα εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων ὀργάνων τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ δυνάμεθα μὲ καταλλήλους ἐγκαίρους ἐνεργείας καὶ μὲ τὴν ἐγκαίρον βοήθειαν τῶν εἰδικῶν νὰ προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

§ 4. Αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως τοῦ σώματος

Ἄλλο εἶδος αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας.

Ὅτῳ π. χ. ἐὰν τις κινήσῃ μέρος τι τοῦ σώματός μας, π. χ. τὴν κεφαλὴν, τὴν χεῖρα, τὸν πόδα κλπ., ἢ ἐὰν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι κινήσωμεν αὐτό, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ ἐὰν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας. Ὡσαύτως, ἐὰν μένωμεν ἀκίνητοι, αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἕκαστον μέλος τοῦ σώματός μας.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουν αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τὴν θέσιν καὶ κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως ἢ μὲ μίαν λέξιν κινήσισθητικὰ αἰσθήματα**.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ὅπως ὄλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν αἰσθημάτων, οὕτω καὶ τὰ κινήσισθητικὰ αἰσθήματα γεννῶνται δι' αἰσθητηρίων νεύρων· πράγματι δ' εὐρέθησαν εἰς τὰς ἀρθρώσεις, τοὺς τένοντας καὶ τοὺς μῦς ἴνες τοιούτων νεύρων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαί, ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀρθρώσεις, ἔχουν μικρὰ τινα σωματία εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διατηρήσεως τῶν μερῶν τοῦ σώματος εἰς ὀρισμένην θέσιν προκαλεῖται εἰς τὰ ἄκρα αὐτὰ ἐρεθισμός, ὁ ἐρεθισμός οὗτος μεταβιβάζεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὕτως ἀποκτιῶμεν τὸ αἰσθημα ὅτι τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματός μας κρατοῦμεν εἰς ὀρισμένην θέσιν ἢ ὅτι κινουμένον αὐτὸ καθ' ὀρισμένον τρόπον.

Τὰ κινήσισθητικὰ αἰσθήματα προκαλοῦν συνήθως ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας, διότι **συγχρόνως** μὲ αὐτὰ γεννῶνται καὶ διά-

φορα ἄλλα αἰσθήματα, ἰδίᾳ τῆς ὀράσεως καὶ τοῦ δέρματος, καὶ οὕτω συγχέονται μὲ αὐτά· παρὰ τοῦτο ὁμοίως τὰ αἰσθήματα τῆς θέσεως καὶ κινήσεως εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων κατορθώνομεν νὰ αἰσθανώμεθα λεπτοτάτας διαφορὰς εἰς τὰς κινήσεις, διὰ τούτων δὲ καὶ μόνον κατορθώνομεν νὰ διευθύνωμεν μὲ μερίστην ἀκρίβειαν τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας· οὕτω π.χ. διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων δυνάμεθα, καὶ εἰς πλήρες σκότος, νὰ περιπατῶμεν ἀσφαλῶς, νὰνευρίσκωμεν ἀντικείμενα καὶ νὰ ἐκτελῶμεν καὶ λεπτοτάτας κινήσεις π.χ. νὰ γράφωμεν. Καὶ ὅταν δὲ γράφωμεν βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ὀράσεως τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι πολὺτιμα, διότι ἄνευ αὐτῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γράφωμεν τόσο ταχέως ὅσον γράφομεν συνήθως· καὶ οἱ ἐκτελοῦντες δὲ διαφόρους ἄλλας ἐργασίας, π.χ. οἱ ξυλουργοί, οἱ σιδηρουργοί, οἱ ράπται κλπ., βοηθοῦνται παρὰ πολὺ εἰς τὰς ἐργασίας των διὰ τῶν κινήσασθητικῶν αἰσθημάτων. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὅποιοι κατορθώνουν κυριολεκτικῶς θαύματα διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων κυρίως, ἐν συνεργείᾳ μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ ὅποιοι κατορθώνουν ὄχι μόνον νὰναγινώσκουν καὶ γράφουν, ἀλλὰ καὶ διάφορα ὄργανα νὰ παίξουν καὶ νὰ ἐκτελοῦν πολλάκις καὶ λεπτοτάτας καὶ δυσκόλους, καὶ διὰ τοὺς βλέποντας ἀκόμη, χειροτεχνικάς ἐργασίας.

§ 5. Αἰσθημάτων τῶν εἰδικῶν αἰσθησέων

α.) Τὸ αἶσθημα τῆς ὀράσεως.

Ὅταν εἶναι ἡμέρα βλέπομεν φῶς, ὅταν δὲ μετὰ τινος ὥρας νυκτώσῃ ἀποκτῶμεν αἶσθημα ὅπως διόλου διαφορετικώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶχομεν πρωτότερα· πρωτότερα δηλ. εἶχομεν τὸ **αἶσθημα τοῦ φωτός**, τώρα δέ, ἐὰν δὲν ἀνάψωμεν ἐν τῷ μεταξύ τεχνητόν τι φῶς, ἔχομεν τὸ **αἶσθημα τοῦ σκότους**. Καὶ τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα εἶναι **αἰσθήματα τῆς ὀράσεως**.

Χωρὶς ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰ διάφορα **χρώματα** πράσινον, κυανοῦν, κίτρινον, ἐρυθρὸν κλπ. κατὰ τὴν ἡμέραν· εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός δὲν γεννῶνται αἰσθήματα χρωμάτων· ἐρωτῶμεν τώρα πῶς γεννᾶται τὸ αἶσθημα τοῦ φωτός καὶ πῶς παράγονται τὰ αἰσθήματα τῶν διαφόρων χρωμάτων.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός γεννῶνται δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν· ἔλα δηλ. τὰ σώματα περιλαμβάνουν μικρότατα ἠλεκτρικά ἄτομα. τὰ λεγόμενα *ἠλεκτρόνια*· τὰ ἠλεκτρόνια ταῦτα κινοῦνται μὲ μέγιστην ταχύτητα εἰς τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ καιόμενα σώματα, π. χ. εἰς τὸν ἥλιον, τὴν λυχνίαν, τὸ πῦρ, καὶ τὰ ὅμοια, οὕτω δὲ προκαλοῦν ἠλεκτρικά κύματα, τὰ ὅποια μεταδίδονται, μὲ μέγιστην ταχύτητα, εἰς τὸν χῶρον· τοιαῦτα ἠλεκτρικά κύματα ἔρχονται καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας, ὅταν βλέπωμεν σῶμά τι, καὶ μεταδίδονται διὰ τῶν διαφόρων μερῶν τῶν ὀφθαλμῶν μας μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, μεταβάλλον χημικῶς αὐτὸν καὶ διὰ τῆς χημικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ἐρεθίζονται τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα λεπτότατα ἄκρα τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μέχρι τῶν κυττάρων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται *παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἰνιακοῦ λοβοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ*, ὅπου εἶναι τὸ *ὀπτικὸν κέντρον* (ἰδ. εἰκ. 11), καὶ ἀποκτῶμεν οὕτω τὸ αἶσθημα τῆς ὁράσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀπτικὸν κέντρον εὐρίσκεται *παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἰνιακοῦ λοβοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· ἐὰν ἡ χώρα αὕτη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πάθῃ βλάβην τινά, ἢ ὄρασις ὑφίσταται διαταραχάς· ἂν δὲ καταστραφῇ ἐντελῶς, ὁ ἄνθρωπος τυφλοῦται.*

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος βλέπομεν καὶ τὰ χρώματα, ἦτοι ἀποκτῶμεν καὶ *αἰσθήματα χρωμάτων*· τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστόν, ἀποκτῶμεν μόνον τὴν ἡμέραν ἢ ὅταν ἔχωμεν τεχνητὸν φῶς, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ σκότος· τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων συνδέονται μὲ τὸ φῶς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ ἠλιακὸν φῶς. Εἶναι γνωστόν ὅτι τὸ ἠλιακὸν φῶς περιέχει ἔλα τὰ χρώματα *τῆς ἰριδος ἢ τοῦ ἠλιακοῦ φάσματος*, ἢ δὲ διαφορὰ τῶν χρωμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάφορον ταχύτητα τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων· ὅταν αἱ ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχωνται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δεῦτερον λεπτὸν γεννᾶται αἶσθημα *ερυθροῦ* χρώματος· καθ' ὅσον δ' αἱ κυμάνσεις αὐτὰ ἀυξάνονται γεννῶνται τὰ διάφορα ἄλλα χρώματα τῆς ἰριδος καὶ ὅταν φθάσουν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δεῦτερον λεπτὸν γεννᾶται αἶσθημα *ιώδους* χρώματος.

Τὰ χρώματα ταῦτα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχουν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἐξῆς : ἕκαστον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον προσβάλλεται ἀπὸ τὸ ἠλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, ἄλλας μὲν κυμάνσεις ἀπορροφᾷ, ἄλλας δὲ ἀντανακλᾷ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ, κατ'ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας, ὅταν βλέπωμεν αὐτό· οὕτως ἀποδίδομεν εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀντανακλᾷ, καὶ λέγομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἐρυθρὸν, πράσινον, κίτρινον κλπ., ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ κυμάνσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους ἀντανακλᾷ, ἐνῶ πάσας τὰς ἄλλας ἀπορροφᾷ. Ἰπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν ὅλα τὰ χρώματα, ἀλλὰ μερικὰ μόνον ἐξ αὐτῶν· περὶ τούτων λέγομεν ὅτι πάσχουν *τύφλωσιν χρωμάτων*· τύφλωσιν χρωμάτων πάσχουν κατ' ἀρχὰς καὶ οἱ μικροὶ παιδῆς, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς διακρίνουν μόνον τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκὸν χρῶμα· σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτοῦν οἱ παιδῆς, καθ' ἕσσαν προχωρεῖ ἡ ἡλικία των, τὰ αἰσθήματα καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται ἀκόμη νὰ διακρίνουν ταῦτα τόσον σαφῶς ὅσον οἱ ἐνήλικοι· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον περὶ τὸ ἔβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, εἰς τινὰς δὲ καὶ πολὺ βραδύτερον.

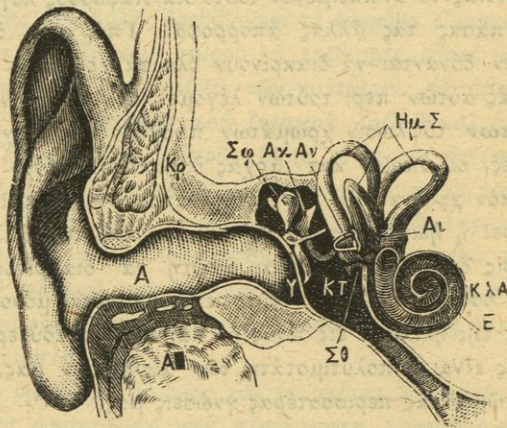
Ἡ ἕρσις εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη τῶν αἰσθήσεων μας, διότι δι' αὐτῆς ἀποκτῶμεν τὰς περισσοτέρας γνώσεις μας.

β') Τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς.

Διὰ τῆς ὁράσεως ἀποκτῶμεν κυρίως γνώσιν τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τοὺς *τόνους* καὶ τοὺς *ψόφους*.

Ἄργανον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἦχος μεταδιβάσκειται ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡμῶν, εἶναι ὁ *ἀήρ*. Ὅταν κρούσωμεν π. χ. χορδὴν τινα, αὕτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία μεταδίδεται καὶ εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὴν χορδὴν. Εἰς τὸν ἀέρα σχηματίζονται οὕτω κύματα ὅμοια πρὸς τὰ σχηματιζόμενα εἰς τὴν θάλασσαν, ὅταν ρίψωμεν εἰς αὐτὴν λίθον. Τὰ κύματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα λέγονται *ἠχητικὰ*, μεταδίδονται βαθμηδὸν εἰς τὸν ἀέρα, τέλος δὲ φθάνουν καὶ εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· ὅταν τὰ κύματα ταῦτα φθάσουν εἰς τὸ οὖς

ήμων, συνάγονται διὰ τῆς κόγχης τῶν ὠτων, ἢ ὁποία διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι καταλλήλως κατεσκευασμένη, καὶ φθάνουν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου μέχρι τοῦ τυμπάνου· ἀμέσως τότε ὁ ὕμην, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀποτελεῖται τὸ τυμπάνον (ὁ τυμπανικός ὕμην) περιπίπτει εἰς παλμικὰς κινήσεις καὶ οὕτω μεταδίδει τὰς κινήσεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀέρα, ὃ ὅποις εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου, εἰς τὰ ἀκουστικὰ ὀστάρια καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ ὑγρὸν, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτατον μέρος τοῦ ὠτός, τὸν λαβύρινθον (εἶκ. 12)· διὰ τῶν παλμικῶν τούτων κινή-

Εἶκ. 12. Τὸ ἀκουστικὸν ὄργανον. — Α. Ἐξωτερικὸς ἀκουστικὸς πόρος. — Υ. Ὑμὴν τοῦ τυμπάνου. — Κ.Τ. Κοιλότης τοῦ τυμπάνου. — Ε. Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ. — Σφ. Σφύρα. — Αξ. Ἄκμων. — Αν. Ἀναβολεύς. — Αι. Λίθουσα τοῦ λαβυρίνθου.

σεων τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγροῦ μεταβάλλονται χημικῶς τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἰνῶν μέχρι τῆς πρώτης κροταφικῆς ἑλικος τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου καὶ μεταβάλλεται εἰς ἀκουστικὸν αἴσθημα. Πραγμαμένως εἶδομεν ὅτι ὅταν πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ πρώτη κροταφικὴ ἑλιξ δὲν ἐννοοῦμεν τὰς λεγομένας λέξεις. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς· λεπτομερεῖς ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς σχετίζεται μὲ τὸ ἔμπροσθεν, τὸ δὲ τῆς κατανοήσεως τῶν λεγομέ-

νων λέξεων με τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς κροταφικῆς ἑλικος.

Τόνος καὶ ψόφος. Αἱ παλμικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας μεταπίπτει ὁ ἀήρ, ἔνεκα τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν σωμάτων, τὰ ὅποια περιβάλλει, εἶναι ἄλλοτε μὲν **κανονικαί**, ἦτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ ἀκριβῶς τόνον χρόνον, ὅσον διακοῦν καὶ αἱ ἄλλαι, ἄλλοτε δ' **ἀκανόνιστοι**, ἦτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰς ἄλλας· κανονικαὶ π. χ. εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, αἱ ὅποιαι προσέρχονται, ἔταν κτυπήσωμεν τὰ σκέλη τῆς διαπαζῶν, ἔταν κρούσωμεν χορδὴν κιθάρας, τετραχόρδου, κλειδοκυμβάλου καὶ τῶν ὁμοίων, ἀκανόνιστοι δ' αἱ παραγόμεναι, ἔταν π. χ. ὁ ἄνεμος ἀνοιγοκλείη θύραν, παράθυρον κλπ. Τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα, τὸ ὅποιον παράγεται ἀπὸ κανονικὰς παλμικὰς κινήσεις καλοῦμεν **τόνον**, τὸ δὲ παραγόμενον ἀπὸ ἀκανόνιστους παλμικὰς κινήσεις, **ψόφον**.

Ὅταν γίνεταί λόγος περὶ τόνων, λέγομεν ὅτι ὁ τόνος οὗτος εἶναι **ὑψηλός**, ἐκεῖνος **χαμηλός**, ὁ τόνος οὗτος εἶναι **ἰσχυρός**, ἐκεῖνος **ἀσθενής**, πολλάκις δὲ γίνεταί λόγος καὶ περὶ **χρώματος** τῶν τόνων.

1) **Τὸ ὕψος τοῦ τόνου.** Τὸ ὕψος τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν παλμικῶν κινήσεων, αἱ ὁποιαὶ παράγονται εἰς ἓν δευτερόλεπτον· ὅσον ὀλιγώτεραι εἶναι αἱ παλμικαὶ αὐταὶ κινήσεις τόσον **χαμηλότερος** εἶναι ὁ τόνος, ὅσον δὲ **περισσότεραι** τόσον **ὑψηλότερος**· ὁ χαμηλότερος τόνος, τὸν ὅποιον δύναται νάντιληφθῆ τὸ ἀνθρώπινον οὖς, παράγεται ἀπὸ 11, ὁ δ' ὑψηλότερος ἀπὸ 50 000 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον· ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπινου ὠτὸς εἶναι μικρὰ διὰ τὰς παλμικὰς κινήσεις, τὰς πλησίον τῶν δύο τούτων ὀρίων, μεγάλη ὅμως διὰ τοὺς τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται ἀπὸ 1,000 5,000 παλμικὰς κινήσεις.

2) **Ἡ ἰσχὺς τοῦ τόνου.** Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν παλμικῶν κινήσεων· ὅσον **πλατύτεραι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τόσον **ἰσχυρότερος** εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τόσον **ἰσχυρότερον** εἶναι καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα, ὅσον δὲ **μικρότεραι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, τόσον **ἀσθενέστερος** εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα.

3) **Τὸ χρῶμα τοῦ τόνου.** Ὅταν ἀκούωμεν τόνον τινὰ διὰ

γυμνοῦ ὠτός, ὁ τόνος οὗτος φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀπλούστατος· ἐάν ὅμως χρησιμοποιήσωμεν ὄργανόν τι, τὸ ὁποῖον καλεῖται **ἀντηχητήρ**, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀκούμενος τόνος δὲν εἶναι ἀπλούς, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν **θεμελιώδη τόνον**, τὸν τόνον δηλ. τὸν ὁποῖον ἀκούομεν καὶ διὰ γυμνοῦ ὠτός, καὶ ἀπὸ ἄλλους **μερικὸν** τόνους, οἱ ὁποῖοι παράγονται **συγχρόνως** μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον, ἀλλ' εἶναι τόσοι **ἀσθενεῖς**, ὥστε **δὲν δυνάμεθα νάκούσωμεν αὐτοὺς μὲ γυμνὸν οὖς**· οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι τόνοι εἶναι ἐκάστοτε καὶ εἰς τὰ διάφορα ὄργανα διάφοροι, καὶ δίδουσι διὰ τοῦτο διάφορον **χρωματισμὸν** εἰς τοὺς ἐκάστοτε παραγομένους τόνους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διακρίνομεν εὐκόλως τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἓν ὄργανον, π.χ. τὸ τετράχορδον, ἀπὸ τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἄλλο ὄργανον, τὴν κιθάραν π. χ., τὸ κλειδοκύμβαλον κ.λ.π.. Κατὰ ταῦτα τὸ **χρῶμα** ἐκάστου τόνου, ἐξαρτᾶται **ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς τόνους**, οἱ ὁποῖοι παράγονται **συγχρόνως** μὲ τὸν **θεμελιώδη τόνον**.

Οἱ ἀριγέννητοι παῖδες δὲν ἀκούουν· ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσιολογικός· εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπάνου μεταδίδονται εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ἀέρα τοῦτον μεταδίδονται εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ τέλος εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ ὁποῖα καταλήγουν εἰς τὸν λαβύρινθον· εἰς τὸν ἀριγέννητον ὅμως παῖδα **ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου δὲν ὑπάρχει ἀήρ, ἀλλὰ βλέννα**· μόνον δ' ὅταν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἢ βλέννα αὕτη **ἀπορροφηθῇ καὶ πληρωθῇ ὁ χῶρος, τὸν ὁποῖον ἢ βλέννα αὕτη πρότερον κατεῖχε, ἀέρος**, διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τότε εἶναι δυνατόν νὰ μεταδίδωνται, διὰ τοῦ ἀέρος τούτου, αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπανικοῦ ὕμενος εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου καὶ νὰ γεννηθῇ αἰσθημα ἀκοῆς.

γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως.

1) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐρεθίζονται τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ καὶ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς καλοῦσι συνήθως **χημικὰς αἰσθήσεις**·

καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἐξερεθίζεται διὰ *γευστῶν* ἢ καὶ στερεῶν, ἀλλ' εἰς τὸ στόμα διαλυομένων, τὸ δ' ὄσφραντικὸν δι' *αερωδῶν* ἢ *ἐξαερούμενων* οὐσιῶν.

2) Ὅργανον τῆς γεύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ *γλῶσσα* καὶ ἴδια αἱ εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς εὐρισκόμεναι *γευστικαὶ θηλαί*. Τὸ ποῖον ὅμως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ ὀρισθῇ ὅπως τὸ ποῖον τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας προηγουμένως ἐξητάσαμεν. Αἱ λέξεις ξινός, γλυκός, πικρός, ἄλμυρός φανερώουν ἁπλῶς τὰς σπουδαιότητας τάξεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως ὑπάρχουν ποικιλώταται παραλλαγαί, αἱ ὁποῖαι προσέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (π. χ. γλυκόςξινον, γλυκόπικρον, κλπ.) ἢ ἀπὸ τὴν συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς ἢ τῆς ὄσφρήσεως. Τὸ αἶσθημα τῆς γεύσεως δὲν εἶναι τὸ ἴδιον πάντοτε εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους ἕνεκα πολλῶν λόγων· ὅ,τι ὁ ἓνας αἰσθάνεται γλυκὺ, ὁ ἄλλος αἰσθάνεται πικρὸν κτλ.

3) Τῆς δ' ὄσφρῆσεως ὄργανον εἶναι ἡ *βλεννογόνος μεμβράνη*, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, τὸ δ' εἶδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι τόσον ἀδέβαιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἴδιας λέξεις, αἱ ὁποῖαι νὰ φανερώουν αὐτὸ. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλεῖστα τῶν αἰσθημάτων τῆς ὄσφρῆσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σωματίων, τὰ ὅποια προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ὄσφρῆσεως (λέγομεν π.χ. ὄσμη ῥόδου, ἴου κλπ.).

Τὸ αἶσθημα τῆς ὄσφρῆσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι ὄσμαι διὰ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, διεγείρουν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἢ ἀποστροφὴν πρὸς αὐτὸ.

4) *Γένεσις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὄσφρῆσεως*. Ἐὰν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὑγρὸν τι ἀντικείμενον, π.χ. γάλα, αἰσθανόμεθα ἀμέσως τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο, ἐὰν δηλ. εἶναι γλυκὺ ἢ πικρὸν, ξινὸν ἢ ἄλμυρὸν κλπ. ἐὰν ὅμως θέσωμεν εἰς τὸ στόμα μας στερεὸν ἀντικείμενον, π.χ. ζάχαριν, ἄλας κλπ., πρέπει νὰ παρέλθῃ χρόνος τις, ἄλλοτε περισσότερος καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερος, ἕως ὅτου αἰσθανθῶμεν τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο· ὁ λόγος τοῦτου εἶναι ὅτι τὰ μὲν ὑγρά ἀντικείμενα εἰσέρχονται ἀμέσως εἰς τὰς *γευστικὰς θηλάς*, αἱ ὁποῖαι κυριώτατα μὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν

γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπιγλωττίδα καὶ τὸν οὐρανίσκον, καὶ προκαλοῦν χημικὴν μεταβολὴν εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα· ἐνῶ αἱ στερεαὶ οὐσίαι πρέπει πρῶτον νὰ διαλυθοῦν ἐν μέρει τοῦλάχιστον διὰ τοῦ σιέλου διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιφέρουν τὴν χημικὴν αὐτὴν μεταβολὴν. Ἡ χημικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐρεθίζει τὰς λεπτοτάτας ἴνας τοῦ γευστικοῦ νεύρου, τὰς ἐνταῦθα εὐρισκομένας, ὁ δ' ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται διὰ τοῦ γευστικοῦ νεύρου μέχρι τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου προκαλεῖ μεταβολὴν, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς γεύσεως.

Τὸ δὲ αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως προκαλεῖται ἀπὸ τὰ μόρια, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ἀερώδη ἢ τὰ ἐξαερούμενα ἀντικείμενα καὶ τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ρινοῦς εἴτε διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, εἴτε διὰ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὅταν τρώγωμεν· τὰ μόρια ταῦτα διαλύονται διὰ τῆς βλέννης, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινοῦς, μεταβάλλουν χημικῶς τὰ ὀσφραντικὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα καὶ ἐρεθίζουν αὐτὰ· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἐπιφέρει ἐνταῦθα μεταβολὴν, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως.

Κέντρον τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως εἶναι ἡ ἱπποκάμπειος ἐλιξ τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸν κροταφικὸν λοβὸν (πρβλ. εἰκόνα 11).

§ 6. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἐμάθαμεν ἤδη διάφορα αἰσθήματα, αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, γεύσεως, ὀσφρήσεως, θέσεως καὶ κινήσεως κλπ. καὶ εἶδομεν ὅτι ἐκάστου τῶν αἰσθημάτων τούτων ἔχομεν διάφορα εἶδη· οὕτω π.χ. εἶδομεν ὅτι ἔχομεν ἐκ τῆς ὀράσεως αἰσθήματα λευκοῦ, πρασίνου, κιτρίνου, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους κλπ., ἐκ τῆς ἀκοῆς αἰσθήματα ὑψηλῶν καὶ χαμηλῶν τόνων, ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματα ὀξέου καὶ γλυκέος, ἐκ τῆς ἀφῆς αἰσθήματα σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, λείου καὶ τραχέος κλπ.

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὅτι δὲν

δυνάμεθα νανάλυσωμεν αὐτὰ εἰς ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα· κατὰ ταῦτα τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν πνευματικὸν φαινόμενον.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ἐν γένει τὰ αἰσθήματα· διὰ τὰ γεννηθῆ οἰονδήποτε αἶσθημα, πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἐπίδρασις τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἢ εἰς εἰδικὰ ὄργανα (προκειμένου περὶ τῶν εἰδικῶν αἰσθημάτων) ἢ διακλαδίζονται εἰς ἕλον τὸ σῶμα (προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν αἰσθημάτων)· τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν ἐρεθισμόν. εἶδομεν δ' ὅτι δι' ἕκαστον εἶδος αἰσθημάτων ὑπάρχουν καὶ διάφορα εἶδη ἐρεθισμῶν, διὰ τὰ αἰσθήματα π.χ. τῆς ὀράσεως ἢ ηλεκτρικαὶ κυμάνσεις, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως ῥευστὰ ἢ ῥευστοποιούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρῆσεως ἀεριώδη ἢ ἐξαερούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἢ διαφορά τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι προκαλοῦν μεταβολὴν τινα εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη μεταδιδαζομένη διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιόν, καὶ δὴ ἐκαστοτε εἰς ἄλλην χώραν αὐτοῦ, προκαλεῖ ἐνταῦθα μεταβολὴν, ἢ ὁποῖα ἐκαστοτε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ γεννώμενον αἶσθημα. Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ αἶσθημα διακρίνομεν :

α') Τὸν ἐρεθισμόν, ὁποῖος εἶναι φυσικὸν φαινόμενον τελοῦμενον ἐκτὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος,

β') τὴν διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ προκαληθεῖσαν διέγερσιν τοῦ νεύρου καὶ τὴν μεταδίδοσιν αὐτῆς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα εἶναι φυσιολογικὸν γεγονός, καὶ

γ') τὴν εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν ἐπερχομένην, διὰ τῆς μεταδίδοσεως εἰς αὐτὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ, μεταβολὴν, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ὄρισμένον αἶσθημα, καὶ ἢ ὁποῖα εἶναι ψυχικὸν γεγονός.

Κατὰ ταῦτα :

Τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν ἀδιαίρετον πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ, ὁ ὁποῖος προ-

καλεῖται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων.

Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

α') **Τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος.** Ἐχομεν σαφῆ συνειδησιν ὅτι τὸ ἐρυθρὸν εἶναι κατὰ τὸ ποῖόν του ὅλως διόλου διάφορον ἀπὸ τὸ γλυκύ, τὸ κίτρινον, τὸ ψυχρὸν, τὸ λεῖον, τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τόνον κ.λ.π. *Ἐκαστον λοιπὸν αἶσθημα ἔχει ὀρισμένην ποιότητα*, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθήματα· τὴν ποιότητα ταύτην ἐκάστου αἰσθήματος κκλοῦμεν *περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος*· τὸ περιεχόμενον ἐκάστου αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἐρεθισμοὺς, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τοῦτο.

β') **Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος.** Τὸ φῶς π.χ. ἤλεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἰσχυρότερον αἶσθημα ἀπὸ τὸ φῶς κηρίου καὶ ὁ κρότος τηλεβίου ἐκπυρσοκροτοῦντος πολὺ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ κυνηγετικὸν μας ὄπλον.

Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται α') ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅστις προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τοῦτο· β') ἀπὸ τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων. Παρατηρεῖται ὅτι, ὅχι μόνον παρὰ διαφόροις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῇ αὐτῇ ἀνθρώπῳ, ἕνεκα πολλῶν λόγων, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα δὲν δέχονται πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ὁ ἀσθενὴς π.χ. ἔχει ἀσθενεστέραν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖον, τοῦνκντίον δὲ πολλάκις εἶναι εὐαίσθητος τοῦτου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ αἰσθήματα πίεσεως καὶ θερμότητος, ἀνθρώποι δὲ νευρικοὶ ἀποκτοῦν δι' ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν σχετικῶς ἰσχυρὰ αἰσθήματα κλπ. Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὁ ὅποιος προκαλεῖ τὸ αἶσθημα· τελεία ὅμως ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν παρατηρεῖται, διπλάσιος π.χ. τριπλάσιος κλπ. τὴν ἔντασιν ἐρεθισμὸς δὲν προκαλεῖ διπλάσιον κλπ. τὴν ἔντασιν αἶσθημα.

γ') **Γόνος τοῦ αἰσθήματος.** Τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἶναι ἕλα ἐξ ἴσου εὐχάριστα εἰς ἡμᾶς· οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρους εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ φαρμάκου, ὄπως καὶ ἡ ὀσμὴ τοῦ

ρόδου είναι περισσότερο ευχάριστος ἀπὸ τὴν ὁσμὴν τοῦ ὄχι νωποῦ φῶς καὶ τὰ ὅμοια. Τὸ ευχάριστον τοῦτο ἢ δυσάρεστον τοῦ αἰσθη-
ματος καλοῦμεν **τόνον** αὐτοῦ. Ὁ τόνος τοῦ αἰσθηματος ἐξαρτᾶται:

1) **Ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθηματος.** Ποιότητές
τινες αἰσθημάτων είναι πάντοτε ἢ συνήθως ευχάριστοι, τοῦναντίον
δ' ἄλλαι είναι δυσάρεστοι. Οὕτω π.χ. ἡ ἁρμονία είναι συνήθως ευ-
χάριστος, ἐνῶ ἡ δυσἁρμονία είναι δυσάρεστος, ἡ ὁσμὴ τοῦ ρόδου
εἶναι ευχάριστος, ἐνῶ ἡ τοῦ οὐχὶ νωποῦ φῶς είναι πάντοτε ἀνυ-
πόφορος.

2) **Ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθηματος.** Αἰσθηματὰ
τινα εἶναι ευχάριστα, ἐφ' ὅσον ἔχουν ὠρισμένην ἔντασιν, δταν ὅμως
γίνουσι ἰσχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα· ευχάριστως π. χ. ἀκού-
ομεν ἐξ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν, δταν ὅμως πλη-
σιάζωμεν πολὺ, δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὑποφέρωμεν· ὁμοίον τι συμ-
βαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθηματὰ τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς
μερικὰ αἰσθηματὰ τῆς ὁσφρήσεως.

3) **Ἀπὸ τὴν γενικὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν κα-
τάστασιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς πρὸς τοὺς διαφό-
ρους ἀνθρώπους διαφορὰς.** Θερμότης π. χ. καὶ ψυχὸς εἶναι
ευχάριστα ἢ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς ὅλης καταστάσεως ἡμῶν.
Ὅσμαι τινες εἶναι διὰ τινας ευχάριστοι, δι' ἄλλους δ' ἀνυπόφοροι·
ὅτι ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθηματὰ τῆς γεύσεως εἰπομεν
προηγουμένως.

δ') **Διάρκεια τοῦ αἰσθηματος.** Ἐκαστον τέλος αἰσθημα-
διαρκεῖ ὠρισμένον χρόνον, ἄλλο μὲν μακρότερον, ἄλλο δὲ βρα-
χύτερον· ἡ διάρκεια τοῦ αἰσθηματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάρκειαν
τοῦ ἐρεθισμοῦ.

§ 7. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Ἐφ' ὅσον ὁ μικρὸς παῖς ἀπλῶς βλέπει τὸ φῶς, ἀκούει τὸν ἦχον
κλπ. χωρὶς νὰ σχετίζῃ τὰ αἰσθηματὰ ταῦτα καὶ πρὸς ὠρισμένα τοῦ
ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντικείμενα, με' ἄλλας λέξεις χωρὶς νὰ γνωρίζῃ
καὶ πόθεν οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκχλοῦντες τὰ αἰσθηματὰ αὐτὰ προ-
έρχονται, λέγομεν ὅτι **ἔχει αἰσθημα.** Τοῦτο δ' ἀκριβῶς περατη-
ροῦμεν τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Ὅλιγον ὅμως
κατ' ὀλίγον τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Ἐὰν κινήσωμεν εἰς σκο-

τεινόν δωμάτιον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδός, ὀλίγας ἐβδομάδας μετὰ τὴν γέννησίν του ἀναμμένην λαμπάδα, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ παῖς περικολουθεῖ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν κινουμένην λαμπάδα· τούτο σημαίνει, ὅτι ὁ παῖς ἐννοεῖ πόθεν προέρχεται τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον βλέπει, ἤτοι ὅτι τὸ φέγγον εἶναι ἡ λαμπάς. Ὅμοιον τι συμβαίνει, καὶ ὅταν πλησιάζωμεν εἰς τὸ οὖς τοῦ παιδός ὠρολόγιον, ἔπειτα δὲ ἀπομακρύνωμεν αὐτό. Ὁ παῖς στρέφει τὸ βλέμμα πρὸς τὸ ὠρολόγιον τοῦτο καὶ ἐκτείνει τὴν χεῖρα, διὰ νὰ τὸ λάβῃ καὶ τὸ πλησιάσῃ ἐκ νέου εἰς τὸ οὖς του. Καὶ τοῦτο φανερώνει, ὅτι ὁ παῖς ἤρξατο ἤδη νὰ ἐννοῇ, ὅτι τὸ ὠρολόγιον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παράγει τὸν εὐχαριστοῦντα αὐτὸν κρότον.

Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, ὅταν δηλ. ὁ παῖς δὲν αἰσθάνεται μόνον τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ γνωρίζει ἀπὸ ποῦ αὕτη προέρχεται, λέγομεν ὅτι ἔχει *ἀντίληψιν*.

Κατὰ ταῦτα ἀντίληψις εἶναι ἡ *τοποθέτησις τοῦ αἰσθήματος εἰς τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχεται*. Διαφέρει δ' ἡ ἀντίληψις ἀπὸ τὸ αἶσθημα κατὰ τὰ ἑξῆς: α') Εἰς τὸ αἶσθημα οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὸν ἐρεθισμόν, ἐν ᾧ τοῦναντίον εἰς τὴν ἀντίληψιν προσέχομεν εἰς αὐτό. β') Τὸ αἶσθημα εἶναι τὸ πρῶτον, ἡ δ' ἀντίληψις τὸ δεύτερον πνευματικὸν φαινόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

§ 8. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ὁ ἕκ τινος ἀντικειμένου προερχόμενος ἐρεθισμὸς νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, λέγομεν, ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἶσθημα ἢ ἀντίληψιν. Περὶ τινος ὅμως ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον, ὅχι μόνον ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ αὐτάς. Τὸ πλοῖον π. χ. «Ἀδέρωφ» εἶδον πρὸ τινος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ὄρμον· καὶ τώρα ὅμως, ἂν καὶ εὐρίσκωμαι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ παρήλθεν ἕκτοτε πολὺς χρόνος, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοῖον τοῦτο σχεδόν, ὡς ἂν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω τὴν εἰκόνα τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, τοῦ πατρὸς μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ διδχ-

σφάλου μου κτλ. και δύναμαι να είπω περι αυτών πολλά, και όταν ούτοι δέν εδρίσκωνται πρό τών οφθαλμών μου.

Τά παραδείγματα αυτά δεικνύουν ότι, και όταν παύση ο ένεκα έξωτερικών επιδράσεων προκαλούμενος έρεθισμός, παραμένουν ακόμη εν ήμιν εικόνες, ούτως είπειν, τών αντικειμένων. Τάς είκονας αυτές, αι όποται μένουν εις τήν συνειδησίμ μας και όταν αι έξωτερικαι επιδράσεις παύσουν να προσβάλουν τά αισθητήρια ήμών όργανα, καλοϋμεν παραστάσεις.

Κατά ταυτα παραστάσεις είναι ή πνευματική εικών, ή όποια παραμένει εν ήμιν και όταν ο έρεθισμός παύση να επιδρά επί τά αισθητήρια ήμών όργανα.

Έκ του γεγονότος ότι έχομεν παραστάσεις έννοοϋμεν εύκόλως ότι αι μεταβολαι, αι όποται έπέρχονται εις τάς διαφόρους χώρες του φλοιου του έγκεφάλου, εξ αιτίας της μεταβιβάσεως εις αυτές τών έρεθισμών δια τών αισθητηρίων νεύρων, δέν εξαφανίζονται, όταν οι έρεθεσμοί ούτοι παρέλθουν· εάν αι μεταβολαι αυται εξαφανίζοντο εύθϋς ώς έπαυον οι επί τών αισθητηρίων νεύρων έρεθισμοί, χωρίς ναφήσουν οϋδέν ίχνος των εις τον φλοιόν του έγκεφάλου, θα είχομεν αισθήματα μόνον και αντιλήψεις, δέν θα είχομεν δέ παραστάσεις. Αι μεταβολαι λοιπόν αυται δέν εξαφανίζονται, όταν παρέλθουν οι προκαλοϋντες αυτάς έρεθισμοί, άλλ' αφήνουν εις τά κύτταρα του φλοιου του έγκεφάλου ίχνη αυτών, αυτά δέ τά ίχνη συντελοϋν, ώστε, δοθείσης εύκαιρίας να έμφανισθη εκ νέου ή πνευματική εκείνη εικών, ή όποια έσχηματίσθη, όταν το πρώτον αι μεταβολαι αυται εισήλθον, και δια τουτο ονομάζουμ τά ίχνη ταυτα και προδιαθέσεις προς παραστάσεις.

Κατά ταυτα κατά τάς παραστάσεις σχηματίζεται εν ήμιν εικών αντικειμένων, τά όποια κάποτε επέδρασαν επί τάς αισθήσεις μας χωρίς ή επίδρασις αυτη να επαναλαμβάνεται και τώρα, αλλά μόνον ένεκα έρεθισμού τινος, ο όποιος εισέρχεται εις τον φλοιόν του έγκεφάλου. Εϋνόητον δ' είναι ότι ή κατά τοιοϋτον τρόπον σχηματιζομένη εικών στερεΐται συνήθως της ζωηρότητος και τελειότητος, τήν όποιαν έχουμ και το αισθημα και ή αντίληψις.

Κάιτοι δέ κατά κανόνα αι παραστάσεις είναι όμοιαι προς τά αισθήματα, από τά όποια προέρχονται, εκείνο, το όποιον π. χ.

ἤσθάνθημεν, ὡς λευκὸν παριστῶμεν ἐν ἡμῖν καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πάλιν λευκὸν κ. τ. ὅμ., εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε κατὰ τὰς παραστάσεις νὰ γεννηθῶσι πλάναι, παριστῶμεν δηλ. ἐν ἡμῖν τι διάφορον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πρότερον ἤσθάνθημεν· τοιαύτας περιπτώσεις πολλὰς δύναται ἕκαστος νὰναφέρει ἐξ ἑαυτοῦ.

Ψευδαισθησία καὶ παραίσθησις. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παραστάσεις στεροῦνται συνήθως τῆς ζωηρότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὸ αἴσθημα καὶ ἡ ἀντίληψις· ἐνίοτε ὁμως αἱ παραστάσεις εἶναι τόσον ζωηραί, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς πραγματικαὶ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις· τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως εἰς ἄτομα, τῶν ὁποίων τὸ νευρικὸν σύστημα εὐρίσκεται εἰς ὑπερδιέγερσιν ἕνεκα νόσου, ὑπερβολικῆς ἐργασίας, ἀνεπαρκοῦς τροφῆς κ. λ. π. καὶ καλεῖται **ψευδαισθησία**.

Ἄλλοτε πάλιν παρατηρεῖται ἄλλο φαινόμενον· διερχόμεθα π.χ. κατὰ σκοτεινὴν νύκτα ἀπομεμονωμένον μέρος· πρὸ ἡμῶν, εἰς τινα ἀπόστασιν, εὐρίσκεται κορμὸς δένδρου, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν ὡς ἔνοπλον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐνεδρεῦει ἐκεῖ· τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν **παραίσθησιν**. Κατὰ μὲν δηλ. τὴν ψευδαισθησίαν **λείπουν ὅλως διόλου ἐντυπώσεις κατ' αἴσθησιν**, κατὰ δὲ τὴν παραίσθησιν **ὑπάρχουν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν αὐτὰς ὅλως διόλου διαφορετικὰς ἀπὸ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι**. Κοινὸν δ' ἔχουσι καὶ ἡ παραίσθησις καὶ ἡ ψευδαισθησία ὅτι **πιστεύομεν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα**.

Διαύγεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Διαύγης λέγεται μία παράστασις, ὅταν ἔχωμεν ἀκριβῆ συνείδησιν ὅλων τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν μερικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας αὕτη συναποτελεῖται, σαφῆς δ' ὅταν **δυνάμεθα νὰ διακρίνομεν αὐτὴν καλῶς ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλην παράστασιν**.

§ 9. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Α' Κατὰ τὴν σύνθεσιν των.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις καθ' ἑαυτάς, θὰ ἴδωμεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραί, ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν.

Ἡ παράστασις π. χ. τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου δὲν γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὄλου ρόδου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ρόδου τινὸς ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀποκτῶμεν τὴν παράστασιν τοῦ σχήματος τοῦ πίνακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι κατεσκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα, ἤτοι ἀπὸ ἓν μόνον εἶδος ἐρεθισμοῦ, καλοῦμεν ἀπλᾶς παραστάσεις.

Τοῦναντίον τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου ρόδου ἀποκτῶμεν διὰ πολλῶν αἰσθημάτων, ἤτοι διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐρεθισμῶν, τοῦ χρώματος π.χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ κλπ.

Ἡ παράστασις αὕτη, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους ἐρεθισμοὺς, καλεῖται σύνθετος παράστασις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ ρόδον ὡς τι ὄλον, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ ὀλικήν, ἐὰν ὅμως λάβωμεν πρὸς ὄφθαλμῶν, ὅτι τὸ ρόδον εἶναι μέρος ἄλλου γενικωτέρου ὄλου, τῆς ροδῆς, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ μερικήν.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρίνονται εἰς ἀπλᾶς, συνθέτους, ὀλικὰς καὶ μερικὰς. Ἡ ἴδια παράστασις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν παράστασιν ἑνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ τὸ ὅποιον αὕτη προέρχεται, ὀλική, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀποτελεῖ, μερική.

Β' Κατὰ τὸ περιεχόμενόν των.

Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας, θὰ ἴδωμεν ὅτι διαφέρουν κατὰ τὸ περιεχόμενον.

1. Βλέπω π. χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεώς μας καὶ ἀποκτῶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν μίαν παράστασιν· τὸν ἴδιον μελανοπίνακα εἶδον καὶ χθές, ὅποτε ἀπέκτησα καὶ ἄλλην παράστασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, ἔχουν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, δι' ὃ καὶ λέγονται *αἱ αὐταί*.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ μὲν ἑνὸς ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ ἄλλου 10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἐκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων ἀποκτῶ καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, τὰ ὅποια ἔχουν *πολλὰς* ὁμοιότητας, *μίαν* δὲ καὶ *μόνην* διαφοράν, τὴν μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τῶν ὁποίων τὰ ἕμοια γνωρίσματα εἶναι περισσότερα ἀπὸ τὰ διάφορα, καλοῦμεν *ὁμοίας* ἢ *συγγενεῖς* παραστάσεις.

Ὁ Ὅμηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρώων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνη μελισσῶν, αἱ ὁποῖαι ἄλλεπάλληλοι καὶ πυκνὰ ἐξέρχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουν μεταξύ των *πολλὰς καὶ μεγάλας* διαφορὰς, *μίαν* δ' ὁμοιότητα· ἡ ὁμοιότης ἕμως αὐτῶν, τὸ *πλῆθος* καὶ τὸ *ἀλλεπάλληλον*, εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν προὔσαν περίπτωσιν, δι' ὃ καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν *μίαν* μόνον ὁμοιότητα, ἰσχυροτέραν ἕμως ἀπὸ τὰς πολλὰς διαφορὰς, καλοῦμεν *ὁμοίας* ἢ *συγγενεῖς* παραστάσεις.

3. Παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς, ἀλλ' εἰς τὰς ὁποίας ὑπερισχύουν αἱ διαφοραὶ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἢ κατὰ τὴν ἰσχύον, λέγονται *ἀντίθετοι* παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἶναι π. χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἐπαίτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάνου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ τοῦ σεσαθρωμένου ρυπαροῦ τοιοῦτου κλπ.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἠδύτητος τῆς σακχάρους οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μεταξύ αὐτῶν οὐδεμία εἶναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταύτας *ἀσυγκρίτους*.

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις: *τὰς αὐτάς, ὁμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους*.

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἶδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, τὰς ὁμοίας καὶ τὰς ἀντιθέτους παραστάσεις, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ ὁμοία γνωρίσματα, καλοῦμεν ὁμοειδεῖς παραστάσεις, τὰς δ' ἀσυγκρίτους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κανὲν ὁμοιον γνώρισμα, ἑτεροειδεῖς.

§ 10. ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον γνωρίζομεν ποῖα παράστασις λέγεται *σύνθετος*. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς συνθέτους παραστάσεις, τὰς ὁμοίας ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι σπανιώτατ' αὐταὶ εἶναι σαφεῖς καὶ τέλειαι. Ἐχω π. χ. φίλον, μετὰ τοῦ ὁποίου καθ' ἑκάστην συναναστρέφομαι καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀποκτῶ μίαν σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν ἐρωτηθῶ διὰ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσοτέρας φορὰς νὰ εἶπω τί ὡσαύτως εἰς τὸ δωμάτιόν μου εὐρίσκεται ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰκῶν ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη δὲν εὐρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν γενικῶς νὰ εἶπω τί παριστᾷ, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ εἶπω λεπτομερείας, π. χ. τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος κλπ. τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ προσώπου

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουσιν, ὅτι αἱ *σύνθετοι παραστάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλά, δὲν εἶναι σαφεῖς*. Ἐὰν ἔχωμεν σύνθετον παράστασιν σαφεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δυνάμεθα λεπτομερῶς νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προήλθεν, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὀνομάζομεν αὐτὴν *ἐποπτείαν*. Ἐποπτεία ἄρα εἶναι ἡ *σαφῆς σύνθετος παράστασις*. Δύναται τις, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λέξιν *ἐποπτείαν* καὶ ἐξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς, νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐποπτεία εἶναι σαφῆς παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν διὰ τῆς ὁράσεως μόνον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν μιᾶς ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλαί, πολλάκις δὲ καὶ ὄλαι αἱ αἰσθήσεις. Θὰ εἶπω π. χ. ὅτι ἔχω ἐποπτείαν τῆς σακχάρους ὅταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ χρῶμα (ὄρασις), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βᾶρος (αἰσθημα πιέσεως), τὸ τραχὺ ἢ λειῶν (ἄφῃ) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα ἀποκτῶμεν ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης ἢ ἄλλων μόνον αἰσθησεων, *χωρὶς οὐδόλως νὰ συνεργῇ ἡ ὄρασις*. Οὕτω π. χ. ἔχω

τὴν ἐποπτεῖαν τῆς μελωδίας τοῦ Ἐθνικοῦ ὕμνου, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησα διὰ τοῦτου, ὅτι πολλάκις ἤκουσα ἀνθρώπους νὰ ᾄδουν τὸν ὕμνον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴδω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα ἢ εἶδον μὲν αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω τίποτε, διότι εἶμαι ἄπειρος τῆς μουσικῆς. Τὸ ὄνομ' ἄρα τῆς ἐποπτείας δὲν φανερώνει τὴν αἴσθησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶμεν αὐτήν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν σαφήνειαν, ἣ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν παράστασιν αὐτήν.

Ἐποπτεῖων ἔχομεν δύο εἶδη. Τὴν ἐποπτεῖαν π. χ. τοῦ ῥόδου ἀπέκτησα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησα τὴν ἐποπτεῖαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρός μου, τοῦ λιμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, καλοῦμεν *αἰσθητικὰς ἢ κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας*.

Παρὰ ταύτας ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας, καὶ μάλιστα πολὺ περισσοτέρας, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἔχω π. χ. τὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τῆς Σιδηρίας κλπ., δηλ. πραγμάτων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀντελήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς ἀπέκτησα διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων, καλοῦμεν δ' αὐτάς *πνευματικὰς ἐποπτείας*.

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν ἐποπτεῖων *σαφέστεραι εἶναι αἱ αἰσθητικαί*· οὕτω π. χ. σαφέστερα εἶναι ἡ ἐποπτεία, τὴν ὁποῖαν θὰ ἔχω περὶ τῆς Σιδηρίας, ἐὰν ὁ ἴδιος ἐπισκεφθῶ τὴν χώραν αὐτὴν παρὰ ἐὰν ἀναγνώσω ἢ ἀκούσω ὁσαδήποτε περὶ αὐτῆς.

§ 11. ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ.

α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζομεν λεπτομερῶς ἓνα γεωμετρικὸν σῶμα, π. χ. μίαν πυραμίδα, καὶ ἀποκτῶμεν σαφῆ παράστασιν αὐτῆς. Μετὰ ταῦτ' ἀπομακρύνομεν τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἐξετάζομεν ἄλλο, π. χ. τὸν κύλινδρον, ἀποκτῶμεν δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὸ νέαν σαφῆ παράστασιν, ἐν ᾗ ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησα πρῶτύτερα δηλ. ἡ τῆς πυραμίδος, ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν συνειδησίῳ μου.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ νέα παρά-
στασις εἰς τὴν συνείδησίν μας, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι
ἐξωθοῦνται ἀπὸ αὐτῆν ἢ ἐξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνειδή-
σεως ἐξαφάνισιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν ἐπισκότισιν αὐτῶν.
Ἡ ἐξαφάνισις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι διερκή, ἀλλὰ μόνον προσω-
ρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ
παράστασις, ἢ ὁποῖα εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἐξωθεῖ
πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν εἰς αὐτήν. Διάφοροι π. χ. ἢ
ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ἢτοι παραστάσεις προερχόμεναι ἐκ δια-
φόρων αἰσθησεων δύνανται νὰ συνυπάρξουν εἰς τὴν συνείδησιν· οὕτω
π. χ. ἡ παράστασις τοῦ κίθωνος δὲν ἐξωθεῖται διὰ τῆς παραστά-
σεως τοῦ ἤχου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἡ παράστασις τοῦ χρώματος τοῦ
ρόδου δὲν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ σχήματος ἢ τῆς
ὀσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἀνωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Περισσό-
τεραι σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθουν
εἰς τὴν συνείδησιν, συγχρόνως ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρ-
χοῦν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ συνείδησις ἡμῶν εἶναι
στενὴ ἢ περιορισμένη καὶ ὁμιλοῦμεν περὶ στενότητος τῆς συν-
ειδήσεως. Κατὰ τὴν ἰδίαν στιγμὴν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ
παραστάσιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, δύναμαι ὅμως
νὰ ἔχω σαφεστάτας τὰς παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν
μίαν μετὰ τὴν ἄλλην.

Ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται
ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησίν μας, διότι αἱ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰσερ-
χόμεναι ἐξωθοῦσιν ἐκείνας, αἱ ὅποια εὐρίσκοντο πρωτύτερα εἰς
αὐτήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως δια-
ρκῶς μεταβάλλεται.

Τὰς ἐν τῇ συνείδησει εὐρισκόμενας παραστάσεις καλοῦμεν
σαφεῖς, τὰς δ' ἐκτὸς αὐτῆς σκοτεινὰς ἢ ἐσκοτισμένας.

β) Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶπομεν, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς
τὴν συνείδησίν μας ἡ παράστασις τοῦ κυλίνδρου, ἐξαφανίζεται ἡ
παράστασις τῆς πυραμίδος, ἢ ὁποῖα ὑπῆρχε πρωτύτερα εἰς αὐτήν.

Ὅτι ὁμοῦς ἢ ἐξαφάνισις αὕτη δὲν εἶναι διαρκῆς καὶ ὀριστικὴ ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, δυνάμεθα δηλ. νὰ λέγωμεν περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν, εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Αἱ ἐσκοτισμένοι ἄρα παραστάσεις δὲν χάνονται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτιζονται καὶ δύνανται, ὅταν δοθῇ εὐκαιρία, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησίν μας. Τὴν τοιαύτην τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν **ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων**.

Ἐρωτῶμεν τὴν πῶς συμβαίνει ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον παρά, ἐὰν περὶδεχθῶμεν, ὅτι κατὰ ταύτην προκαλοῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον οἱ ἴδιοι ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι ἐπροκλήθησαν καὶ πρωτίτεμα, ὅταν τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα ἐπενήργουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ συνετέλουν νὰ σχηματισθῶν αἱ παραστάσεις αὐτῶν. Εἶδομεν ἤδη προηγουμένως, ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι προέρχονται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν τὰ ἀντικείμενα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἐξαφανίζονται, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς αὐτὸν ἴχνη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκχλέσαμεν προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις τὰ ὕλικά αὐτὰ ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εὐρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ομάδα τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται ἀμέσως διὰ τῆς κατ' αἰσθησίν ἐντυπώσεως· μερικὰ συμπτώματα νόσων, ὅπως εἶναι αἱ γλωσσικαὶ διαταραχαί, διὰ τὰς ὁποίας εἴπομεν προηγουμένως, δεικνύουν ὅτι ὑπάρχουν ἴδια κέντρα παραστάσεων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται πλησίον τῶν αἰσθητικῶν κέντρων, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ αὐτά. Κατὰ ταῦτα, ὁ ἐρεθισμὸς μεταδίδεται ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ κέντρα εἰς τὰς ομάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων καὶ δημιουργοῦν ἐνταῦθα τὰ ἴχνη τῶν παραστάσεων.

Διὰ νὰ καταστοῦν ὁμοῦς τὰ ἴχνη αὐτὰ ἐνεργά, διὰ νὰ μεταπέσουν δηλ. εἰς διέγερσιν, τὴν ἴδιαν ἢ ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, ἢ ὁποῖα ἐδημιούργησεν αὐτά, καὶ οὕτως ἐμφανισθῶν παραστάσεις

πρέπει να υπάρχουν μερικοί όροι τούσ όρους δ' αὐτούσ θα έξετάσωμεν κατωτέρω.

γ) Όροι τής αναπλάσεωσ τών παραστάσεωσ.

A') 'Ο συγχρονισμός. Άκούομεν π. χ. τήν λέξιν Φάληρον, εὐθύσ δέ ώσ άκούσωμεν τήν λέξιν αὐτήν, ένθυμούμεθα και τόν τόπον ή βλέπομεν τόν τόπον, άμέσωσ δ' ένθυμούμεθα και τó όνομα αὐτοῦ. Παρατηρούμεν ένταῦθα ότι από τó όνομα τοῦ τόπου αναπλάττεται είσ τήν συνείδησίμ μας και ή παράστασισ αὐτοῦ τοῦ τόπου και από τόν τόπον αναπλάττεται και τó όνομα αὐτοῦ. Λόγοσ τής αναπλάσεωσ ταύτησ ένταῦθα είναι, ότι ή παράστασισ τοῦ τόπου και ή παράστασισ τοῦ όνόματοσ είσηλθόν ποτε *συγχρόνωσ* είσ τήν συνείδησίμ μας, *συνεδέθησαν στενωῶσ*, και διά τοῦτο αναπλάττονται άμοιβαίωσ. Διά τόν αὐτόν άκριβῶσ λόγον, όταν ίδω είσ τόν πίνακα τó γράμμα *κ* ένθυμούμαι άμέσωσ και τόν φθόγγον, τόν όποίον τοῦτο φανερώνει, όταν δέ άκούσω τόν φθόγγον ένθυμούμαι και τó πρὸσ δήλωσιμ αὐτοῦ χρησιμεῖον γράμμα, όταν ίδω τήν χρονολογίαν 1453, ένθυμούμαι άμέσωσ τήν έλωσιμ τής Κωνσταντινουπόλεωσ ή όταν άκούσω περί τήσ άλώσεωσ τής Κωνσταντινουπόλεωσ ένθυμούμαι και τó *Ξ*τοσ, κατá τó όποίον αὐτη έγινε.

Άπό τά παραδείγματτα αὐτά βλέπομεν, ότι δύο παραστάσεισ *αι* όποίαι *ύπῆρξαν συγχρόνωσ είσ τήν συνείδησίμ μας, συνδέονται στενωῶσ και αναπλάττονται άμοιβαίωσ.*

B') 'Η διαδοχή. Όταν άκούσω τήν πρώτην λέξιν ένόσ ποιήματοσ, αναπλάττω και τó όλον ποίημα: όταν άκούσω ή ίδω τó πρώτον γράμμα τοῦ άλφαβήτου, αναπλάττω κατá σειράν και όλα τά άλλα. Δύναμαι να είπω κατá σειράν από τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τής άλώσεωσ τής Κωνσταντινουπόλεωσ όλουσ τοῦσ αυτοκράτορασ τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθώνω, διότι πολλάκισ κατá τήν ίδίαν σειράν επανέλαβον όλα αὐτά, δηλ. τάσ λέξεισ τοῦ ποιήματοσ, τά γράμματτα τοῦ άλφαβήτου, τοῦσ αυτοκράτορασ τοῦ Βυζαντίου κτλ., οὔτω δ' ή πρώτη παράστασισ αναπλάττει τήν δευτέραν, ή δευτέρα τήν τρίτην και οὔτω καθεξῆσ. Δέν δύναμαι όμως να αναπλάττω τάσ παραστάσεισ αὐτάσ και κατá τήν αντίθετον σειράν, εάν δέν άσκηθῶ πρωτύτερα είσ τοῦτο.

Παρατηρούμεν λοιπόν, *ὅτι παραστάσεις, διαδοχικῶς εἰσελθούσαι εἰς τὴν συνείδησιν, συνδέονται σιενῶς καὶ ἀναπλάττονται κατὰ τὴν ἰδίαν σειρὰν, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλάκις εἰσηλθον εἰς αὐτήν.*

Γ') Ἡ ὁμοιότης. Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω εἰς τὴν προθήκην αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἀμέσως δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ἡ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχε. Τοῦτο φανερώνει, ὅτι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶ τώρα ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν, ἐπκνέφερον εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν φίλον μου. Καὶ τὰνά-πάλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἴδω τὸν φίλον μου, ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι *ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀνὰ πλάτιοντα ἀμοιβαίως.*

Κατὰ ταῦτα, καὶ αἱ ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάτιοντα ἀμοιβαίως. Οὕτω π.χ. ὁ δειλὸς ἄνθρωπος ὑπενθυμίζει τὸν λαγόν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμεναι κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

Δ') Ἡ ἀντίθεσις. Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἠλεκτροφωτί-στου, τὸ ὁποῖον λάμπει ἀπὸ πολυτέλειαν, καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ διασκοπεύουσιν ἀμερίμνως ἀμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὁ ὁποῖος ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν ψῦχος τῆς νυκτὸς ἵσταται καρτερικῶς εἰς τινα γωνίαν καὶ ἐκλιπαρεῖ τὸν ὄβολόν τῶν διαδατῶν, διεκτραφεδῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἀπὸ τὴν θέαν δὲ πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τῶν διασκοπευόντων. Ὁμοίως ἀπὸ τὸ ρυπαρὸν ἀτιμόπλοιον, μετὰ τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀπαστρέπττον ἀπὸ καθαρειότητα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τὰνάπαλιν.

Αἱ παραστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἐγινεν ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀντίθετοι παραστάσεις, βλέπομεν δὲ ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

δ) Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι οἱ ὄροι, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, εἶναι ὁ συγχρο-νισμὸς, ἡ διαδοχὴ, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν παρα-

στάσεων. Τους βρους τούτους, οι όποιοι άπαιτούνται δια την ανά-
πλασιν των παρυστάσεων, καλοϋμεν συνήθως και νόμους της άνα-
πλάσεως.

Έάν εξετάσωμεν άκριθέστερον τους νόμους τούτους της άνα-
πλάσεως, θά ιδωμεν

α) ότι ή άνάπλασις των παρυστάσεων κατά τον νόμον της
διαδοχής δέν είναι τίποτε άλλο κυρίως παρά άνάπλασις κατά
πόν νόμον τοϋ συγχρονισμού. Όπως δηλ. προκειμένου περι δύο
μόνον παρυστάσεων, αί όποιοι, όταν εισέλθουν συγχρόνως εις την
συνείδησίν μας, συνδέονται στενωΰς και δια τούτο άναπλάττονται
άμειβίμως, ούτω και όταν σειρά παρυστάσεων εισέρχεται διαδοχι-
κώς κατ' επανάληψιν εις την συνείδησίν μας, τά μέλη της σει-
ράς αϋτης άνα δύο, ήτοι τό πρώτον με τό δεύτερον, τό δεύτερον
με τό τρίτον, τό τρίτον με τό τέταρτον κ λ.π., συνδέονται μεταξύ
των στενωΰτατα, διότι έκάστην φοράν, κατά την όποιάν επαναλαμ-
βάνομεν την σειράν αϋτήν, τά μέλη αϋτά άνα δύο συνυπάρχουν,
τούλάχιστον επί βραχύτατον χρόνον, εις την συνείδησίν μας και
ούτω συνδέονται στενωΰς, δια τούτο δέ και άναπλάττονται· ούτω
κατά την άνάπλασιν τό πρώτον μέρος της σειράς άναπλάττει τό
δεύτερον, τό δεύτερον άναπλάττει τό τρίτον, τό τρίτον άναπλάτ-
τει τό τέταρτον και ούτω καθεξής. Απόδειξις τούτου είναι, ότι πολ-
λάκις δέν δυνάμεθα νά ένθυμηθώμεν έν ποιήμα, έν κινύνα κ.λ.π.,
όταν όμως άλλο; τις ειπή εις ήμάς την πρώτην λέξιν τοϋ κανόνος
ή τοϋ ποιήματος, άμέσως, χωρίς καμμίαν δυσκολίαν, λέγομεν όλο-
κληρον τον κινύνα, τό ποιήμα κ. λ. π. Κατά ταϋτα ή έννεκα της
διαδοχής άνάπλασις γίνεται δια τον αϋτον άκριθώς λόγον, δια τον
όποτον γίνεται και ή έννεκα τοϋ συγχρονισμού, διότι δηλ. περιε-
χόμενα της συνειδήσεως συνδέονται ή συνάπτονται ή συνεί-
ρονται πρός άλλα στενωΰς δια τούτα δέ και την άνάπλασιν
ταϋτήν, ή όποία γίνεται έννεκα τοϋ συγχρονισμού και της διαδοχής,
ονομάζομεν άνάπλασιν έννεκα της συναφείας ή τοϋ συνειρημοϋ
και τον σχετικόν όρον ή νόμον της άναπλάσεως, όρον ή νόμον
της συναφείας ή τοϋ συνειρημοϋ.

β) Όσχύτως, εάν εξετάσωμεν άκριθέστερον την άνάπλασιν
έννεκα της όμοιότητος και της αντιθέσεως, θά ιδωμεν πάλιν, ότι
και εις τας περιπτώσεις αϋτάς δέν πρόκειται κυρίως περι άναπλά-

σειως, ἢ ὅποια ἐξαρτᾶται ἀπὸ δύο διαφόρους ἔρους, ἀλλὰ περὶ ἀναπλάσεως, ἢ ὅποια ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα, καὶ δὴ τὸν αὐτὸν ἔρον· καὶ αἱ ἁμοιοὶ δηλ. καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν, ὅπως ἐμάθομεν προηγουμένως, **γνωρίσματα καὶ ὁμοια καὶ διάφορα**· βεβαίως τὰ διάφορα γνωρίσματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μεταξὺ τῶν, δὲν δύνανται γὰ ἀναπλάττουν ἄλληλα· τὰ ὁμοια λοιπὸν γνωρίσματα ἀναπλάττουν πρῶτον ἄλληλα, ἔνεκα τῆς μεταξὺ τῶν σχέσεως, ἔταν δὲ αὐτὰ ἀναπλασθοῦν, ἀναπλάττονται καὶ τὰ διάφορα, τὰ ὅποια εἰσηλθον εἰς τὴν συνειδησίμ μας **συγχρόνως** μὲ τὰ ὁμοια καὶ διὰ τοῦτο συνεδέθησαν στενωῶς μὲ αὐτά. Ἡ ἀνάπλαισι λοιπὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις γίνεται **κυρίως ἔνεκα τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων** καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἔρον ἢ νόμον τοῦτον τῆς ἀναπλάσεως καλοῦμεν **ἔρον ἢ νόμον τῆς ὁμοιότητος**.

Κατὰ ταῦτα, οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὴν ἀνάπλαισι τῶν παραστάσεων ἔροι εἶναι δύο·

- A' Ὁ **συνειρημὸς ἢ ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων**, καὶ
B' ἡ **ὁμοιότης τῶν παραστάσεων**.

ε) Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παραστάσεις, **συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνειδησίμ μας, συνδέονται πρὸς ἀλλήλας στενωῶς**· ἢ σύνδεσις ὁμοῶς αὕτη τῶν παραστάσεων, αἱ ὅποια συγχρόνως εἰσέρχονται εἰς τὴν συνειδησίμ μας, δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ εἶδους· οὕτω π. χ. ὅταν ἴδωμεν ἓν μήλον, εἰσέρχονται συγχρόνως εἰς τὴν συνειδησίμ μας αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ συνδέονται διὰ τοῦτο στενωῶς πρὸς ἀλλήλας· καίτοι ὁμοῶς αἱ παραστάσεις αὐταὶ συνδέονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτελείαν τῆς καὶ δυνάμεθα ἐκάστην αὐτῶν γὰ παραστήσωμεν ἓν ἡμῖν καθ' ἑαυτὴν σαφῶς· ἔχομεν ἄρα σαφῆ τὴν παράστασιμ τοῦ χρώματος τοῦ μήλου, τοῦ σχήματός του, τοῦ μεγέθους του, τῆς ὁσμῆς του κ. λ. π. **Τὴν τοιαύτην σύνδεσιμ τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτελείαν τῆς, καλοῦμεν σ υ μ π λ ο κ ῆ ν.** Ἄλλοτε ὁμοῶς αἱ παραστάσεις, τὰς ὅποιας ἀποκτιῶμεν συγχρόνως, συνδέονται τόσο στενωῶς πρὸς ἀλλήλας·

ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἐκάστην αὐτῶν χωριστὰ ἐν ἡμῖν· οὕτω π. χ. ἔταν τρώγωμεν, ἀποκτώμεν συγχρόνως αἰσθήματα γεύσεως, ὀσφρήσεως καὶ ἀρῆς, ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα αἰσθήματα δὲν ἀποχωρίζομεν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα ὡς ἐν μόνον αἰσθημα· καὶ ὅταν ἔχωμεν εἰς τὰς χεῖράς μας μεταλλίνην σφαῖραν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἐν μόνον αἰσθημα, ἐνῶ πραγματικῶς αἰσθανόμεθα τρία διάφορα αἰσθήματα, τὸ βάρος, τὴν σκληρότητα καὶ τὸ λεῖον τῆς σφαίρας· τὴν τοιαύτην σύνδεσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο ἢ περισσότεροι σύγχρονοι κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ἢ μία παράστασις καὶ μία κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσης συνδέονται πρὸς ἀλλήλας τόσον στενῶς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραριστώμεν ἐν ἡμῖν ἐκάστην μεμονωμένην, καλοῦμεν συγχώρευσιν.

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, συνάγεται ὅτι τὰ ἐξ αἰτίας τῶν αἰσθημάτων δημιουργούμενα εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνδέονται κατὰ τινὰ τρόπον μεταξὺ τῶν, διότι ἄλλως ἢ ἀνάπλασις τοῦ ἐνὸς δὲν θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν ἀνάπλασιν καὶ τῶν ἄλλων· πάντως λοιπὸν μεταξὺ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων τῶν κυττάρων τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πρέπει νὰ ὑπάρχη σύνδεσμός τις· ὄντως δὲ ὑπάρχει τοιοῦτος σύνδεσμος. Ἀνωτέρω (σελ. 24) εἶδομεν, ὅτι αἱ εἰς τὸν ἐγκέφαλον εὐρισκόμεναι συνδετικαὶ ἴνες συνδέουσι πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὰς πλησίον καὶ τὰς μακρὴν ἀλλήλων εὐρισκόμενας. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν συνδέσεων τούτων, ὅταν ἐν ἀντικείμενον ἐπιδρᾷ εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἐρεθίζει μόνον ὁμάδα κυττάρων, αἱ ὁποῖαι εὐρισκονται εἰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἴνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι συνδέουσι τὰς ὁμάδας αὐτάς τῶν κυττάρων καὶ αἱ ὁποῖαι μεταδίδουσι τὸν ἐρεθισμόν ἀπὸ τὰ κύτταρα εἰς ἑλὴν τὴν ἑκτασιν, τὴν ὁποίαν κατέχουσι.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως πῶς γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων· ὅταν ἴδωμεν π. χ. ἐκ νέου τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, ἐρεθίζεται πάλιν κατ' ἀρχὰς τὸ ἴχνος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τινὰ ὁμάδα κυττάρων καὶ τὸ

ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν ὁ ἐρεθισμὸς οὕτως μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦτο πρὸς ἄλλας ὁμάδας κυττάρων διὰ τινων συνδετικῶν ἰνῶν, καὶ δὴ διὰ τῶν συνδετικῶν ἰνῶν καὶ πρὸς τὰς ὁμάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι ἴχνη προηγουμένου ὁμοίου ἐρεθισμοῦ· ἢ μεταβίβασις αὕτη γίνεται τόσον εὐκολώτερον, ὅσον συχνότερον ἐρεθίζονται καὶ αἱ ἴνες καὶ τὰ κύτταρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, διότι οὕτως ἢ ὁδῶς, διὰ τῆς ὁποίας μεταβιβάζεται ὁ ἐρεθισμὸς, γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, περισσότερον εὐδαιμονοῦται. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἐρεθισμὸς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σχετικὸν μὲ αὐτὸν ἴχνος, ἀλλὰ μεταβιβάζεται καὶ εἰς ἄλλα κύτταρα, καὶ δὴ εἰς τὰ κύτταρα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον ἐρεθισθῆ συγχρόνως μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τώρα ἐρεθίζεται, διὰ τοῦτο τώρα, ὅποτε βλέπομεν τὸ ἐρυθρὸν μόνον χρῶμα, π. χ. τοῦ μήλου, παρισιῶμεν ἐν ἡμῖν ὄχι μόνον τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὁσμὴν τοῦ μήλου, ἀλλὰ καὶ τὴν γεῦσίν του καὶ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδόμεν ἢ ἐφάγομεν ὠραιότατα μήλα, καὶ ἐκεῖνους, μὲ τοὺς ὁποῖους ἤμεθα τότε κ. λ. π. κ. λ. π.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ δικαίως εὐκολώτερον ἀναπλάττομεν τὰς παρυστάσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ ἄλλας ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας καὶ ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας συχνότερον, δι' οἷονδὴποτε λόγον, διὰ σχετικῶν ἐρεθισμῶν, ἐπαναφέρουμεν εἰς τὴν συνειδήσιν μας.

§ 12. Η ΜΝΗΜΗ

α) Ὁρισμὸς καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατόν νὰ αναπλάττωται καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν εἰσόδου εἰς τὴν συνειδήσιν. Ἀκριδῆς παρρητήρησις ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς τὰ ἴδια πρὸς τὰ εἰσεληθόντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνειδήσιν ἐν ὅμοιᾳ αἰ μεταξὺ αὐτῶν διαφορά· εἶναι μικρά, δὲν προσέχομεν εἰς αὐτάς καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν

εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις, ὅτι τὸ ἀναπλασθὲν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ πρῶτον εἰσεληθὸν εἰς αὐτήν τὴν ταυτοτήτων ἀνάπλασιν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως καλούμεν *μνήμην*.

Κατὰ ταῦτα, *μνήμη εἶναι ἡ δεξιότης πρὸς διατήρησιν καὶ ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν προγενεστέρων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως*.

Λέγομεν δέ, ὅτι μνήμη τις εἶναι *ἀγαθὴ*, ὅταν ἔχῃ τὰ ἑξῆς προσόντα:

α') *Εὐκολίαν*, ἥτοι ἔχει ἀνάγκην ὀλίγων ἐπιναλήψεων πρὸς ἀπομνημόνευσιν,

β') *Πιστιν*, ἥτοι δύναται ἀκριβῶς καὶ τελείως ἀναπλάττει τὰς πρότερον κτηθείσας παραστάσεις, ἄνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν,

γ') *Διάρκειαν*, ἥτοι δύναται νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον,

δ') *Ἐτοιμότητα*, ἥτοι δύναται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄνευ δυσκολιῶν καὶ μακρῶν σκέψεων ἀναπλάττει τὰς παραστάσεις,

ε') *Ἐκτασιν ἢ εὐρυχωρίαν*, δύναται δηλ. νὰ περιλάβῃ καὶ διασφύζῃ ὄχι μόνον πολλά, ἀλλὰ καὶ ποικιλώτατα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἔχει ὅλα αὐτὰ τὰ προσόντα, καλούμεν *ἀγαθὴν μνήμην*. Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς μνήμης αὐτῆς: εἶναι γνωστὴ ἡ ῥῆσις, ὅτι γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐνθυμούμεθα (*tantum scimus quantum memoria tenemus*). Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μνήμη, ἐὰν δηλ. δὲν ἠδυνάμεθα, δοθείσης εὐκαιρίας, ἀναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας πρότερον ἀπεκτήσασμεν, οὐδεμίαν θὰ ὑπῆρχε πρόοδος οὔτε εἰς τὰ άτομα οὔτε εἰς τὴν κοινωνίαν.

β') Ὅροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.

Ὅσον ὅμως πολῦτιμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τόσον σπανίως συναντῶμεν αὐτήν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἄνθρωποι μὲ θαυμασίαν μνήμην: τὸ μέγα ὅμως τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαύει τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συναν-

τῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εὐκολα ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ καὶ εὐκολα λησμονοῦν. Ἄλλοι ἐνθουμοῦνται μὲν καλῶς ἱστορικὰ γεγονότα, οὐδὲν ἕμως ἐνθουμοῦνται ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ τὰ ὅποια πρὸ ὀλίγων πολλάκις ὥρων εἶπον εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, τὸ ὅποion ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδίας ἐνεργείας. Τοῦτο, οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον, δὲν εἶναι ὀρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν μνήμην συντείνει ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ σφριγηλότης τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εὐκολώτερον καὶ ὅλα, ὅσα κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐμάθομεν, διατηροῦμεν συνήθως κατ' ὄλον τὸν βίον μὲ ἀξιοθαύμαστον πολλάκι ἀκρίθειαν. Οὐχ ἦττον διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μνήμης συντελοῦν καὶ ἄλλα, καὶ δὴ:

α') **Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων.** Ὅσον σαφεστέρα εἶναι μία πρῶτασις, τόσον καὶ μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον παραμένει αὕτη εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ σαφήνεια δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται τὸ μὲν, ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποion ἀπεκτίσκαμεν αὐτὰς τὰς παραστάσεις, τὸ δὲ, ἀπὸ τὴν συχνοτέραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν αὐτῶν. Ὅσον περισσοτέρας φορὰς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν σειρά παραστάσεων, τόσον τελειότερον συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς πρὸς ἄλληλα καὶ τόσον βαθύτερον ἐντυπώνονται.

β') **Τὸ διαφέρον.** Τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὅποια διὰ τούτων ἢ ἄλλον λόγον περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθουμούμεθα καὶ περισσότερον. Διὰ τούτον δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἕκαστος διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην του. Ὁ εἰς π. χ. ἐνθυμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ ὀνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμπτος τὰς εἰκόνας, ἕκτος τὰς μελωδίας καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὅποion ἕκαστος ἔχει, δι' οἷονδὴποτε λόγον.

γ') **Ἡ προσοχή.** Ὅσον περισσότερον προσέχομεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὅποion θέλομεν ἀπομνημονεύσωμεν, τόσον καὶ ταχύτερον ἀπομνημονεύομεν αὐτὸ καὶ περισσότερον χρόνον τὸ διατηροῦμεν εἰς τὴν μνήμην μας.

δ') **Σταθερώτατα** ἕμως ἀπομνημονεύομεν ἐκεῖνο, τὸ ὅποion

μετά προσοχής ἀντιλαμβανόμεθα, ἐὰν συνδέωνται μὲ τοῦτο καὶ ἰσχυρά, **εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα**, ὅπως δεικνύει καὶ ὁ καθημερινὸς βίος. Ἐὰν π. χ. ἔτυχε νὰ ἀπορριφθῶμέν ποτε ἀδίκως ἀπὸ τινος τάξιν καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην λύπην, ἐνθυμούμεθα τὸ πάθημα τοῦτο καθ' ἑλπὴν τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας ὅμοιον συμβαίνει καὶ ἐὰν ποτε συνέβη γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἐὰν π. χ. ἐπετύχομεν εἰς τινὰ ὑποτροφίαν, ἀπὸ τὴν ἐποίαν ἐξηγήτηθη τὸ μέλλον μας, ἐὰν συνεδέθημεν διὰ φιλίας μὲ ἐπιφανὲς πρόσωπον κ. λ. π. καὶ

ε') Διὰ πειραμάτων τέλος ἀπεδείχθη, ὅτι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν μνήμην ἔχει καὶ ἡ **βούλησις**· ἐὰν δηλ. ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναγιγνώσκει τι μετὰ προσοχῆς, ἔχη καὶ τὴν **θέλησιν νάπομνημονεύσῃ τὸ ἀναγιγνωσκόμενον εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέραν ὥραν καὶ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις**, κωτρωθῶναι πραγματικῶς τοῦτο.

γ') Εἶδη τῆς μνήμης.

Ἐὰν ἀκριβῶς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπομνημονεύουν οἱ διάφοροι ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νάπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὔτε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἡμεῖς ἀπομνημονεύομεν πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π. χ. πολλάκις, ἀπρὸ πρώτον κελῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρόκειται νάπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν πρᾶστώσεων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐργάζεται τὸ λογικὸν ἢ ἡ κρίσις καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν **μνήμην κριτικὴν**.

2. Ἄλλοτε ἀπομνημονεύομεν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβανόμεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι δὲν δυνάμεθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονευτέου, νὰ εὐρωμεν ἐσωτερικῶς τινὰ σχέσιν (οὕτως ἔχει π. χ. τὸ πρᾶγμα, δταν θέλωμεν νάπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν τῶν βρασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποίημα εἰς γλῶσσαν, τὴν

ὁποῖαν δὲν ἐννοοῦμεν κλπ.), εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχομεν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπομνημόνευσιν, αἱ παρυστάσεις ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συνειρημοῦ, ἐργαζόμεθα δὲ οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὄντα, ἀλλ' ὡς *ἄψυχος μηχανή*. Διὰ τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *μηχανικὴν*. Ἡ μηχανικὴ μνήμη εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Οἱ παῖδες ἀπομνημονεύουν πολλάκις μακρὰ ποιήματα, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των.

3. Ἄλλοτε πάλιν, διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τι, ἐργαζόμεθα ἄλλως, φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν εἰς ἡμᾶς, οὐδεμίαν ὅμως λογικὴν ἢ ἐσωτερικὴν σχέσιν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατὰ τὸν νόμον τοῦ γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκουλουθίαν εὐκολωτέρου νὰ ἀπομνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἄγνωστον.

Οὕτω π.χ. διὰ νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας, παραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπόδημα κ.λ.π. Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὐρεθοῦν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται *ἀγχίνοιά τις*, καλοῦμεν τὴν μνήμην αὐτὴν *ἀγχίνου*.

Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν *κριτικὴν*, τὴν *μηχανικὴν* καὶ τὴν *ἀγχίνου*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ *κριτικὴ μνήμη εἶναι ἡ ἀρίστη μνήμη* αὕτη συνενώνει τὰ περισσότερα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, διότι εἶναι διαρκεστέρα, προθυμότερα, εὐκολωτέρα καὶ εὐρυχωροτέρα πάσης ἄλλης. Τὸ μόνον προσόν, τοῦ ὁποῖου στερεῖται ἡ κριτικὴ μνήμη καὶ κατὰ τὸ ὅποσον αὕτη ὑπολείπεται τῆς *μηχανικῆς*, εἶναι ἡ πίστις, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ προσδώσωμεν εἰς αὐτήν, ὅταν ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον χατενοήσωμεν τελείως, ἐπαναλάβωμεν πολλάκις, διὰ νὰ συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, πρὸ πάντων τὴν *διαδοχὴν*. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅταν θέλωμεν νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τι τελείως ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

δ') Μνημονικοὶ τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ δυνάμεθα νὰ ἀναπλάττωμεν τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκτίσαμεν τῇ συνεργίᾳ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως. Πραττεῖται ὅμως, ὅτι εἰς ὅλους

τοὺς ἀνθρώπους δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μὲ τὴν ἴδιαν τελειότητα αἱ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων ὀργάνων προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἐνθουμοῦνται περισσότερο τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις των, ἄλλοι δὲ τὰς λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων τάντικείμενα ταῦτα δηλοῦνται· ἐκτὸς τούτου, ἄλλοι μὲν διατηροῦν καλύτερα εἰς τὴν μνήμην τὴν ὅτι εἶδον, ἄλλοι ὅτι πολλάκις εἶπον, ἄλλοι ὅτι ἤκουσαν κλπ. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους μνημονικοὺς τύπους, τοὺς ἐξῆς:

α') Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐνθουμοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βλέπουν. Δύνανται ὠρισμένως νὰ εἶπουν εἰς τίνα σελίδα καὶ τί μέρος τῆς σελίδος εὐρίσκεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἐνθουμοῦνται ἀκριβῶς τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐνθουμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν ἐκάστης λέξεως, τὴν ὁποίαν εἶδον γραμμένην κλπ. Παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους αἱ ἐκ τῆς δράσεως παραστάσεις εἶναι διαρκέσταται καὶ μονιμώταται καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν ὀπτικὸν τύπον. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνηθέστατος.

β') Ἄλλοι πάλιν ἐνθουμοῦνται κυρίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἤκουσαν ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλλει μετ' ἡθους ὁ διδάσκαλος ποίημά τι καὶ ἀμέσως εὐρίσκονται μαθηταί, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐπαναλάβουν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουν ἀπαξ ἄσμα καὶ ἀμέσως ἐπαναλαμβάνουν αὐτό, μιμοῦνται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὰς φωνὰς ζῶων ἢ ἀνθρώπων κλπ. Εἰς τούτους τὴν μεγίστην ἰσχὺν ἔχουν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς ἀποκτώμεναι παραστάσεις καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀκουστικὸν τύπον.

γ') Ἄλλοι τρίτον ἐνθουμοῦνται περισσότερο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐπαναλαμβάνουν· διὰ νὰ μάθουν π. χ. πῶς λέξις τις γράφεται, πρέπει νὰ εἶπουν τὴν γραφὴν αὐτῆς· διὰ νὰ μάθουν τὸ μέθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχουν τὰς λέξεις μόνον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγουν αὐτάς. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γλωσσικὸν κινήτικὸν τύπον.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθουμεῖται πρὸ πάντων ὅτι κατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε. Συναντῶμεν π. χ. πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ εὐρουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων, γράφουν

αὐτὰς ταχέως καὶ οὕτως εὐρίσκουν τὸ ὀρθόν. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν **γραφικὸν κινήτικόν** τύπον.

Δὲν πρέπει ὁμοίως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ εἰς τύπος ἀποκλείει τὸν ἕλλον. **Ἀπλοὶ τύποι**, ἦτοι ἄνθρωποι, ἀνήκοντες ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω τύπων, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουν δὲ οἱ **ἀνάμεικτοι τύποι**. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικός τύπος εἶναι συνήθως συγχρόνως καὶ κινήτικός. Καθαρῶς κινήτικοὶ τύποι εὐρίσκονται κατ' ἐξαιρέσιν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος εἶναι ὁ **ἀκουστικὸς κινήτικός**.

§ 13. ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας.

Δὲν συμβαίνει ὁμοίως πάντοτε νὰ αναπλάττωνται αἱ παραστάσεις μας πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, μᾶλλον δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημέναι καὶ μάλιστα τόσο, ὥστε δυσκολευόμεθα πολλάκις νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶναι αἱ ἴδιαι πρὸς τὰς τὸ πρῶτον σχηματίσθαις. Τὴν **τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων** κλοῦμεν **φαντασίαν**. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ δύναται νὰ γίνῃ ἢ διὰ προσθέσεως νέων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, ἢ δι' ἀφαιρέσεως μελῶν τινῶν αὐτῶν ἢ διὰ προσθέσεως ἅμα καὶ ἀφαιρέσεως, καὶ διὰ τούτου **διακρίνομεν τρία διαφορὰ εἶδη τῆς φαντασίας**.

1. **Προσθετικὴ φαντασία**. Μεταδίδωμι π. χ. δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τὴν πατρίδα μου εἰς τι μέρος καὶ καθ' ὁδὸν συναντῶ τρικυμίαν· ὅταν ἔλθω εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδίου μου, διηγοῦμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν καὶ λέγω, ὅτι κατ' αὐτὴν τὰ κύματα ἦσαν ὑψηλὰ ὡς βουνά, ὅτι τὸ πλοῖον κατήρχετο εἰς τὴν ἄβυσσον κλπ. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἐγὼ, ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, προσθέτω εἰς αὐτὰς **ἐν γνώσει ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ** καὶ νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις εἰς τὸν πραγματικὸν βίον καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ποίησιν. Τὴν

φαντασίαν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναπλάττοντες παρκατάσεις προσθέτομεν καὶ νέα μέλη, κλοῦμεν προσθετικὴν φαντασίαν.

2. **Ἀφαιρετικὴ φαντασία.** Πολλάκις ὁμοίως συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π. χ. στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὅμηρου καὶ ἔπειτα διηγοῦμαι δι' ὀλίγων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, λέγων μόνον τὰ κύρια σημεῖα, παρκαλείπων δὲ τὰ ἐπουσιώδη. Εἰς τὸ παρκαλείωμα τοῦτο βλέπομεν, ὅτι, ἀναπλάττοντες σειρὰν παρκατάσεων, ἀφαιροῦμεν μέλη τινὰ αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν κλοῦμεν ἀφαιρετικὴν φαντασίαν.

3. Ἄλλοτε πάλιν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παρκατάσεων, ἄλλα μέλη προσθέτομεν καὶ ἄλλα ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως εἰς τὰ παρκαλείωματα καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, τοὺς Κενταύρους π. χ. τὴν Χίμαιραν, τὴν Σφίγγα κλπ. Τὴν φαντασίαν ταύτην κλοῦμεν **συνδυαστικὴν φαντασίαν.**

Κατὰ ταῦτα, διακρίνομεν τρία εἶδη φαντασίας, τὴν προσθετικὴν, τὴν ἀφαιρετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς φαντασίας ἄλλοτε μὲν μεταβάλλομεν τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐν γνώσει, καὶ ἐκ προθέσεως, ἄλλοτε δὲ μεταβάλλομεν αὐτὰ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν μεταβολὴν αὐτῆν, μάλιστα δὲ καὶ ἔχομεν τὴν πεποίησιν, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τῶρα ἀναπλάττομεν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρότερον ἀντελήφθημεν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς φαντασίας λέγομεν **ἐνεργητικὴν**, τὸ δὲ δευτέρον **παθητικὴν** φαντασίαν. Τὴν ἐνεργητικὴν φαντασίαν συναντῶμεν συνηθέστατα εἰς τοὺς ζωγράφους, τοὺς γλύπτας, τοὺς ποιητάς, τοὺς πανηγυρικοὺς φητόρους, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, τὴν δὲ παθητικὴν συνήθως εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας, οἱ ὅποιοι διηγοῦνται τὰ φανταστικώτατα πράγματα ὡς πραγματικὰς ἀντιλήψεις των, οὐχὶ σπανίως ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους, σπανιώτερον μὲν τοὺς ὑγιεῖς, συνηθέστερον δὲ τοὺς νευροπαθεῖς.

Κατὰ τὴν προσθετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν φαντασίαν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παρκατάσεων, προσθέτομεν εἰς αὐτὴν καὶ νέα μέλη. Ἐξαιρητέον τῶρα ποῦ εὑρίσκονται τὰ νέα αὐτὰ μέλη, δημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ εὑρίσκον-

ται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ἢ ἐκεῖ τρόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας; Περὶ τούτου θὰ διδάξῃ ἡμᾶς ἡ ἐξῆς ἔρευνα.

Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε προστίθεται εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις ἢ ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον ὄρη καὶ ἀβύσσους καὶ ὁ ποιητὴς τῶν παραμυθίων, ὁ ὁποῖος μᾶς παρουσιάζει δένδρα καὶ ζῶα ὁμιλοῦντα, σκεπτόμενα, πράττοντα, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ ὁμιλοῦν, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ πράττουν, καὶ ὁ πρῶτος φαντασθεὶς τὴν χίμαιραν εἶχεν ἴδει πρότερον λέοντα, αἶγα, δράκοντα καὶ εἶχεν ἀποκτήσει ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὐρίσκονται ἄρα ἤδη εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἐκεῖθεν ἡ φαντασία, τὰ συνδυάζει καταλλήλως κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐμφανίζει προϊόντα νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν ὕλην. Δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν ξυλουργόν, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν ἀποθήκην του διάφορα ξύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων, κατασκευάζει μὲ τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνδυασμὸν πολλὰ καὶ ποικίλα ἐπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ξύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ φαντασία, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων, εἶναι περιωρισμένη, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μορφήν, τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, εἶναι ἐλευθέρη.

β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ μνήμης, ἐτονίσαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εἰπόντες, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς προόδου καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ δύναμις ὅμως τῆς μνήμης θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν δὲν προσετίθετο εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ἰκανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων. Ὅσον πλουσία καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀποθήκη τοῦ τεχνίτου, οὗτος οὐδὲν κατορθώνει, ἐὰν δὲν ἔχῃ τὴν εἰδικότητα νὰ ἐπεξεργάζεται καταλλήλως καὶ νὰ συνδυάζῃ καταλλήλως τὸ ὕλικόν τοῦτο.

Με λεπτομερεστέραν τοῦ πράγματος ἐξέτασιν, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα τὴν σπουδαιότητα τῆς φαντασίας.

1. **Εἰς τὸ σχολεῖον** οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτήσουν σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ ὅποια δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψίν των, ἐὰν δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ συνδυάζουν καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν εἰς τὴν συνειδησίν των εὐρισκομένων ἐποπτειῶν. Μερικὰ σύντομα παραδείγματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο. Διδάσκωμεν περὶ ζῦου τινὸς ἢ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. χ. περὶ κάστορος, καὶ λέγομεν, ὅτι ἕκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως καὶ οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν του συνδέονται μὲ νηκτικὰς μεμβράνας, ὅπως οἱ πόδες τῆς νήσσης, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ πόδες του ἔχουν ἰσχυροὺς ὄνυχας, ὅπως οἱ πόδες τοῦ τρόχου. Οὕτως ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνειδησίν των παίδων αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νήσσα, τρόχος, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, καὶ καθίσταται σαφὲς τὸ διδασκόμενον ὅμοιόν τι κάμνομεν συνήθως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀνάγνωσιν κλπ.

2. **Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριβῶς νὰ ἐννοήσωμεν πᾶν ὅ,τι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι διηγεῖται τις εἰς ἡμᾶς ἢ ἀναγινώσκόμεν που περὶ συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὰ πράγματα αὐτά, ἐὰν δὲν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνειδησίν μας τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπτειῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν, καὶ συνδυάσωμεν αὐτὰς καταλλήλως. Τοῦτο δὲ **κατορθοῦται πολλάκις τόσον τελείως καὶ αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναί φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὥστε πολλάκις νομίζομεν, ὅτι ἡμεῖς διὰ τῶν ἰδίων μας αἰσθήσεων ἀντελήφθημεν τὰ πράγματα ταῦτα.** Βεβαίως εἰς τοῦτο συντείνει πολὺ καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ ἤττον μείστην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ τελειότης, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ φαντασία τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ καὶ συνδυάζει τὰς εἰς τὴν συνειδησίν του εὐρισκομένας παραστάσεις.

3. **Εἰς τὰς ἐπιστήμας** ἡ φαντασία εἶναι πολὺ σπουδαία.

τέρα ἀπὸ ὅσον ὁ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη π. χ. τῆς ἱστορίας καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, διὰ τὴν ἐπιτύχη, τὴν συνεργασίαν τῆς φαντασίας. Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως ἀπὸ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του, σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν περασμένων ἐποχῶν, διότι ἄλλως ἢ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἄψυχος καὶ νεκρά, τοῦτο ὅμως θὰ κατορθωθῇ μόνον μὲ τὴν φαντασίαν· καὶ ὁ ἀσχολούμενος ἀκόμη μὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, ὡς θετικαὶ ἐπιστήμαι, φαίνονται ὅτι οὐδενὸς ἄλλου ἔχουν ἀνάγκην, πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς βοηθείας τῆς φαντασίας. (Αὐτὴ ἡ διάταξις σειρᾶς πειραμάτων, ἢ ὁποῖα ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ ὠρισμένα ζητήματα καὶ νὰ λύσῃ ἀπορίας, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας σαφῆ εἰκόνα καὶ τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων καὶ τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ ὅποιον εἶναι ἀδύνατον ἄνευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δὲ γενικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπλῆς συμπτώσεως, ὑπῆρχαν ἤδη, κατὰ τὰς γενικὰς των γραμμὰς, εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἐφευρετῶν των πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποιήσεως καὶ αἰτιολογίας των.) Διηγούνται, ὅτι ὁ μέγας Ἕλληνας φυσικὸς Νεύτων ἀπὸ τὴν πτώσιν ἐνὸς μήλου ἀνεκάλυψε τὸν σπουδαιότατον νόμον τῆς ἐλξεως τῶν σωμάτων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν πλουσίαν καὶ ἰσχυρὰν αὐτοῦ φαντασίαν. Εὐθύς ὡς εἶδεν ὁ Νεύτων τὸ μήλον νὰ πίπτῃ εἰς τὴν γῆν, ἐνόησε τὴν ὁμοιότητα, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξύ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τῆς ἐλξεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἔλων τῶν πλανητῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡλιακὸν μας σύστημα, πάραυτα δὲ θὰ ἐσχηματίσθῃ ἐν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος, τὴν ὁποίαν κανεῖς πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχε σχηματίσει, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προέβη εἰς τὴν λογικὴν αἰτιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4) Ἄδιαφιλονίκητος προσέτι εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς φαντασίας εἰς τὰς τέχνας. Ὁ Φειδίας π. χ. οὐδέποτε εἶδεν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκριβῶς τοιοῦτος, ὅποιον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδὲ ὁ Πραξιτέλης γυναῖκα κατὰ πάντα ὁμοίαν μὲ τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἢ ἔφηρον ὅμοιον τελείως μὲ τὸ

ἐν Ὀλυμπίᾳ εὗρεθὲν ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ' ἀμφότεροι ἔλαβον πάντως ἀπὸ τοὺς ἀνδρας, τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους καθ' ἑκάστην ἔδλεπον, ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ, τὰ μερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζον καταλληλότατα διὰ τὴν *ιδέαν*, τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ ἀποτυπώσουν, καὶ τοῦτο κατώρθωσαν διὰ τῆς *συνδυαστικῆς φαντασίας*.

5) Διὰ τῆς φαντασίας τέλος, τὸ μὲν ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς καθημερινὰς λύπας, πλάττοντες εἰκόνας περὶ καλυτέρου μέλλοντος καὶ οὕτως ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλασσόμεθα ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα (τὰ νέφη π. χ. τὴν τρικυμίαν, τὸ ρεῦμα τοῦ ἀέρος κτλ.) προμαντεύομεν καὶ προσπαθοῦμεν μὲ διάφορα μέσα νὰ ποφύγωμεν.

Ἀπὸ ὅλα ταῦτα βλέπομεν ποῖαν σημεσίαν ἔχει ἡ φαντασία διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων *διὰν διευθύνεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον*.

§ 14. Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ ἢ ΑΦΟΜΟΙΩΣΙΣ

Ὅταν ἀνωτέρω ἐλέγομεν περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, εἶδομεν ὅτι πᾶσα νέα παράστασις ἢ ἀντίληψις ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνειδησίν μας ἄλλας ὁμοίας παραστάσεις, μὲ τὰς ὁποίας εὐρίσκειται εἰς τινὰ σχέσιν, ἐσωτερικὴν (*ὁμοιότητος*) ἢ ἐξωτερικὴν (*συναφείας*). ὅτι ὅμως ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια κατὰ τὴν περιπτωσιν ταύτην δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαναφορὰν εἰς τὴν συνειδησιν παραστάσεων ὁμοίων ἢ σχετικῶν πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω, κατανοοῦμεν, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

1) Βλέπω π. χ. καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον γνωστόν μου καὶ ἀμέσως λέγω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Α· πῶς συμβαίνει τοῦτο; ἢ νῦν ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐπαναφέρει πάντως εἰς τὴν συνειδησίν μου τὴν παράστασιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ προηγουμένην ἢ προηγουμένης ἀντιλήψεις αὐτοῦ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναγνωρίζω τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶδον· ἐναυθθα ἄρα ἡ νέα ἀντίληψις

δὲν ἐπαναφέρει ἀπλῶς εἰς τὴν συνείδησίν μας παλαιὰν παράστασιν, ἀλλὰ καὶ **ταυτίζεται** με αὐτήν· ἐὰν τοῦτο δὲν συνέβαινε, **ἐὰν δηλ. ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐταυτίζετο με τὴν παλαιὰν παράστασιν**, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναγνωρίσω τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον τῶρα βλέπω, ὡς τὸν ἴδιον με ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει.

2) Ἔρχομαι εἰς τὸ ζωολογικὸν μουσεῖον καὶ ἐκεῖ βλέπω πτηνόν, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἴδει· παρατηρῶ τὸ πτηνὸν τοῦτο προσεκτικώτερα καὶ βλέπω, ὅτι ἔχει μεταξὺ τῶν δακτύλων του νηκτικὰς μεμβράνας ὁμοίας πρὸς ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ χήνα, ἡ νῆσσα κ. λ. π. καὶ λέγω, ὅτι τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι νηκτικόν· τὸ γνῶρισμα δηλ. τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶδον εἰς τὸ νέον πτηνόν, ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, **ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος**, ὅμοιον γνῶρισμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει εἰς ἄλλα πτηνά, τοῦτο δέ, **ἐνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ**, καὶ τὸ ὄνομα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πτηνά αὐτὰ ἀνήκουν, καὶ οὕτω κατορθῶνω νὰ **ὑπαγάγω** τὸ πτηνὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τῶρα βλέπω, εἰς τὴν τάξιν ἐκεῖνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω ὑπαγάγει καὶ τὰ ἄλλα πτηνά, τὰ ὅποια ἔχουν τὸ ἴδιον γνῶρισμα.

3) Ἔργάζομαι εἰς τὸ γραφεῖόν μου· ἔξαφνα ἀκούω κραυγὰς ἀπὸ τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται τὰ τέκνα μου καὶ ἐρωτῶ ἀμέσως, «τί ἔπαθαν τὰ παιδιὰ;» τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐγὼ δὲν ἀντιλαμβάνομαι τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον κραυγὰς· καὶ ὅμως ἀπὸ τὰς κραυγὰς αὐτὰς ἐννοῶ, ὅτι κάτι ἔπαθαν τὰ παιδιὰ· ἡ σημερινή μου δηλ. ἀντίληψις τῶν κραυγῶν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, τὴν παράστασιν ὁμοίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσα ἄλλοτε, **κατὰ δὲ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν**, διὰ τὴν ὁποίαν τότε ἐκραύγαζον, καὶ διὰ τοῦτο φοβοῦμαι καὶ τῶρα μήπως ἔπαθον τὸ ἴδιον καὶ σπεύδω νὰ μάθω **τὴν αἰτίαν** τῶν κραυγῶν. Ἐνῶ λοιπὸν κυρίως ἀντιλαμβάνομαι μόνον κραυγὰς, εἰς τὴν συνείδησίν μου δὲν ἔχω μόνον **τὴν ἀντίληψιν αὐτήν**, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ **τὴν αἰτίαν**, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται τὸ προκαλέσαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

4) Βλέπω μακρόθεν πλοῖόν τι ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ ἀκριβῶς ποῖον πλοῖον εἶναι· ἀπὸ ὀλίγα ὅμως πράγματα, τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνομαι, π. χ. τὸ χρῶμα ἢ τὸ σχῆμα ἢ κανὲν

ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ἐννοῶ ποῖον εἶναι τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ λέγω ἀμέσως τὸ ὄνομά του ἢ τὸ ὄνομα τῆς ἐταιρείας ἢ τῆς ἐθνικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πλοῖον τοῦτο θὰ ἀνήκῃ· ὀλίγα λοιπὸν χαρακτηριστικὰ γνώρισματα τοῦ πλοίου τούτου ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνειδήσίν μου τὰς παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, καὶ μαζί με αὐτάς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ πλοίου τούτου, οὕτω δὲ **συμπληρώνεται**, διὰ τῶν ἀναπλαττομένων γνωρισμάτων, ἢ νῦν ἀντίληψίς μου καὶ ἐννοῶ, ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο.

δ) Ἰστάμενος ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης, εἰς μέρος, ὅπου αἱ γραμμαὶ αὐταὶ ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν κατ' εὐθείαν γραμμὴν, βλέπω ὅτι αἱ γραμμαὶ αὐταὶ ὄσον προχωροῦν, τόσο καὶ στενεύουν· τοῦτο πραγματικῶς ἀντιλαμβάνομαι καὶ ὁμῶς, παρὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, λέγω ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ γραμμαὶ δὲν στενεύουν, ἀλλ' ἔχουν παντοῦ τὸ αὐτὸ μεταξύ των πλάτος· **ἐνταῦθα ἀντιλαμβάνομαί τι, ἐννοῶ ὁμῶς, ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή**. Ἐὰν εἶχον μόνον τὴν ἀντίληψιν, θὰ ἔλεγα, ὅτι αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου πράγματι στενεύουν εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει· **ἀπόδειξις ὅτι ἡ πνευματικὴ μου ἐνέργεια δὲν περιορίζεται εἰς τὴν νῦν ἀντίληψιν, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρω**· μόλις ἀντιληφθῶ τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν εἶχε κάμει κάποτε λόγον εἰς τὸ μάθημά του διὰ τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην, εἶχε μάλιστα ἐξηγήσει τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ οὕτω, με τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω, **διορθώνω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τώρα ἀντιλαμβάνομαι**.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐγίνε προηγουμένως λόγος, εἶδομεν, ὅτι **κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν ὁμοίων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς νέας ἀντιλήψεως προερχομένη παράστασις ἀφομοιώνεται μετὰ τὰς ἐν τῇ συνειδήσει παλαιὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ οὕτω κατορθώνομεν καὶ νὰ ἀναγνωρίζωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τώρα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας ὡς τὰ ἴδια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀντελήφθημεν, καὶ νὰ ὑπάγωμεν αὐτὰ εἰς ὠρισμένας τάξεις καὶ νὰ εὐρίσκω-**

μεν τὴν αἰτίαν αὐτῶν καὶ νὰ συμπληρώσωμεν τὰς ἀτελεῖς ἀντιλήψεις μας καὶ νὰ διορθώσωμεν τὰς ἐσφαλμένους ἐν συντόμῳ κατορθώσωμεν νὰ ἐννοοῦμεν σαφέστερον τὰς νέας ἀντιλήψεις μας τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ νέαι ἀντιλήψεις ἀφομοιώνονται ὑπὸ τῶν παλαιῶν παραστάσεων καὶ οὕτως ἐννοοῦνται τελειότερον, ὀνομάζομεν ἀφομοίωσιν ἢ πρόσληψιν· καὶ τὰς μὲν νέας ἀντιλήψεις καλοῦμεν ἀφομοιούμενας ἢ προσλαμβανομένας, τὰς δὲ παλαιὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουσαι τὰς νέας ἀφομοιώνουν ταύτας πρὸς ἑαυτάς, ὀνομάζομεν προσλαμβανούσας ἢ ἀφομοιούσας.

Ἐνίοτε παρατηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον φαινόμενον· παλαιὰ δηλ. παράστασις ἀφομοιώνεται ὑπὸ τῆς νέας ἀντιλήψεως καὶ οὕτω κατανοοῦμεν αὐτὴν τελειότερον· ὅταν ἤμην π. χ. μικρός, ἤκουσα κάποιον νὰ λέγῃ, ὅτι ἤντιλει εἰς πύθον Δαναΐδων· ἡ φράσις αὕτη ἦτο τελείως ἀκατάληπτος εἰς ἐμέ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο τὴν ἀπετύπωσα εἰς τὴν μνήμην μου· ὅταν κατόπιν ἔμαθα τὸν σχετικὸν μῦθον, ἐνόησα καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως αὐτῆς· ἐνταῦθα ἡ νέα ἀντιλήψις προσέλαβε καὶ ἀφομοίωσε πρὸς ἑαυτὴν παλαιὰν παράστασιν· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἐν ἡμῖν εὗρισκόμενον, λέγομεν ἐσωτερικὴν ἀφομοίωσιν, ἐνῶ τὴν προηγουμένην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἔξωθεν ἐρχόμενον, λέγομεν ἐξωτερικὴν.

Κατὰ ταῦτα ἀφομοίωσις εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ ἀγνώστου. Ἡ ἀφομοίωσις γίνεται ἄλλοτε μὲν ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ δαπανήσωμεν χρόνον ἢ νὰ κοπιᾶσωμεν, καὶ τότε λέγεται παθητικὴ, ἄλλοτε ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ κόπον καὶ χρόνον· ὅταν π. χ. συναντήσωμεν εἰς τὸ κείμενόν μας μίαν πρότασιν, ἡ ὁποία εἰσάγεται διὰ τοῦ εἰ καὶ ἐρωτηθῶμεν τί πρότασις εἶναι, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι πλαγία ἐρώτησις ἢ ὑποθετικὴ πρότασις· ὡσαύτως, ὅταν τρέχοντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου μας πέσωμεν ἐπάνω εἰς ἓνα συμμαθητὴν μας καὶ ἐρωτώμεθα, ποῖος φυσικὸς νόμος ἐνήργησεν, ὥστε, ἂν καὶ εἶδομεν τὸν συμμαθητὴν μας ἀπὸ ἀποστάσεως ὀλίγων βημάτων, δὲν κατωρθώσωμεν νὰ κρατηθῶμεν, ἀλλ' ἐπέσαμεν ἐπάνω του, θὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν ὥραν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας· ὡσαύτως, ὅταν ὁ καθηγητῆς μας τῶν φυ-

σικῶν φέρη εἰς τὴν τάξιν τὸ κρανίον ἐνὸς ζώου καὶ ἐρωτήσῃ, ἂν τὸ κρανίον τοῦτο εἶναι κρανίον ζώου σαρκοφάγου ἢ φυτοφάγου, δὲν δύναμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ πρέπει: νὰ προσέξωμεν καὶ νὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν ὥραν, διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν, δηλ. διὰ νὰ ἀφομοιώσωμεν ἀκριβῶς τὸ νέον τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν *ἐνεργητικὴν*.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἀφομοιώσις ἐπιτυγχάνεται καὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον ὅσον περισσότεραι καὶ σαφέστεραι συγγενεῖς πρὸς τὸ ἄγνωστον παραστάσεις ὑπάρχουν εἰς τὴν συνειδήσιν μας, εἶναι εὐνόητον μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα. Ὡσαύτως εὐνόητον εἶναι διατὶ ἔλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀφομοιώνουν, ἢ γλ. δὲν κατανοοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἔλα τὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις των προσπίπτοντα, ἀλλ' ἄλλοι κατανοοῦν ταῦτα τελειότερον καὶ ἄλλοι ἀτελέστερον· ὁ λόγος πάντως τούτου εἶναι, ὅτι ἔλοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις· ὅσων αἱ ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶναι περισσότεραι καὶ τελειότεραι, οὗτοι κατανοοῦν ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰς νέας ἀντιλήψεις, ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν τοιαύτας ἀφομοιούσας παραστάσεις, οὗτοι καὶ βραδύτερον καὶ ἀτελέστερον κατανοοῦν τὰς νέας ἀντιλήψεις.

§ 15. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Ὁρισμὸς τῆς προσοχῆς.

Διὰ τὴν ἀφομοίωσιν μεγίστην σημασίαν ἔχει ἡ προσοχή· ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πείραν διδασκόμεθα, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον βλέπομεν, ἀκούομεν ἢ ἀναγινώσκομεν μὲ προσοχὴν, ἐννοοῦμεν καλύτερον καὶ μαθηθάνομεν εὐκολώτερον. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν, ἔταν λέγωμεν ὅτι προσέχομεν εἰς τι;

Ἄς σκεφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς ἡμᾶς, ἔταν προσέχωμεν εἰς ἕν ὁσονδήποτε πρᾶγμα· μεταβαίνομεν π. χ. εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐκεῖ παρακολουθοῦμεν μίαν παράστασιν δράματος ἢ κωμωδίας· καθ' ἕλλην τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως εἴμεθα τελείως προσηλωμένοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια λέγονται καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον νὰ σκεπτόμεθα τίποτε ἄλλο· αἱ σκέψεις,

αί φροντίδες, αἱ λύπαι κ. τ. λ. τὰ ὅποια ἀπησχόλων ἡμᾶς κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μεταβαίνομεν εἰς τὸ θέατρον, λησιμανοῦνται τελείως· ἐὰν πρὸ ἡμῶν κἀθηταί τις, ὁ ὅποιος μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπωμεν καλῶς τὰ ἐν τῇ σκηνῇ γινόμενα, μετακινούμεθα καταλλήλως διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν καλύτερα· ἐὰν ἤθοποιός τις ὄμιλῃ μὲ χαμηλοτέραν φωνὴν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν καλῶς τοὺς λόγους του, θέτομεν τὴν χεῖρα περὶ τὴν κόγχην τοῦ ὠτός, διὰ νὰ δεχόμεθα περισσότερα ἠχητικὰ κύματα καὶ οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἀκούωμεν καλύτερα· τόσον μάλιστα εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς τὴν παράστασιν, ὥστε δὲν αἰσθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειάν της τίποτε ἄλλο καὶ τόσον μάλιστα, ὥστε εὐκόλως κατορθώνει παρακαθήμενος λωποδύτης νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ χρηματοφυλάκιόν μας.

Μετὰ τὴν πρώτην πράξιν κλείεται ἡ αὐλαία καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν συνοδόν μας κάμνομεν λόγον περὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια ὀλίγον πρότερον εἶδομεν ἢ ἠκούσαμεν ἀπὸ τὴν σκηνήν, κρίνομεν τὰ λεχθέντα, τοὺς ἠθοποιούς, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξελίσσειται καὶ θὰ προχωρήσῃ ἢ ὑπόθεσις κ. τ. λ. ὅλα σχετικὰ πρὸς ὅσα πρὸ ὀλίγου ἀντελήφθημεν· ἔξαφνα ἀκούομεν ἀπὸ μίαν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου φωνάς, στρέφομεν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βλέμμα καὶ βλέπομεν δύο ἀνθρώπους συμπλεκομένους· ἀμέσως *λησιμονοῦμεν* καὶ παράστασιν καὶ ἠθοποιούς, προσπαθοῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα, ἀναδίνομεν εἰς τὸ κᾶθισμά μας ἢ πλησιάζομεν περισσότερον εἰς τὸ μέρος τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς παρισταμένους, διὰ νὰ μάθωμεν τὰ αἷτια τῆς συμπλοκῆς κτλ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι *ἡ προσοχή μας κατηνθύνετο κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν παράστασιν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν*· παρατηροῦμεν δὲ ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν συνειδησίμ μας ἡ πνευματικὴ εἰκὼν τῆς παραστάσεως, ἔπειτα δὲ ἡ τῆς συμπλοκῆς, καὶ αἱ δύο αὐταὶ *ἐκκυριάρχησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινὰ χρόνον*, καὶ μάλιστα μὲ μεγίστην σαφήνειαν, ἔνεκα δὲ τούτου πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἢ ἦσαν πολὺ ὀλίγον συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς· συγχρόνως ἐκάμνομεν καὶ μερικὰς κινήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτὰς τὴν μεγίστην δυνατὴν σαφήνειαν καὶ τέλος *ἠσθάνθημεν μεγάλην ἐπιθυμίαν*

διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἄλλα σχετικὰ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις.

Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ὅταν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου ἀναγινώσκω εὐχάριστόν τι βιβλίον, εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εἶμαι τελείως ἀφωσιωμένος, ἐνῶ εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα κτυποῦν, ἀπὸ τὸν δρόμον ἀκούεται ὁ θόρυβος τῶν διερχομένων αὐτοκινητῶν, εἰς δὲ τὸ παρακείμενον δωμάτιον κλαίει τὸ τέκνον μου κ.λ.π. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἐγὼ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν μου, χωρὶς νὰ προσέχω εἰς τὴν ταραχὴν καὶ τὸν θόρυβον ἢ τὸ πολὺ ἀποκτῶ ἀπὸ αὐτὸν μερικᾶς συγκεχυμένας ἐντυπώσεις· καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀναγινώσκω τὸ βιβλίον, αἱ ἐξ αὐτοῦ παραστάσεις κυριαρχοῦν τελείως τῆς συνειδήσεώς μου ἀπομακρύνουσαι ταύτης ὅλας τὰς ἄλλας, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐταὶ προέρχονται· συγχρόνως δὲ βλέπομεν, ὅτι ἔχω καὶ μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσω περισσότερας ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου γνώσεις.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι προσέχομεν εἰς τι, ὅταν ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνειδήσίν μας σαφεῖς μόνον αἱ ἐκ τούτου παραστάσεις· πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἐξωθοῦνται ταύτης ἢ τοῦλάχιστον ἐπισκοτίζονται· πολὺ προσέχομεν ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον, ὅταν μόνον τοῦ ἀντικειμένου τούτου παραστάσεις κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ τελείαν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπισκοτίζουσαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὅλας τὰς ἄλλας, τέλος δὲ καὶ ἐξωθοῦσαι αὐτὰς τῆς συνειδήσεως.

(Ἐμάθομεν προηγουμένως (σελ. 49), ὅτι ἡ συνειδήσις μας εἶναι καθόλου στενὴ· κατὰ τὴν προσοχὴν ὅμως ἢ συνειδήσις γίνεται ἀκόμη στενωτέρα· τὴν ὅλην συνειδήσιν δυνάμεθα νὰ παραβάλλωμεν πρὸς τὸ ὀπτικὸν πεδίον τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἢτοι πρὸς τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν δι' ἐνὸς βλέμματός· ἐν τῆσδε περιπτώσει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐκάστοτε σαφῆ συνειδήσιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέρος τοῦ χώρου τούτου, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ὀξύτερον κατὰ τινὰ στιγμὴν καὶ τὸ ὁποῖον συνήθως λέγομεν ὀπτικὸν σημεῖον. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι προσέχομεν εἰς τι περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅταν τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεώς μας.)

Συχνάκις μὲ τὴν προσοχὴν συνδέονται καὶ τινες κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, μὲ τὰς ὁποίας κατορθώνομεν νὰ ἀντιλαμβανώμεθα τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἀκριβέστερον. Τέλος δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ ταύτην παρατηρεῖται τάσις νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μας.

(Κατὰ ταῦτα, τὴν προσοχὴν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἐξῆς:
Προσοχὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ λειτουργία, διὰ τῆς ὁποίας περιεχόμενόν τι τῆς συνειδήσεως καθίσταται σαφέστατον καὶ διαυγέστατον ἐπὶ βλάβῃ ὄλων τῶν ἄλλων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως.)

2. Εἶδη τῆς προσοχῆς.

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, περὶ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ παραστάσεως καὶ τῆς εὐχαρίστου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἀναγνώσεως, δεικνύουν δύο διάφορα εἶδη τῆς προσοχῆς. Εἰς τὴν πρώτην δηλ. περίπτωσιν εἶχομεν σαφῆ συνείδησιν ἀντιλήψεων κατ' αἴσθησιν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν παραστάσεων διὰ τοῦτο, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν καλοῦμεν τὴν προσοχὴν κατ' αἴσθησιν προσοχὴν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν πνευματικὴν. Εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν προσοχὴν γίνονται συνειδηταί εἰς ἡμᾶς μὲ μεγάλην σαφήνειαν καὶ διαύγειαν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, εἰς δὲ τὴν πνευματικὴν ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας παρατηρεῖται ἐπὶ μικρὸν χρόνον μόνον ἢ κατ' αἴσθησιν προσοχή.

3. Γένεσις τῆς προσοχῆς.

α' Ψυχικὰ αἷτια καὶ ψυχολογικοὶ ὄροι.

1. Κάθημαι εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ μελετῶ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας. Ἐξαφνα ἀκοῶν ἓνα πυροβολισμόν. Τί συμβαίνει τότε; Ἀμέσως ἐπισκοτεῖζονται αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μου εὐρισκόμεναι παραστάσεις τῆς ἱστορίας, καταλαμβάνει δ' αὐτὴν ἡ παράστασις τοῦ πυροβολισμοῦ, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀσχολοῦμαι σχεπτόμενος ἐπὶ

πολύ τὰ κατ' αὐτόν· δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, καὶ ὅτι ἡ προσοχή μου ὄλη στρέφεται εἰς τὸν πυροβολισμόν, ἀποσπωμένη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. "Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰσχυρὰν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν, ὅταν κεντήσῃ π. χ. τὴν χεῖρά μας μέλισσα, αἰσθανθῶμεν τὴν δομὴν καιομένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν μερικοὺς νὰ ψάλλουν τὸν ἐθνικὸν μας ὕμνον κλπ. ἡ προσοχή μας δηλ. ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ θέμα, μὲ τὸ ὅποιον ἕως τώρα ἡσχολεῖτο, καὶ στρέφεται ὄλη εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μὲ φίλον μου καὶ συζητῶ μὲ αὐτὸν περὶ τινὸς φλέγοντος ζητήματος· ἔξαφνα διέρχεται Κινέζος φέρων τὴν ἰδιόρρυθμον στολήν του· ἀμέσως λησμονῶ τὸ θέμα, διὰ τὸ ὅποιον συνεζήτουν, αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὸ παραστάσεις τελείως ἔξαφανίζονται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου, καταλαμβάνουν δὲ τὴν ἄρχουσαν θέσιν εἰς αὐτὴν αἱ σχετιζόμενα μὲ τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα προσείλκυσε τὴν προσοχήν μου τὸ νέον.

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδάσκαλος μαθηματικά, κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησίν μου αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικαὶ παραστάσεις. Ἄπροσδοκῆτως ἀκούω ἕνα συμμαθητὴν μου νὰ ψάλλῃ μὲ σιγανὴν φωνὴν γνωστὸν μου ἄσμα· ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου ἕλας τὰς τέως εἰς αὐτὴν κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δὲ αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Ἐνταῦθα ἐπροκάλεσε τὴν προσοχήν μου ἡ ἀπροσδόκητος ἐντύπωσις.

4. Τὰ μικρὰ μου τέχνα ἔχουν ἐξέλθει εἰς περίπατον καὶ τὰ περιμένω νὰ ἐπανεέλθουν ὠρισμένην ὥραν· ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα αὕτη, ἀκούω μὲ προσοχήν κάθε θόρυβον, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς τὴν θύραν ἢ τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας· ἐνταῦθα τὴν προσοχήν προκαλεῖ ἡ προσδοκωμένη ἐντύπωσις.

5. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων παρατηροῦμεν, ὅτι προσέχομεν περισσότερο εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐννοοῦμεν εὐκολώτερον· ὅταν ἐννοοῦμεν μὲ μεγάλον κόπον μάθημά τι ἢ δὲν τὸ ἐννοοῦμεν καθόλου, προσέχομεν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτό, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττώνεται· ἢ πρὸς αὐτὸ προσοχή μας, τέλος δὲ καὶ ἔξαφανίζεται· ἕλως διόλου· κατὰ ταῦτα προσέχο-

μεν γενικῶς εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κατανοήσωμεν ἢ νὰ ἀφομοιώσωμεν.

Ὅστε ἡ προσοχὴ προκαλεῖται:

1. Ἀπὸ ἰσχυρὰς κατ' αἰσθήσιν ἐντυπώσεις.
2. Ἀπὸ νέας ἐντυπώσεις.
3. Ἀπὸ ἀπροσδοκῆτους ἐντυπώσεις.
4. Ἀπὸ προσδοκώμενας ἐντυπώσεις, καὶ
5. Ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως.

β' Φυσιολογικοὶ ὅροι τῆς προσοχῆς.

Ἡ προσοχὴ ἐξερτᾶται καὶ ἀπὸ μερικὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ καταστάσεις.

Οὕτω π. χ. μεγάλην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν προσοχὴν ἡ κόπωση, ἡ ὁποία προέρχεται ἢ ἀπὸ σωματικὴν ἢ ἀπὸ πνευματικὴν ἐργασίαν τοῦτο γνωρίζομεν ἔλοι ἐκ πείρας: ἔταν εἴμεθα κουρασμένοι, δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν τίσον καλῶς, ὅσον, ἔταν εἴμεθα ἀκμαῖοι.

Ἡ πείρα ἐπίσης διδάσκει, ὅτι ἐξασχοῦν ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν εἰς τὴν προσοχὴν τὸ πολὺ ψῦχος, ἡ πολλὴ θερμότης καὶ ὁ μεμολυσμένος ἀήρ ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν προσοχὴν εἶναι καὶ ἡ ἐλευθέρη καὶ ἀκώλυτος ἀναπνοὴ διὰ τῆς ρινός.

Κατὰ ταῦτα οἱ σπουδαιότατοι φυσιολογικοὶ ὅροι τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ, ἡ κατάλληλος θερμοκρασία, ὁ καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ ἐλευθέρη διὰ τῆς ρινός ἀναπνοή.

4. Ἀκουσία καὶ ἐκουσία προσοχὴ.

Ὅταν ὑπάρχουν οἱ ψυχικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ ὅροι, διὰ τοὺς ὁποίους εἶπομεν ἀνωτέρω, ἡ προσοχὴ γεννᾶται μόνη τῆς, οὕτως εἶπειν, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἀκουσίαν προσοχὴν. Ἀκουσία λοιπὸν προσοχὴ γεννᾶται, ὅταν δὲν ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ προσέξωμεν εἰς τι, ἀλλὰ κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας, μὲ μεγάλην διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, αἰσθήματα ἢ παραστάσεις ἄνευ τῆς συνεργίας μας.

"Αλλοτε ἔμως στρέφομεν σκοπίμως τὴν προσοχήν μας εἰς τινὰς παραστάσεις ἢ αἰσθητάματα· οὕτω π. χ. οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν μὲ προσοχήν τὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅταν τὸ διδασκόμενον δὲν παρέχη εἰς αὐτοὺς καμμίαν εὐχαρίστησιν, διότι σκέπτονται, ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον διδάσκει ὁ διδάσκαλος, εἶναι χρησιμον εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς των ἢ τὸν κατόπιν βίον των, ἢ ὅτι οὕτω θὰ λάβουν καλοὺς βαθμοὺς καὶ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς γονεῖς των κ. λ. π. Τὸ ἴδιον συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον· ἢ σκέψις δηλ. περὶ ἐπικειμένης ὠφελείας ἢ βλάβης παρᾶκινεῖ νὰ προσέξωμεν εἰς τι. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀναγκάζομεν ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ αἰσθησιν ἐντυπώπεις μὲ μεγάλην σαφήνειαν, νὰ ἀναπλάσωμεν παραστάσεις καὶ νὰ ἐξετάσωμεν μὲ προσοχήν τὸ ἀναπλαττόμενον· τὴν ταιαύτην προσοχήν καλοῦμεν ἐκουσίαν προσοχήν.

5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.

"Ὅσα εἶπομεν προηγουμένως περὶ προσοχῆς, δεικνύουν ὅτι κατὰ κανόνα ἡ προσοχὴ εἰς ἓν πρᾶγμα ἢ φαινόμενον ἀποκλείει τὴν προσοχήν εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἢ φαινόμενον.

Ἐνίοτε ἔμως εἶναι δυνατόν συγχρόνως νὰ προσέχωμεν εἰς περισσότερα πρᾶγματα· οὕτω π. χ. εἶναι δυνατόν νὰ πλέκῃ τις, νὰ ἀναγινώσκη, νὰ γράφῃ κ. λ. π. συγχρόνως ἔμως νὰ παρακολουθῇ καὶ τινὰ συζήτησιν· ὁ διευθύνων τὴν ὀρχήστραν παρακολουθεῖ τὰ μουσικὰ σημεῖα εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ βιβλίον τῆς μουσικῆς, προσέχει ἔμως συγχρόνως καὶ εἰς ὅλα τὰ ὄργανα καὶ εἰς τὰς φωνὰς τῶν ἀοιδῶν· ὁμοίως ὁ διδάσκαλος προσέχει εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια αὐτὸς διδάσκει ἢ λέγουν οἱ μαθηταί, προσέχει ἔμως καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ἕλων τῶν μαθητῶν κ. λ. π. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν καταμερισμὸν τῆς προσοχῆς.

"Ὅταν καταμερίζεται ἡ προσοχὴ εἰς περισσότερας σειρὰς αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀσαφῆ συνείδησιν ὅλων τούτων, ἐὰν δ' αἰσθημά τι ἢ παράστασις ἀπασχολῇ ὄντως ὀλόκληρον τὴν προσοχήν μας, ἡ προσοχὴ περιορίζεται εἰς αὐτὸ μόνον τὸ αἰσθητὸν ἢ αὐτὴν τὴν παράστασιν. Οὕτω π. χ. ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος γράφων παρακολουθεῖ μίαν συζήτησιν, ὅταν θέλῃ νὰ ἀκούσῃ τι καλύτερον, ἀφήνει ἀμέσως τὴν γραφίδα..

Ὁ καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς εἶναι ὁ τελειότατος τύπος τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖ δ' ἑκτακτον πνευματικὴν δύναμιν.

§ 16. ΤΟ ΔΙΑΦΕΡΟΝ

α' Ὁρισμὸς τοῦ διαφέροντος.

Συγγενές μὲ τὴν προσοχὴν εἶναι τὸ διαφέρον, καὶ μάλιστα τόσον συγγενές, ὥστε πολλοὶ συγχέουν τὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ φαινόμενα.

Ἐὰν μαθητῆς, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἶναι τελείως προσηλωμένος εἰς αὐτὴν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνείδησίν του μόνον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεις, λέγομεν ὅτι προσέχει. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι ὁ μαθητῆς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ προσέχη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος του παραμένουν καὶ κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησίν του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς ἥρωας καὶ τὰς πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας ἤκουσε νὰ γίνεταί λόγος, ἀσχολεῖται μὲ αὐτούς, ζητεῖ νὰ εὕρη ἐκτενέστερα ἱστορικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἐκθέτουν λεπτομερέστερον τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μελετᾷ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔγιναν διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα. Περί τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν περὶ τινος, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. ὅταν δὲν ἀσχολῆται μὲ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίζει π. χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κ.λ.π. ἢ ἰχνογραφεῖ ὄχι μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὀριζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα, εἰς μὲν τὴν προσοχὴν πρᾶστασις τις ἢ ὁμὰς παραστάσεων κυριαρχεῖ τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ὠρισμένον βραχὺν χρόνον, εἰς δὲ τὸ διαφέρον ἢ κυριαρχία αὕτη εἶναι διαρκής. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι διαφέρον εἶναι ἡ διαρκὴς προσοχή.

β' "Οροι άπαιτούμενοι διὰ νά γεννηθῆ τὸ διαφέρον.

Διὰ νά γεννηθῆ διαφέρον, άπαιτεῖται εἰς άπέ τούς έπομένους έρους:

α') **Η εὐκολία τῆς άφομοιώσεως.** "Όταν προσλαμβάνονται εὐκόλως αἱ νέαι παραστάσεις ύπό τῶν έν τῆ συνειδήσει, εὐχαριστούμεθα. Η εὐχαρίστησις αὕτη διεγείρει τὴν έπιθυμίαν μας νά ασχοληθῶμεν εκ νέου με' τὰς ἰδίας παραστάσεις, διὰ νά άπολαύσωμεν και πάλιν τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. "Όταν παρουσιασθῆ ἡ **έπιθυμία αὕτη, λέγομεν ότι ἔχομεν διαφέρον.**

β') **Η φυσική προδιάθεσις.** Δύο μαθηταὶ ἐπιδίδονται συγχρόνως εἰς τὴν εκμάθησιν τῆς ἰχνογραφίας. Ὁ εἰς εκ τούτων ταχέως προχωρεῖ και δεικνύει δι' αὐτὴν μέγα διαφέρον, ένῶ ὁ άλλος πολὺ ὀλίγα κατορθώνει και διὰ τοῦτο δὲν ἔχει διαφέρον. ένταῦθα τὸ διαφέρον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς άφομοιώσεως, διότι και τῶν δύο αἱ παραστάσεις, αἱ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι, εἶναι αἱ ἴδιαι. Μᾶλλον τὸ διαφέρον γεννᾶται ένταῦθα εκ τούτου, ότι ὁ εἰς μαθητῆς ἔχει εκ φύσεως ὀξὺν ὀφθαλμὸν και διὰ τοῦτο αντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἐξεταζόμενα αντικείμενα, και δεξιὰν χεῖρα και διὰ τοῦτο αναπαριστᾷ αὐτὰ επιτυχῶς. Διὰ τὴν επιτυχιάν αὐτὴν εὐχαριστεῖται, διὸ και άσχολεῖται περισσότερον εἰς τὴν ἰχνογραφίαν, διὰ νά συναισθάνεται και μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν.

γ') **Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.** "Όπως ὁ συλλογεὺς γραμμικοσῆμων, καθόσον βλέπει τὴν συλλογὴν του καθ' εκάστην πλουτιζομένην, άποκτᾷ διαφέρον δι' αὐτὴν και επιδιώκει τὴν αὐξήσιν αὐτῆς και διὰ δαπάνης και διὰ κόπου, οὕτω και πᾶς άλλος καθόσον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον και μᾶλλον δι' αὐτὰς και προσπαθεῖ ναυξήσῃ ταύτας.

Τὸ διαφέρον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται **άμεσον**, διότι αναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' εαυτὰ και οὐχὶ εἰς αὐτὰ, ὡς μέσον πρὸς επιτυχιάν άπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως: ὑπάρχει π. γ. μαθητῆς, ὁ ὁποῖος δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικὰ χωρὶς νά συντρέχῃ κανεὶς άπό τούς άνωτέρω έρους: ἐπιδίδεται ὅμως με

μεγάλον ζήλον εἰς αὐτὰ δι' ἀπώτερόν τινα σκοπόν, ἢ διὰ γὰ τύχη π. χ. καλοῦ βαθμοῦ ἢ διότι σκέπτεται, ὅτι θὰ καταταχθῆ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, τῶν Δοκίμων ἢ τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. καὶ θὰ τοῦ χρειασθῆ ἢ γινῶσις αὐτῶν. Περὶ τούτου τοῦ μαθητοῦ λέγομεν, ὅτι ἔχει ἔμμεσον διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τοῦ διαφέροντος ὑπενθυμίζουσι τὰ δύο εἶδη τῆς προσοχῆς, διὰ τὰ ὁποῖα ἐγινε λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον καὶ δὴ τὸ μὲν ἄμεσον διαφέρον τὴν ἀκουσίαν προσοχήν, τὸ δ' ἔμμεσον τὴν ἐκουσίαν. Δυναμέθα λοιπὸν γὰ εἶπωμεν, ὅτι τὸ μὲν ἄμεσον διαφέρον εἶναι διαρκῆς ἀκουσία προσοχή, τὸ δ' ἔμμεσον διαρκῆς ἐκουσία προσοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

§ 17. Η ΝΟΗΣΙΣ

α' Ἡ νόησις ἐν γένει.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα συντελοῦν νὰ ποικτήσωμεν πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις· αἱ παραστάσεις αὗται ἔρχονται εἰς τὴν συνειδησίν μας ὄχι καθ' ὄρισμένον καὶ λογικῶς ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως ἕλως, ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις μας. Ἐξέρχομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ τώρα μὲν συναντῶ ἀνθρώπους βαδίζοντας, ἔπειτα ποιόνιον, ἔπειτα δάσος, λίμνην, σιδηρόδρομον κλπ. Ἐξ ἕλων τούτων ἀποκτῶ παραστάσεις· αἱ παραστάσεις ὅμως αὗται δὲν ἔχουν καμμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας· ὅπως μετὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶδον τὸ ποιόνιον, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἠδυναμην γὰ ἶδω ὄρος, θάλασσαν κλπ. Αἱ οὕτως ὅμως ἀτάκτως εἰς τὴν συνειδησίν μας εἰσερχόμεναι παραστάσεις δὲν εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν συγκεχυμέναι, ἀλλὰ συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, ὅπως εἶναι συνδεδεμέναι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδου τῶν εἰς τὴν συνειδησίν· οὕτω δὲ συνδεόμεναι ἀποτελοῦν ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμώτατα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον

τοῦ ἀνθρώπου. Ταύτην τὴν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν συσχέ-
τισιν καὶ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν *νόησιν*.

Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι διὰ τὴν νόησιν με-
γάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἢ ἐν τῇ συνειδήσει *ὑπαρξίς τῶν*
παραστάσεων, τὸ δ' ἢ *τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν*. Μόνον ὅταν
αἱ ὄροι οὔτοι ἐκπληρώνονται εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν νόησιν. Ἡ
τελεία ὁμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτουμένων παρα-
στάσεων κατορθώνεται μόνον, ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν συνει-
δησίαν μας ὅλας τὰς ξένας πρὸς ταύτας παραστάσεις. Κατὰ ταῦτα,
ἀπαραίτητος τῆς νοήσεως ὄρος εἶναι ἡ *ἐκουσία προσοχή*. Ἡ
ἀπλῆ τῶν παραστάσεων ὑπαρξίς εἰς τὴν συνειδησίαν δὲν ἔχει καμ-
μίαν σημασίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη καὶ ἡ προσοχή. Μόνον διὰ τῆς
προσοχῆς δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστά-
σεων σχέσεις, νὰ εὐρίσκωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ
διαφοράς, νὰ διαβλέπωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν
ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου
τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὀλικὴν παρά-
στασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγομεν τὰ ἐπόμενα:

α') Αἱ παραστάσεις, ἐρχόμεναι εἰς τὴν συνειδησίαν, δὲν *συν-
δέονται μεταξὺ τῶν μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν σχέσιν*
(τὸν συγχρονισμόν καὶ τὴν διαδοχὴν), *ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσω-
τερικὴν* (τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν).

β') Τὴν τῆς αὐτῆς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν
παραστάσεων ὀνομάζομεν *νόησιν*.

γ') Διὰ νὰ γίνῃ νόησις ἀπαιτεῖται:

1) *Νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνειδησίαν παραστάσεις*: ὅσον
τελειότεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὗται, τόσον τελειότερα εἶναι καὶ
ἡ νόησις.

2) *Ἡ τελεία ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων*.

3) Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν συνειδησίαν πάσης ἐνοχλητικῆς
παραστάσεως, ἡτοί *ἡ ἐκουσία προσοχή*.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὁμως τελειότερον καὶ τὴν νόησιν καὶ
τὰ ἀποτελέσματτα αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστε-
ρον τὰ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως.

β' Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως.

1. Ἡ ἔννοια.

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ παραστάσεις, ἦταν ἔλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν μένουν μεμονωμένοι, ἀλλὰ συνδέονται μεταξύ των κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν των σχέσιν.

Εἶδον π. χ. ποτὲ ἓνα κύνα καὶ ἀπέκτησα ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν μετὰ ταῦτα εἶδον καὶ ἄλλους κύνας, ἐκάστοτε δὲ ἀπέκτων καὶ παράστασιν τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον ἔβλεπον. Οὕτως ἀπέκτησα πολλὰς παραστάσεις ἐκ πολλῶν ὁμοίων ζώων. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι ὁμοίαι πρὸς ἀλλήλας, διότι ἔχουν μὲν ὁμοιότητος καὶ διαφοράς, ἀλλ' αἱ ὁμοιότητες ὑπερισχύουν τῶν διαφορῶν, διότι εἶναι πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει τώρα: Ὅταν λέγω περὶ κυνός, δὲν ἔχω εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον εἶδόν ποτε, ἀλλ' ἀπλῶς ἑνὸς ζώου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν κυνῶν, τοὺς ὁποῖους μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἡ ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεσεν, ὅπως τὰ μὲν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἐκάστης παραστάσεως τῶν κυνῶν ἀπομακρυνθοῦν, τὰ δὲ κοινὰ μετὰξὺ ὅλων τῶν παραστάσεων συνενωθοῦν καὶ ἀποτελέσουν μίαν γενικὴν παράστασιν τοῦ κυνός.

Τὴν γενικὴν αὐτὴν παράστασιν, ἣ ὁποία περιέχει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, καλοῦμεν ἔννοιαν. Ὅπως ἔχομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ κυνός, οὕτως ἔχομεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐννοίας, π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἰγός, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καὶ τὰς ἐννοίας δὲ αὐτὰς ἀπεκτήσαμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Εἶδομεν π. χ. πλείστας αἰγας μέχρι τοῦδε, ἣ δὲ ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλε τὰς διαφοράς, ἐκράτησε τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἀπετέλεσε τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγός.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια ἀναφέρεται εἰς δμάδα ὁμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἓν ἢ περισσότερα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα διαφόρων παραστάσεων ὀνομάζομεν καὶ

οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, τὰς ὁποίας περιέχει ἔννοιά τις, ἀντιπροσώπους ἢ εἶδη τῆς ἔννοιας αὐτῆς· διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔννοια εἶναι ἡ συνένωσις τινων ἢ ὄλων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἐλέγομεν προηγουμένως, ὅτι τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ μόνη τῆς, ἄνευ συνειδητῆς συνεργασίας τοῦ λογικοῦ· οὐδέποτε π. χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εὑρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὄλων τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔχω ἀντιληφθῆ, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοίου, ὡσαύτως οὐδέποτ' ἐσκέφθην νὰ εὑρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὄλων τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους εἶδον, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑαυτῆς, καλοῦμεν αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ψυχικὴν.

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ψυχικὴ ἔννοια δὲν εἶναι τελεία. Θὰ ἦτο π. χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰγὸς τελεία, ἐὰν ἐγὼ εἶχον ἴδει ὅλα τὰ εἶδη τῶν αἰγῶν· τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· συνήθως γνωρίζω μόνον τὰς αἰγὰς τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε ἐπεσκέφθην. Σχηματίζω ἄρα τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγὸς ἀπὸ περιωρισμένον ἀριθμὸν εἰδῶν αὐτῆς καὶ ὄχι ἀπὸ ὅλα, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια αὐτὴ λέγομεν, ὅτι εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος· τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, ὅτι, ὅταν ἴδωμεν νέον εἶδος τῆς ἔννοιας αὐτῆς, π. χ. αἰγὰ τῆς Ἀγκύρας, δὲν τὸ ἀναγνωρίζομεν.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ ψυχικὴ ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐλάττωμα· δὲν εἶναι σπάνιον π. χ. νὰ ἀκούσωμεν μικρὸν παῖδα, βλέποντα ἵππον, νὰ ὀνομάζῃ αὐτὸν ὄνον ἢ καὶ τανάπαλιν, ὑπάγει δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν· διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι εὐρυτέρα τοῦ δέοντος.

Ἡ ψυχικὴ λοιπὸν ἔννοια ἄλλοτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος, ἤτοι δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἶδη, ἄλλοτε δ' εἶναι εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, ἤτοι περιλαμβάνει καὶ εἶδη, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάγονται κυρίως ὑπὸ ταύτην, διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθη-

κῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου· ἔχω π. χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου· μεταβαίνω μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληρώνεται καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἔννοια αὐτή.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ψυχικῆς ἔννοιᾶς, ἡ ὁποία ἔχει αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἡ ὁποία δὲν σχηματίζεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ κατόπιν σκέψεως. Φροντίζομεν δηλαδή νὰ παραλαμβάνωμεν ὅλα τὰ εἶδη μιᾶς ἔννοιᾶς καὶ μόνον αὐτὰ, συγκρίνομεν αὐτὰ μὲ προσοχὴν, εὐρίσκομεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἔχομεν ἔννοιαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι οὔτε στενωτέρα, οὔτε εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολήν. Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καλοῦμεν *λογικὴν ἔννοιαν*. Οὕτω π. χ. σχηματίζω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου, συγκρίνων πρὸς ἄλληλα ὅλα καὶ μόνον τὰ εἶδη αὐτῆς, ἦτοι τὸ τετράγωνον, τὸ ὀρθογώνιον, τὸν ῥόμβον καὶ τὸ τραπεζοειδές. Ἀποβάλλω τὰς διαφοράς, κρατῶ μόνον τὰς ὁμοιότητας, ἦτοι ὅτι αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ σχήματα εἶναι ἴσαι καὶ παράλληλοι καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἶδη ἔννοιῶν, τὴν *λογικὴν* καὶ τὴν *ψυχικὴν*, διαφόρους ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελειότητα.

Ἐὰν ὅμως λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν, εἰς τὰ ὁποία ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἔννοιῶν. Ἐχω π. χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανοπίνακες, διάφοροι κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Ἐκτὸς αὐτῆς ὅμως ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἑνὸς ὠρισμένου μελανοπίνακος, π. χ. τοῦ μελανοπίνακος τῆς τάξεώς μου· τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀπέκτησα, ἀφοῦ εἶδον ποικιλωτάτης μορφᾶς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ διετήρησα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πάντοτε μένει σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον. Τὰς ἔννοιᾶς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ὅλα ἢ πολλὰ τοῦλάχιστον εἶδη καὶ περιλαμβάνουν τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, καλοῦμεν *γενικᾶς*, ἐκείνας δὲ, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἕν μόνον εἶδος ἢ ἄτομον, καλοῦμεν *ἀτομικᾶς ἔννοιᾶς*. Ἀτομικᾶς ἔννοιᾶς ἔχομεν, ὅχι μόνον ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ προσώπων·

έννοιαν Α { αρχή: βίον, εὐφρασίη, ἀφαιρέσις, ἡ ἀφαιρέσις αὐτοῦ
 έννοιαν Β { εὐφρασίη, μαθηματικὴ ἰσοπέδωσις, τὴν εὐφρασίαν, 15-20 ἔτη, ἀφαιρέσις
 αρχή: εἰς ταῦτα 85. - εὐφρασίη αὐτοῦ.

οὕτω π. χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν έννοιαν τοῦ Κίμωνος, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ. Τὰς έννοιὰς αὐτὰς σχηματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μένουں σταθερὰ εἰς διαστάσεις περιπτώσεις τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἀποβάλλοντες διαστάσεις τὰ ἄλλα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι εἰς τὰς έννοιὰς διακρίνομεν τὰ ὑπ' αὐτὰς ὑπαγόμενα εἶδη καὶ τὰ οὐσιώδη των γνωρίσματα. Τὰ μὲν εἶδη λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν τὸ πλάτος τῆς έννοιᾶς, τὰ δὲ οὐσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ βάθος αὐτῆς. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν έννοιῶν εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλα ἐν ἀντιπεπονηθότῳ λόγῳ, ἤτοι, ὅταν αὐξάνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος ἐλαττώνεται καὶ, ὅταν ἐλαττώνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος αὐξάνεται.

2. Ἡ κρίσις.

α' Ὁρισμὸς τῆς κρίσεως.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας ἀποκτᾷ πολλὰς ψυχικὰς έννοιὰς. Ἄλλ' ὁ παῖς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς ταῦτα. Ὅταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκυσμα καὶ τὸν ἐρωτήσωμεν τί εἶναι, λέγει, ὅτι εἶναι γλύκυσμα καὶ δεικνύει οὕτως, ὅτι ἔχει τὴν έννοιαν τοῦ γλυκύσματος· ὅταν ὅμως καὶ γευθῆ αὐτοῦ, λέγει ὅτι τὸ γλύκυσμα εἶναι καλόν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὑπερέτριαν Α, ἀλλὰ καὶ, ἐάν ποτε αὕτη ἔκαμεν εἰς αὐτὸν κακόν τι, λέγει, χωρὶς νὰ δύναται ἀκόμη νὰ ὀμιλῇ καλῶς, ὅτι ἡ Α εἶναι κακή. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν ἀποκτᾷ μόνον παραστάσεις καὶ έννοιὰς, ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως ἡ σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῆ σκέψεις, σύγκρισις τῶν δύο έννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων μόνον δὲ μετὰ τὴν σύγκρισιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ, ἐάν αὐταὶ δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας ἢ ὄχι. Γαυτὴν τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν δύο έννοιῶν ἢ παραστάσεων καὶ τὴν ἀπόφασιν, ἐάν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν ἢ ὄχι, καλοῦμεν κρίσιν. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται πρότασις. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γραμματικὴν,

οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἢ μὲν μία ἔννοια ἢ παράστασις κα-
λεῖται ἔννοια ἢ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου, ἢ δὲ ἄλλη, ἔννοια ἢ
παράστασις τοῦ **κατηγορουμένου**. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ σύνδεσις ἢ ὁ
χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνεται μὲ ἐπί-
γνωσιν, καλοῦμεν τὴν κρίσιν **λογικὴν**, ἐὰν δὲ δὲν συμβαίῃ τούτο,
ψυχολογικὴν.

β' *Εἶδη τῶν κρίσεων.*

1. Ὅπως εἶπομεν προηγουμένως, εἰς τὰς κρίσεις ἀποφαινόμεθα,
ὅτι εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις τῆς ἔννοιᾶς τοῦ κατηγο-
ρουμένου μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου· ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ὅτι
ἔχομεν **δύο εἶδη κρίσεων**, τῶν ὁποίων ὁ τύπος εἶναι ὁ ἐπόμενος·

α') Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν τὸ κατηγορούμενον (λευκός) ἀποδίδεται
εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὁ τοῖχος)· ἡ κρίσις αὕτη καλεῖται **καταφατικὴ**.
Εἰς τὴν δευτέραν τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑπο-
κείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν **ἀποφατικὴν**. Ἐπειδὴ
δὲ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου, ἦτοι ἀπὸ τὸ ποιὸν αὐτοῦ, τὴν
τοιαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν διαίρεσιν **κατὰ τὸ ποιόν**.

2. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ἦτοι εἰς τὸ **πο-
σόν** τῆς ἔννοιᾶς τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν
κρίσεων, τὴν **κατὰ τὸ ποσόν**, π. χ.

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορου-
μένου (δίκαιος) ἀποδίδεται εἰς ἓν **ὠρισμένον ἄτομον** (ὁ ἄνθρωπος
οὗτος), καλοῦμεν **ἀτομικὴν**, τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κα-
τηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἔννοιᾶς τοῦ
ὑποκειμένου, καλοῦμεν **μερικὴν**, τὴν δὲ τρίτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ
κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἔννοιᾶς τοῦ
ὑποκειμένου, καλοῦμεν **γενικὴν κρίσιν**.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ὡς **πρὸς τὴν σχέσιν**
ἢ τὴν ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· τὴν
διαφορὰν αὐτὴν δεικνύουσιν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις·

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐὰν ἀκολουθῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, θά ἀνταμειφθῆς.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ἢ ὀρθογώνια ἢ ὀξυγώνια ἢ ἀμβλυγώνια.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον *ἀνευ ὄρου*· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν *κατηγορικὴν*. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον *ὑπὸ ὄρου*· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν *ὑποδεικτικὴν*. Εἰς τὴν τρίτην τέλος δίδεται *ἐκλογὴ μεταξὺ περισσοτέρων κατηγορουμένων*· τὴν κρίσιν αὐτὴν καλοῦμεν *διαξευκτικὴν*. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐκλογὴ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, ὅπως π. χ. εἰς τὴν κρίσιν :

Στερεά, ρευστὰ ἢ ἀέρια πληροῦν πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων, ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου, καλοῦμεν *διαίρεσιν κατ' ἀναφορὰν*.

4. Ἐὰν τέλος ἐξετάσωμεν τὰς κρίσεις *κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος*, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, εὐρίσκομεν ἄλλην διαίρεσιν, ὅπως φανερῶνουν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα :

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελής.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δύναται νὰ εἶναι ἐπιμελής.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελής.

Ἡ πρώτη κρίσις φανερῶνει τι τὸ πραγματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν *πραγματικὴν ἢ βεβαιωτικὴν*, ἡ δευτέρα φανερῶνει τι δυνατόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν *δυνατικὴν*, καὶ ἡ τρίτη φανερῶνει τι, τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν αὐτὴν *ἀποδεικτικὴν*. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν *κατὰ τὸν τρόπον*.

Ἡ ἴδια κρίσις ὑπάγεται, καθόσον ἐξετάζεται ἀπ' αὐτὴν ἡ ἐκείνη τὴν ἐποψιν, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ὑποδιαίρεσεις, ἐὰν δ' ἐξετασθῇ ὑπὸ ὄλας τὰς ἐπόψεις, ὑπάγεται εἰς ὅλας τὰς ὑποδιαίρεσεις. Οὕτω π.χ. ἡ κρίσις «ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελής» κατὰ τὸ ποῖον εἶναι ἀρνητικὴ, κατὰ τὸ ποσὸν ἀτομικὴ, κατὰ τὴν ἀναφορὰν κατηγορικὴ καὶ κατὰ τὸν τρόπον βεβαιωτικὴ.

3. Ὁ συλλογισμός.

α' Ὁρισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι πρὶν ἢ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην σκέψεως διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν ὁρμάται εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀπὸ πραγμάτων γνωστὰ καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εὔρη τὸ ἄγνωστον· συνήθως αἱ γνωστὰ κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἀπὸ αὐτὰς κατορθώνομεν νὰ εὔρωμέν τι, τὸ ὅποιον δὲν ἐγνωρίζομεν πρωτίτερα πῶς ἔχει. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ π.χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον, ὁρμάται ἀπὸ δύο κρίσεις γνωστὰς ἤδη εἰς αὐτόν· α') Χώρα, κειμένη βορειότερον ἄλλης ἔχει κλίμα ψυχρότερον ἀπὸ ἐκείνην, β') ἡ Ρωσία κεῖται βορειότερον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ εὐρίσκει τὸ τέως ἄγνωστον εἰς αὐτόν· ὥστε ἡ Ρωσία ἔχει κλίμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ γνωστὰς κρίσεις καὶ τὴν μεταξὺ τῶν σχέσιν, εὐρίσκομεν ἄλλην κρίσιν τέως ἄγνωστον, καλοῦμεν *συλλογισμόν*.

Αἱ δύο γνωστὰ κρίσεις καλοῦνται *προκειμένα* ἢ *ὄροι τῆς προτάσεως*· καὶ ἡ μὲν μεγαλύτερον πλάτος ἔχουσα καλεῖται *μείζων πρότασις*, ἡ δὲ μικρότερον πλάτος ἔχουσα *ἐλάττω πρότασις*, ἐκείνη δὲ, τὴν ὁποίαν τώρα εὐρίσκομεν, καλεῖται *συμπέρασμα*.

β' Εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ.

1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμός.

Ἐρωτῶμεν ἓνα μαθητὴν π.χ. ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θνητός· διὰ νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ὁ μαθητὴς οὗτος, σκέπτεται ὡς ἑξῆς :

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Αί δύο πρώται κρίσεις περιέχουν τὸ ἤδη γνωστὸν εἰς τὸν μαθητήν, εἰς δὲ τὴν τρίτην ἐκφράζει οὗτος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνώριζε τέως, ἀλλὰ τώρα τὸ πρῶτον ἐξάγει ἀπὸ τὰς δύο γνωστάς εἰς αὐτὸν κρίσεις. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦν **συλλογισμόν**.

Εἰς τὴν λογικὴν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἄλλον τύπον·

ἜΟλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

ἜΟ Γεωργίος εἶναι ἄνθρωπος.

ἜΟ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Ἦτοι ἐνταῦθα προηγεῖται ἡ μείζων πρότασις, ἔπεται δὲ ἡ ἐλάσσων.

ἜΟ συλλογισμὸς οὗτος, κατὰ τὸν ὁποῖον **ὀρμώμεθα ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικὴν, καλεῖται παραγωγικὸς συλλογισμὸς**. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ὀρθὸν πάντως, ἐὰν ἡ μείζων πρότασις εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸ γνωστὸν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους τεθὲν ἀξίωμα· «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δὲ ἡ μείζων πρότασις εἶναι ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα δύναται μὲν νὰ εἶναι ὀρθόν, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν :

ἜΟλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

ἜΟ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

ἜΟ Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκαιος, δύναται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν.

Πᾶν τὸ ἔχον πόδας περιπατεῖ.

ἜΗ τράπεζα ἔχει πόδας.

ἜΗ τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. ἜΟ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς.

Εἰς τὸν προηγούμενον συλλογισμόν ὀρμήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς ὅμως κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν; Παρατηρήσαμεν πολλοὺς, τὸν Α, Β, Γ, Δ κλπ. οἷτινες, ἄνθρωποι ὄντες, ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί· ὁ συλλογισμὸς, διὰ τοῦ ὁποῖου κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι ὁ ἐξῆς·

‘Ο Α, Β, Γ, Δ είναι ἄνθρωποι.

‘Ο Α, Β, Γ, Δ είναι θνητοί.

‘Ολοι ἄρα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς γενικὴν κρίσιν. Ἐνίοτε ὀρμώμεθα καὶ ἀπὸ ἀτομικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, ὅπως φανερώνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

‘Η αἰξ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

‘Η αἰξ αὕτη εἶναι μηρυκαστικόν.

‘Ολα ἄρα τὰ μηρυκαστικά ἔχουν στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμόν τοῦτον, εἰς τὸν ὅποιον ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, καλοῦμεν *ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν*· τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένον, ἀλλ’ εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ τὴν ἀκρίθειαν καὶ τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας μας. Ἐφ’ ὅσον δὲ ἐκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐξαχθὲν ἤδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἀκρίθειαν αὐτοῦ.

‘Ο ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς εἶναι σπουδαιότατος καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει· διὰ τούτου ἐκ μερικῶν περιπτώσεων ὀρμώμενοι ἐξάγομεν τοὺς κανόνας εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, τοὺς νόμους εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἱεράν ἱστορίαν· ἀφοῦ δὲ εὕρωμεν τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα (κανόνας, νόμους κ. λ. π.), κατόπιν *προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν* διὰ τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

3. ‘Ο καὶ ἀναλογίαν συλλογισμὸς.

Τὸν συλλογισμόν αὐτὸν δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

‘Ο ἀετὸς εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ὁ ἀετὸς ἄρα πετᾷ.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικὴν· τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι ὀρθόν, δυνατὸν ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

Ἡ στρουθοκάμηλος εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μοι πτηνά πετοῦν.

Καὶ ἡ στρουθοκάμηλος ἄρα πετᾷ.

Ὁ τύπος οὗτος τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικός, ἐνῶ ὁ λογικός ἔχει διάφορον διάταξιν, τασσομένης πάντοτε πρώτης τῆς μείζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸν *προβαίνομεν ἀπὸ γνωστὰς μερικὰς περιπτώσεις εἰς νέαν μερικὴν περιπτώσιν, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτε μὲν ὀρθόν, ὅτε δ' ἔσφαλμένον.*

Οὕτως εὑρομεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἶδη· εἰς τὸν καθ' ἡμέραν ὅμως βίον οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα ἐκφραζόμεθα καθ' ἕνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, ὅτι, ὅταν διαλεγώμεθα, ἐκφράζομεν μόνον τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεών μας, προσθέτοντες τὸ πολὺ καὶ μίαν ἀπὸ τὰς προκειμένας ὡς προσδιορισμὸν ἢ αἰτιολογίαν τοῦ συμπεράσματος. Παρατηρῶ. π. χ. χειμερινὴν τινα ἡμέραν, ὅτι ὁ ἥλιος καίει καὶ λέγω· αὔριον θὰ ἔχωμεν βροχὴν· τοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ ὄλου, τὸν ὁποῖον ἔκαμα ἐν ἐμοὶ χωρὶς νὰ ἐκφράσω αὐτὸν τελείως. Οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ λέγονται *ἀτελεῖς συλλογισμοὶ* καὶ εἶναι συνηθέστατοι.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§ 20. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α' Τί είναι συναίσθημα.

Γνωρίζομεν ἀπὸ ὅσα ἐμάθομεν ἀνωτέρω, τί εἶναι αἰσθημα, γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι τὰ αἰσθήματα διακρίνονται μεταξύ των *κατὰ τὸν τόνον*. ἄλλα μὲν δηλ. αἰσθήματα εἶναι *εὐάρεστα*, ἄλλα δὲ εἶναι *δυσάρεστα*. οὕτω π.χ. ὅταν βλέπω τὸν πατέρα μου νεκρόν, *δυσαραστοῦμαι*. τῷναντίον, ἐὰν οὗτος, μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν, ἀνέρρωσεν ἐντελῶς, *εὐχαριστοῦμαι*. ὁμοίως *εὐχαριστοῦμαι* μὲν, ὅταν βλέπω ὠραίαν εἰκόνα, ὠραῖον οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ὠραίαν μουσικὴν, ὅταν τρώγω εὐχάριστον φαγητόν κλπ. *δυσαραστοῦμαι* δέ, ὅταν βλέπω ἄσχημον εἰκόνα ἢ οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ἄσχημον μουσικὴν, ὅταν τρώγω ἀηδὲς φαγητόν κλπ. Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι τὰ αἰσθήματα *συνοδεύονται συνήθως ἢ πρὸ εὐαρεστησεως ἢ δυσαρασκείας*.

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέσκεϊαν, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὰ διάφορα αἰσθήματα, διακρίνομεν εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο τι. ὅταν δηλ. περιμένωμεν κάτι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον, εὐρισκόμεθα εἰς *διαρκῆ συγκίνησιν καὶ ταραχήν*. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν χαρακτηρίζομεν ὡς *ἐξέγερσιν*. ὅταν δέ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμενον, *ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν*, ἡσυχάζομεν, ὅπως λέγομεν συνήθως, ἢ καταπραϋνόμεθα. τὴν κατάστασιν αὐτὴν καλοῦμεν *καταπραϋνσιν*.

Εἰς μερικὰς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐαρέσκεϊαν ἢ δυσαρέσκεϊαν, ὅπως π.χ. ὅταν φάγωμεν εὐχάριστον τι ἢ δυσάρεστον φαγητόν. εἰς ἄλλας ὅμως π.

ρατηροῦμεν καὶ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν καταπράυνσιν, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερον. Πάντως ὁμως καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν παρατηροῦμεν, ὅτι ἕνεκα τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων ἢ τῶν σκέψεών μας ἢ ψυχικῆ μας κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ἄλλοτε μὲν χαίρομεν, ἄλλοτε δὲ λυπούμεθα· **τὴν συνείδησιν αὐτὴν τῆς χαρᾶς ἢ λύπης καλοῦμεν συναίσθημα.** Ἐφ' ὅσον βλέπω ἀπλῶς μίαν εἰκόνα, ἔχω αἴσθημα, ὅταν ὁμως εὐχαριστηθῶ ἢ δυσαρεστηθῶ ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν, ἔχω συναίσθημα· ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς ἀκούω ἕνα τυφλὸν ἐπαίτην· νὰ διεκτραγωδῇ τὴν κατάστασίν του, ἔχω αἴσθημα, ὅταν ὁμως λυπηθῶ διὰ τὸ δυστύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

β' Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων.

Ὡς γενικὰς ιδιότητας τῶν συναισθημάτων δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς ἑξῆς·

α') Ὅλα τὰ συναισθήματα δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους, **τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν**, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν οὐδετέραν τινὰ κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ διάφορα αἰσθήματα δὲν προκαλοῦν οὔτε εὐχαρίστησιν, οὔτε δυσαρέσκειαν.

β') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων· 1) **κατὰ τὸ ποσόν**· ἢ λύπη π.χ. τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ὅταν ἴδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ὅταν ἀκούσω, ὅτι ἀπέθανεν ἄγνωστος ἄνθρωπος· ὡσαύτως ἢ δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν ψοῦ ὄχι νωποῦ, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν καιομένου ὑφάσματος κλπ. 2) **κατὰ τὸ ποιόν**· ἄλλη εἶναι ἢ εὐχαρίστησις, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ἀγαθὴν πράξιν, καὶ ἄλλη εἶναι ἢ εὐχαρίστησις, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς ἐπιχειρήσεως, ὅπως ἄλλη εἶναι ἢ δυσαρέσκειαν, ἢ ὁποία προέρχεται εἰς ἡμᾶς, ὅταν βλέπω μεν πλούσιον νὰ μὴ παρέχῃ συνδρομὴν εἰς πτωχὸν πάσχοντα, καὶ ἄλλη εἶναι ἢ δυσαρέσκειαν, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν μου π.χ. εἰς ἕνα διαγωνισμόν, τὰς ἐξετάσεις κλπ.

γ') Τὰ συναισθήματα συνήθως ἀπαμβλύνονται καθόσον

ἐπαναλαμβάνονται τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν αὐτά· ὁ μαθητῆς π.χ. ὁ ὁποῖος πρώτην φοράν ἀπορρίπτεται, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν τοῦτο συμβῆ εἰς αὐτὸν καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα· ὁμοίως ὁ πατήρ, ὁ ὁποῖος μανθάνει πρώτην φοράν τὸν θάνατον τέκνου του, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν ὅμως ὁμοίον ἀτύχημα πλήξῃ αὐτὸν κατ' ἐπανάληψιν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα. Ἐνίοτε μάλιστα παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ἔνεκα τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν ὠρισμένα συναισθήματα, τὰ συναισθήματα ταῦτα **μεταβάλλονται κατὰ τὸ ποιόν**. Οὕτω π.χ. ὅταν φάγωμεν κατ' ἐπανάληψιν φαγητόν, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς προεκάλει εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, δὲν παρατηρεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπάμβλυνσις μόνον τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης, ἀλλ' ἐπὶ τέλος καὶ **μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἀηδίαν**· κατὰ ταῦτα, ἀπὸ τὴν ἀπάμβλυνσιν ἐπέρχεται πολλάκις καὶ **ἀλλοίωσις τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων**.

Ἡ ἀπάμβλυνσις ὅμως καὶ ἀλλοίωσις δὲν παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ συναισθήματα· εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ πραγματικὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὅπως εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Ὅμηρου, τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, ἡ Παρθενών, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους κλπ. προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς πάντοτε εὐχαρίστησιν καὶ μάλιστα ἐκάστην φοράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτά, **ἢ εὐχαρίστησις μας εἶναι μεγαλυτέρα**· ἐνταῦθα ἡ ἐπανάληψις τῶν αἰσθημάτων δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν, ἀλλὰ **μᾶλλον ἐνίσχυσιν τῶν συναισθημάτων**· ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, ὅτι δηλ. ἔργον τι τέχνης δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν τοῦ συναισθήματος, **εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πραγματικὸν καλλιτέχνημα**.

δ') Ἡ ἰσχὺς τῶν συναισθημάτων ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἴχομεν· ἡ χαρὰ π.χ. τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ λύπην, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν χαρὰν, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην χαρὰν· ὡσαύτως ἡ λύπη, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ χαρὰν εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην λύπην. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων,

παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ συναισθημάτων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ ὁμοειδεῖς ἐρεθισμούς.

§ 21. ΣΩΜΑΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν πολλαὶ καὶ ἐπιμελεημέναι ἔρευναι, διὰ τὰ ὁρισθῆναι ἢ ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δ' ἐπὶ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Αἱ παρατηρήσεις αὗται κατέληξαν εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα:

Ἄπλᾳ εὐάρεστα συναισθήματα (π. χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα ἐπιβράδυνσιν καὶ συγχρόνως ἐνίσχυσιν τῶν παλμῶν. Ἄπλᾳ δυσάρεστα συναισθήματα (π. χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουν ἐπιτάχυνσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν. Διεγερτικὰ συναισθήματα ἐπιφέρουν ἐνίσχυσιν, καταπραῦντικά δὲ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν ἄνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἔγιναν εἰς ἀπλᾶ συναισθήματα ἐξεγέρσεως καὶ καταπραῦσεως (π. χ. ὑψηλοῦς τόνους, ἐρυθρὸν χρῶμα ἢ χαμηλοῦς τόνους καὶ κυανοῦν χρῶμα), ἀλλ' εἰς συναισθήματα προκληθέντα ἀπὸ πολυπλόκους ἐρεθισμούς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ.

§ 22. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι συναισθημα εἶναι ἢ συνείδησις τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης· ἀλλ' ἢ χαρὰ καὶ ἢ λύπη, ἢ ἢ εὐχαρίστησις καὶ ἢ δυσαρέσκεια, τὰς ὁποίας ἐκάστοτε συναισθανόμεθα, εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ διαφόρων λόγων· ἄλλοτε μὲν π. χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὠρισμένα αἰσθήματα, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν ὀσφραινώμεθα ἐν ρόδον, ὅταν τρώγωμεν πρᾶγμα τι γλυκύ, ὅταν θερμαίνωμεν τὰς παγωμένας χεῖράς μας, ὅταν βλέπωμεν τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν αἰσθανώμεθα τὴν ὁσμὴν τοῦ οὐχὶ νωποῦ, ὅταν λαμβάνωμεν πικρὸν φάρμακον, ὅταν ἀκούωμεν τὸν τριγμὸν τῆς θύρας κ. λ. π. ἄλλοτε δὲ πάλιν εὐχαριστούμεθα ἢ

δυσχρεστούμεθα ἕνεκα ἄλλων λόγων, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν ἡμεῖς κάμνωμεν μίαν ἀγαθὴν ἢ κακὴν πράξιν, ἢ βλέπωμεν ἄλλον τινὰ νὰ κάμνῃ αὐτήν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι προχωροῦμεν ἢ δὲν δυνάμεθα, παρ' ὄλους τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπάθειάς μας, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν ἀναγινώσκωμεν τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματα ἢ τὰ ἀτυχήματα τῶν προγόνων μας κ. λ. π. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἢ εὐχαρίστησις καὶ ἢ δυσαρέσκεια ἡμῶν **προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα** καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν **κατ' αἰσθησιν ἢ ὕλικόν συναίσθημα**, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἢ εὐχαρίστησις καὶ ἢ δυσαρέσκεια δὲν **προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα, ἀλλ' ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ἐννοίας, τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας**· τὰ τοιαῦτα συναισθήματα καλοῦμεν **πνευματικὰ συναισθήματα**.

Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι **διαφόρων εἰδῶν, ἀναλόγως τῆς προκαλούσης αὐτὰ αἰτίας**· κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων, ἀφοῦ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν ὕλικῶν ἢ κατ' αἰσθησιν συναισθημάτων.

§ 23. ΥΛΙΚΑ Ἡ ΚΑΤ' ΑΙΣΘΗΣΙΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Ὅταν πονῆ ἢ κεφαλὴ μας, εἴμεθα σιωπηλοὶ καὶ φαινόμεθα ὅτι κατεχόμεθα ἀπὸ λύπην, εὐθὺς ὅμως ὡς παρέλθῃ ὁ πόνος οὗτος μεταβάλλεται ἢ ψυχικὴ μας κατάστασις καὶ ἀνακτῶμεν τὴν εὐθυμίαν μας.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ ἥλιος, ὁ ὥραιος καιρὸς μᾶς κάμνουν εὐθύμους, τοῦναντίον τὸ σκότος, τὰ πολὺ σκοτεινὰ χρώματα, ὁ ὑγρὸς καιρὸς ἐπιδροῦν δυσαρέστως καὶ ἀφαιροῦν τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν εὐθυμίαν μας. Εὐχάριστος συναναστροφὴ καὶ μουσικὴ χαροποιοῦν τὸν ἄνθρωπον, τοῦναντίον ὁ μονήρης βίος δυσαρεστεῖ αὐτόν. Ὁ ἀγαπῶν τὰ ὥραϊα φαγητὰ καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγίστης λύπης, ὅταν τρώγῃ φαγητὸν ὄχι καλόν, κ. λ. π.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι **εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκόν ἢ ἄλλο αἰσθημα** προξενεῖ εἰς ἡμᾶς χαρὰν ἢ λύπην.

Ἡ εὐχαρίστησις αὐτὴ καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ ὠρισμένα αἰσθήματα, καλεῖται ὕλικὸν ἢ κατ' αἰσθησὶν συναίσθημα· καὶ εἶναι εὐάρεστον μὲν, ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν συνείδησιν, ὅτι ἐρεθισμὸς τις προάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν, δυσάρεστον δέ, ὅταν συμβαίῃ τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ὑλικά συναισθήματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων κατὰ κανόνα εὐχάριστα μὲν ὑλικά συναισθήματα προκαλοῦν τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὠφέλιμα ἢ ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σώματός μας (ὅπως εἶναι π. χ. αἱ νωπαὶ ὀπῶραι, τὸ γάλα, ὁ ἄρτος κτλ.), δυσάρεστα δὲ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν υγείαν μας (ὅπως εἶναι π. χ. οὐχὶ νωποὶ ἰχθύες, τὸ χαλασμένον κρέας, ὀπῶραι καὶ ὠὰ πολλῶν ἡμερῶν κλπ.). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὰ ἰσχυρότατα ὑλικά συναισθήματα προκαλοῦν αἱ δύο αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἀμέσως κατὰ τὴν εἰς τὸ σῶμα εἴσοδον τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ζωῆς στοιχείων, δηλ. τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς, ἤτοι ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις, τὰ ἀσθενέστατα δὲ ἢ μόλις ἀντιληπτά ὑλικά συναισθήματα προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς μας εὐεξίας.

Τὰ ὑλικά συναισθήματα ἐξαρτῶνται :

α') ἀπὸ τὴν γενικὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν· ὅταν π. χ. πεινῶμεν, φαγητὸν τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐγευστότατον· ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα χορτασμένοι, τὸ αὐτὸ φαγητὸν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν· ὡσαύτως, ὅταν εἴμεθα ἀκμαῖοι, συναισθανόμεθα εὐχάριστησιν ἀπὸ μακρὰν πορείαν, ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα, ἐξ οἰασθήποτε αἰτίας, καταπεπνημένοι, ἀποκρούομεν οἰανδήποτε καὶ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν.

β') ἀπὸ τὴν συχνοτέραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν τὰ συναισθήματα ταῦτα· οὕτω π. χ. φαγητὸν, τὸ ὅποιον τρώγομεν κατ' ἀρχὰς μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν, προκαλεῖ ἐπὶ τέλους εἰς ἡμᾶς τὴν ἀηδίαν, ἐὰν τρώγωμεν αὐτὸ συχνάκις· τὸ κάπνισμα προκαλεῖ κατ' ἀρχὰς ἀηδίαν, μετὰ τινα ὁμῶς χρόνον ὅχι μόνον παύει ἢ ἐξ αὐτοῦ ἀηδία, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλεται εἰς εὐχαρίστησιν.

γ) ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν αὐτά· οὕτω π. χ. τὸ ἀλμυρὸν καὶ τὸ ὀξινον εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἡ ἰσχὺς τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι μικρά, ὅταν ἔμως οἱ ἐρεθισμοὶ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, ἢ γεῦσις αὐτῶν καθίσταται δυσάρεστος· ὡσαύτως τὸ γλυκὺ εἶναι συνήθως εὐχάριστον, ὅταν ἔμως ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρότατος, καθίσταται ἀηδής· διὰ τὰ προκαλέση λοιπὸν αἴσθημά τι εὐαρέσκειαν πρέπει τὰ ἔχη ὠρισμένην ἰσχύν, ὅταν δὲ ἡ ἰσχὺς αὕτη γίνῃ μεγαλυτέρα, ἢ εὐαρέσκεια μεταβάλλεται ὀλίγον κατ'ὀλίγον εἰς δυσαρέσκειαν· τὸ ἴδιον συμβαίνει πολλάκις καὶ ὅταν ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθισμοῦ εἶναι πολὺ μικρά.

§ 24. ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α) Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ὁρισμὸς τοῦ αὐτοσυναισθήματος. Εἷς μαθητὴς βλέπει ὅτι παρακολουθεῖ μὲ εὐκολίαν τὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια διδάσκονται εἰς τὴν τάξιν του, ὅτι λύει εὐκόλως τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια δίδει εἰς αὐτόν, διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν, ὁ διδάσκαλος, ὅτι καὶ ἰδίας λύσεις αὐτῶν εὕρσκει καὶ διὰ τοῦτο συναισθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἄλλος ἐκτελεῖ εὐκόλως τὰς διαφόρους ἀσκήσεις τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀθλητικὰς παιδιὰς πρωτεύει τῶν συμμαθητῶν του· καὶ οὗτος συναισθάνεται εὐχαρίστησιν διὰ τὴν εὐδοκίμησίν του εἰς τὴν γυμναστικὴν· τούναντίον δυσαρρεστεῖται ἐκεῖνος, ὁ ὅποτος βλέπει ὅτι, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τόσον καλὰ ὅσον θέλει μάθημά τι ἢ νὰ ἐκτελέσῃ ἐργασίαν ἀνατιθεμένην εἰς αὐτόν.

Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρρέσκεια ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν ἄτομόν τι σχηματίζει περὶ τῆς ἰδίας ἀξίας· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μεγάλη, τὸ ἄτομόν τοῦτο εὐχαριστεῖται· ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μικρά ἢ μηδαμινή, δυσαρρεστεῖται τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν καὶ δυσαρρέσκειαν καλοῦμεν αὐτοσυναίσθημα.

Αὐτοσυναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας· εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μεγάλη, δυσάρεστα δέ, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μικρά.

Αὐτοσυνειδησία. Αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἢ, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ γνώσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, τὸ γνῶθι σαυτὸν τῶν ἀρχαίων. Κατὰ ταῦτα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ βάση τοῦ αὐτοσυναισθήματος. Καὶ ὀρθὴν μὲν αὐτοσυνειδησίαν λέγομεν ὅτι ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ὀρθὴν παράστασιν περὶ τῆς ἀξίας του, χωρὶς οὔτε νὰ ὑπεριμᾷ οὔτε νὰ ὑποτιμᾷ αὐτήν, ἐσφαλμένην δὲ αὐτοσυνειδησίαν ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἔχει ὀρθὴν παράστασιν τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ νομίζει: τυχύτην ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει περὶ αὐτοῦ παράστασιν ὅτι ἔχει ἀξίαν ἢ πραγματικὴν ἢ φανταστικὴν, καθίσταται εὐκόλως ἀλαζῶν, ὑπερήφανος, συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ θαρραλέος καὶ ἀποφασιστικὸς· ἐνῷ τοῦναντίον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος φρονεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, εἴτε στηρίζεται ἡ γνώμη του αὕτη ἐπὶ πραγματικῆς αἰτίας, εἴτε μόνον ἐπὶ φανταστικῆς, γίνεται δειλὸς καὶ ἀτολμος, συγχρόνως ὅμως εἶναι ταπεινόφρων καὶ μετριόφρων. Ἡ ὀρθὴ λοιπὸν αὐτοσυνειδησία, ἤτοι ἡ ὀρθὴ κρίσις περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, προφυλάττει ἡμᾶς, τὸ μὲν ἀπὸ τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ἀλαζονίαν, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν ἀτολίαν.

β) Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἡμεῖς περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν. Οὕτω π.χ. μαθητὴς τις εὐχαριστεῖται, ὅταν βλέπη ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται ὑπὸ τῶν διδασκάλων του, δυσαρεστεῖται δὲ ὅταν βλέπη ὅτι οἱ διδάσκαλοί του ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μικρὰν ἀξίαν ἢ καὶ δὲν του ἀναγνωρίζουν καμμίαν ἀξίαν· ὡσαύτως ὁ ὑποψήφιος διὰ τι ἀξίωμα εὐχαριστεῖται μὲν, ὅταν βλέπη ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ

διὰ τοῦτο ἐπιτυχάνει κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μάλιστα μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν, δυσαρεστεῖται δέ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του δὲν ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνει ἐλαχίστας ψήφους. Τὴν εὐχαρίστησιν αὐτὴν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, καλοῦμεν **συναίσθημα τῆς τιμῆς.**

Συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἡμῶν ὑπ' ἄλλων καὶ εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι ἐκτιμοῦν ἡμᾶς, δυσάρεστα δὲ ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι μᾶς ὑποτιμοῦν ἢ δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν.

Κατὰ ταῦτα τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς** συγγενεῦει μὲ τὸ **αὐτοσυναίσθημα**: βάσις καὶ τῶν δύο τούτων συναισθημάτων εἶναι ἡ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ' εἰς μὲν τὸ αὐτοσυναίσθημα ἢ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, εἰς δὲ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς προέρχεται ἡ κρίσις αὕτη ἀπὸ ἄλλους. Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐπέκτασις τοῦ αὐτοσυναισθήματος καὶ εἰς ἄλλους: διὰ τοῦτο δὲ τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς** ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ **αὐτοσυναίσθημα** καὶ **μεταβάλλεται, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ αὐτοσυναισθήματος.** Ἐκεῖνος π. χ. ὅστις ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὠραιότητά του, εὐχαριστεῖται, ὅταν οἱ ἄλλοι ἐπαινοῦν αὐτὸν δι' αὐτήν. λυπεῖται δέ, ὅταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀποδίδουν καμμίαν σημασίαν εἰς τὸ κάλλος του. Ἐὰν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ὠραιότης δὲν εἶναι πολὺ σπουδαῖον πρᾶγμα καὶ ἀποδίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς ἄλλο τι, π. χ. τὰς γνώσεις, τὴν δεξιότητα εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν κ. λ. π. δὲν κάμνει πλέον ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν ἢ περὶ τῆς καλλονῆς του εὐμενῆς ἢ δυσμενῆς κρίσις τῶν ἄλλων.

Τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς** εἶναι **σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον**: ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ἰσχυρὸν συναίσθημα τιμῆς, ἐκεῖνος δηλ. ὁ ὁποῖος ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας του, προσπαθεῖ νὰ κάμνη μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ πᾶσαν πρᾶξιν, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποτίμησιν του: ἐὰν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ζῆ εἰς ἀγαθὴν

κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἤτοι μεταξύ ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀναγνωρίζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὸ πραγματικῶς ὀρθὸν καὶ καλόν, κατηγοροῦν δὲ καὶ ἀποδοκιμάζουν τὸ πραγματικῶς κακόν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θὰ γίνῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἠθικὸς ἄνθρωπος. Ἐπειδὴ ὁμοίως τοῦτο δὲν συμβαίνει συνήθως, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός μας ἐπαινεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει ὀρθὸν καὶ καλόν, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἀποδοκιμάζει δ' ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει, δι' οἷονδήποτε λόγον, κακόν, δὲν πρέπει νὰ ἐξαρτῶμεν ἀπολύτως τὴν συμπεριφορὰν μας ἀπὸ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας ὀρθὴν περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κρίσιν, τὴν ὅποιαν θὰ μορφώσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον σύμφωνα μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια θὰ μάθωμεν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (ἠθικὸν συναίσθημα).

γ) Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Ὅρισμός καὶ γένεσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος.

Ἡμέραν τινα τοῦ χειμῶνος συναντῶ γέροντα ἐπαίτην μὲ παλαιὰ ἐνδύματα, ὠχρὸν πρόσωπον καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψυχρὸν καὶ τὴν πείναν μόλις ἴδω τὸν γέροντα τοῦτον, συναισθάνομαι τόσῃν λύπῃ, ὅσην σχεδὸν θὰ συνησθάνομην, ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος εὕρισκόμην εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ· πάσχω λοιπὸν μετὰ τοῦ πάσχοντος γέροντος καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὅποιον γεννᾶται εἰς ἐμέ, καλοῦμεν *συμπάσχειν*.

Ἄλλοτε μεταβαίνω πρὸς ἐπίσκεψιν φίλου μου, ὁ ὅποιος εὕρισκεται εἰς ἀνάρρωσιν ἀπὸ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον νόσον· βλέπω πόσον αὐτὸς χαίρει διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς υγείας του καὶ *χαίρω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτοῦ*· τὸ συναίσθημα τοῦτο καλοῦμεν *συγχαίρειν*, δι' ἐνὸς δὲ ὀνόματος τὸ συμπάσχειν καὶ τὸ συγχαίρειν καλοῦμεν *συμπαθητικὸν συναίσθημα*.

Συμπαθητικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι ἡ χαρὰ διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων. Συγχαίρομεν μὲν, ὅταν μετέχωμεν τῆς χαρᾶς τῶν ἄλλων, συμπάσχομεν δέ, ὅταν μετέχωμεν τῆς λύπης τῶν ἄλλων.

Ἄλλὰ πῶς συμβαίνει τοῦτο νὰ μετέχωμεν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης τῶν ἄλλων; ὅταν ἀντιλαμβάνομεθα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὅποιαν, οἱ ἄλλοι χαίρουσιν ἢ λυποῦνται, ἐὰν συνέβῃ ἀνάλογόν τι καὶ

εις ἡμᾶς προηγουμένως, ἡ σημερινὴ ἀντίληψις ἀναπλάττει εἰς τὴν συνείδησίν μας τὴν ὁμοίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε εὐρέθημεν, αὕτη δὲ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τότε συνησθάνθημεν· ὥστε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τώρα ἔχομεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων, εἶναι συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάπλασιν σχετικῶν πρὸς τὴν αἰτίαν ταύτην παραστάσεων· **δὲν εἶναι τι, τὸ ὁποῖον ἀμέσως προκαλεῖται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπλάσεως σχετικῶν περιστάσεων.** Ἐνίοτε ὅμως τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα προκαλοῦνται καὶ ἀμέσως, ὅχι δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τὰ ὁποῖα βλέπομεν εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ ἴδια ἐξωτερικὰ σημεῖα (συνωφρωμένον π. χ. πρόσωπον, δάκρυα ἢ γέλωσ, ἐνθουσιασμός κ. λ. π.) εἶχον συνδεθῆ ἄλλοτε καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μέ τινα λύπην ἢ χαρὰν.

Αὐτονόητος λοιπὸν προϋπόθεσις διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, εἶναι τὸ ὅτι καὶ ἡμεῖς εὐρέθημέν ποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἢ ὁμοίαν κατάστασιν καὶ συνησθάνθημεν τὸ ἴδιον πρὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι συναισθάνονται τώρα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διατί τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ ἴδιον ἢ τῆς αὐτῆς ἰσχύος συμπαθητικὸν συναίσθημα (ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπείνασέ ποτε, λυπεῖται πολὺ περισσότερον τὸν πεινῶντα ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἠσθάνθη τὸ λυπηρὸν τῆς πείνης αἰσθημα, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὸν υἱὸν τοῦ εἰς τὸν πόλεμον, ἐννοεῖ πολὺ καλύτερα τὸν πόνον τοῦ πατρός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγγέλλεται ὁμοία ἀπώλεια ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδοκίμασε τοιοῦτον ἀτύχημα ἢ δὲν ἀπέκτησε τέκνα κ. λ. π.) καὶ διατί παρατηρεῖται ἐνίοτε ὅτι, βλέποντες ἀνθρωπον πάσχοντα, συναισθανόμεθα λύπην πολὺ μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται αὐτὸς ὁ πάσχων (πρὸλ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «ὁ χορτασμένος δὲν πιστεύει τοῦ πεινασμένου»).

Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου· οἱ ἄνθρωποι δηλ. ἐνίοτε χαίρουν διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων καὶ λυποῦνται διὰ τὴν χαρὰν των· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγομεν, ὅτι ἔχουν χαιρε-

καλίαν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν φθόνον. Ἡ χαιρεκακία λοιπὸν εἶναι ἀντίθετος τοῦ συλλυπεῖσθαι, ὃ δὲ φθόνος ἀντίθετος τοῦ συγχαίρειν· τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸν φθόνον καλοῦμεν μὲ ἐν ὄνομα **ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα**. Ὁ φθόνος ἐμφανίζεται συχνότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν χαιρεκακίαν.

Ἀνάπτυξις τῶν συμπαθητικῶν καὶ τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὰ συμπαθητικὰ καὶ τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν κλίσιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ἄλλους. Συμπαθοῦμεν κυρίως τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τοὺς ὁποίους συναισθανόμεθα, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἀγάπην, ἀντιπαθοῦμεν δ' ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους συναισθανόμεθα ἀποστροφῆν. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατὶ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας (**οἰκογενειακὸν συναίσθημα**) καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς πατρίδος (**πατριωτικὸν συναίσθημα**). Ἡ ὑψίστη καὶ τελειστάτη μορφή τοῦ συμπαθητικῶν συναισθήματος εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν συμπαθοῦμεν ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.

Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ συμπάθεια. Ἐφ' ὅσον ἡ συμπάθεια, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα διὰ τοὺς πάσχοντας, περιορίζεται μόνον εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ὅποιον γεννᾶται παρ' ἡμῶν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πάσχοντος, καλεῖται **παθητικὴ**, ἔταν δὲ ἡ συμπάθεια αὕτη παρακινή ἡμᾶς καὶ εἰς ἐνεργείας, εἰς πράξεις, εἰς ἀτομικὰς θυσίας πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων, καλεῖται **ἐνεργητικὴ**. Ὅτι ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς παθητικῆς εἶναι αὐτονόητον. Τὴν ἐνεργητικὴν αὐτὴν συμπάθειαν συνιστᾷ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τονίζων τὴν σημασίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

δ') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν **μίαν** στιγμὴν, **μίαν** εὐθεῖαν γραμμὴν, ἐν χρῶμα, ἐὰν ἀκούσωμεν **ἓνα** φθόγγον, **ἓνα** μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν ὅτι αὐτὰ εἶναι **καλά**.

Τούτο συμβαίνει, διότι εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν ἀπλᾶς παραστάσεις, ἤτοι παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν μέλος μόνον ἢ ἀπὸ ἓνα ἔρεθισμὸν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἰς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφής, τὸ γεννώμενον συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς εὐάρεστον, ὅχι ὅμως καὶ καλόν. Κατὰ ταῦτα τὸ εὐάρεστον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ καλόν.

Πολλαὶ γραμμαὶ ἢ στιγμαὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν μίαν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν μὲ εὐχαρίστησιν. Ὅμοίως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελλόμενον ἢ ἀδόμενον, τὸ ρόδον, μία καλὴ ἀνθοδέσμη, ἐν ὠραῖον οἰκοδόμημα, ἐν τοπίον κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν κοινόν, ὅτι εἶναι *σύνθετοι*· τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα μέλη, τὰ ὁποῖα ὅλα ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἐν ἑνιαίῳ ὅλῳ, εἶναι δὲ καὶ ὅμοια πρὸς ἀλλήλα, π. χ. γραμμαί, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι τὸ καλὸν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς *συνθέτους παραστάσεις*. Καλὸν δὲν ὑπάρχει, ὅταν ἐξετάζωμεν ἐν ἑκαστῷ μέλῳ, τῆς συνθέτου παραστάσεως, καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνον, ὅταν λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς σχέσεως, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ πολλῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως.

Ὅταν φαντασθῶμεν ἀπλᾶς ὁμοειδεῖς παραστάσεις, π. χ. γραμμαί, χρώματα, τόνους, λέξεις κ. λ. π. εἰς ὠρισμένην σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, γεννᾶται μία *μορφή*. Ὅταν λέγωμεν μορφήν, ἐννοοῦμεν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π. χ. τὴν μορφήν φύλλου, εἰκόνας, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν. Οὕτω π. χ. ἡ συμφωνία εἶναι *μορφή τόνων* (μουσικὴ μορφή), τὸ ἰχνογράφημα εἶναι *μορφή γραμμῶν* (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς αὐτάς καλοῦμεν *καλαισθητικὰς μορφάς*.

Ὅλαι ὅμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλαί, μὲ ἄλλας λέξεις ἀπὸ πάντα συνδυασμὸν ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ μορφή. Οὕτω π. χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφώσε-

ται πολλάκις διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται εἰς ἡμᾶς *αἰσχροὺν*. Συνδυασμὸς ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρίνου δὲν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς. Ὅμοίως οἰκοδόμημα ἀσύμμετρον δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καλόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν μᾶς ἀρέσκει.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι διακρίνομεν *δύο εἶδη μορφῶν*, τὰς *καλὰς* καὶ τὰς *αἰσχροὰς*, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλαὶ προκαλοῦν τὴν εὐαρέσκειαν, αἱ δὲ αἰσχροὶ τὴν ἀπαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὐρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐαρεσκείας καὶ ἀπαρεσκείας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφάς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλᾶ παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταξὺ των, ὥστε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τοῦτον γεννᾶται *ἁρμονία*, ἐν ᾗ εἰς τὰς αἰσχροὰς μορφάς, εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ, εἴτε διὰ τὴν μονοτονίαν τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν, ἡ ἁρμονία αὕτη δὲν ὑπάρχει· ἀπέραντος π. χ. πεδιάς ἢ ἔρημος ἀπαρέσκουν εἰς ἡμᾶς.

Κατὰ ταῦτα·

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν παρ' ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχροὰς δὲ τὰς προκαλοῦσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὧων ἀνωτέρω ἐλέγομεν, βλέπομεν ὅτι πηγαὶ τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ *φύσις* καὶ ἡ *τέχνη*. Ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλαί· εὐρίσκομεν π. χ. δένδρα, ἄνθη, τοπία, ἄτινα δὲν εἶναι καλὰ. Πᾶσα ὁμως μορφή τῆς τέχνης *πρέπει κατ' ἀνάγκην* νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διεσπαρμένον. Οὕτω π. χ. εἰς ἕνα ἀνθῶνα δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ νὰ ἀποτελέσωμεν ἐν σύνολον διεγειρον τὴν εὐαρέσκειάν μας· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάζῃ σωματικὰς μορφάς, ὅπως κάμνουν ἢ ἀρχιτεκτονική, ἢ γλυπτική καὶ ἡ ζωγραφική, καλοῦμεν αὐτὴν *εἰκαστικὴν*, ὅταν δὲ συνδυάζῃ καλοὺς μουσικοὺς τόνους, καλοῦμεν αὐτὴν *μουσικὴν*, καὶ τέλος,

ἔταν ἐκφράζει τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν αὐτὴν *ποίησιν*.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν εἰς τὰς εἰκόνας, τὰ οἰκοδομήματα, τὰς ἐκκλησίας, τοὺς ἀνθῶνας κλπ. ἀκούομεν εἰς ἄσμα, ἀπαγγελόμενον ποίημα, μουσικὴν συμφωνίαν κλπ. Δυνάμεθα ἄρα γε καὶ νὰ γευθῶμεν αὐτὸ εἰς ἓν φαγητόν, νὰ τὸ ὀσφρανθῶμεν εἰς ἓν ἄνθος ἢ ἔταν ἐγγίζωμεν ἓν μέταλλον νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὐαρεσκείας :

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἀπαντῶμεν *ἀρνητικῶς*. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον γεύομεθα ἢ ὀσφραϊνόμεθα, καλοῦμεν ἁπλῶς *εὐάρεστον* ἢ *δυσάρεστον* καλὸν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν. Ὅχι δὲ μόνον αἱ ἄπλαϊ αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν *καλαί*, ἀλλ' οὐδὲ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν, π.χ. γλυκὺ καὶ ξινόν, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κ.λ.π. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας μόνον ἢ ὄρασις καὶ ἢ ἀκοή βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας *αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ*. Ἐνεκα τούτου ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἅμα καὶ κωφὸς δὲν ἀποκτᾷ παράστασιν τοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην καλοῦ.

Ὁ μικρὸς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς ἤχους, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ὅτι τοῦτο, τὸ ὅποιον βλέπει ἢ ἀκούει, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὅλιγα ὅμως ἔτη μετὰ ταῦτα διακρίνει τὰ καλὰ ἐνδύματα, τὴν καλὴν κούκλαν, τὴν καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. ἀπὸ τὰς αἰσχυράς. Ὅσαύτως μὲ εὐχαρίστησιν ἀκούει τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ ἄσμα κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἁπλῶς καὶ μόνον μὲ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς συμβαίνει τοῦτο ; Ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων διαφορὰν, δὲν δύναται ἀκόμη ν' ἀντιληφθῆ τὸ καλὸν οὐδὲ νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου εὐαρέσκειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ κάλλος οἰκοδομήματος, εἰκόνας κλπ. πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμβα-

θύνωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον ὅλα αὐτά, ἀλλὰ σαφῶς νάντιλαμβανώμεθα καὶ τὰ μέρη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ταῦτα ἀποτελοῦνται, καὶ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Τότε μόνον γίνεται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεσιτάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα. Μόνον ἔταν ἐξετάζωμεν μὲ προσοχὴν τι, ἀνακαλύπτομεν τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποῖαν συνέλαθε, καὶ λέγομεν, αὐτὸ εἶναι καλόν.

Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τοῦ καλοῦ εἶναι εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν ἁρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν δυσαρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἁρμονικὰς μορφὰς καλοῦμεν καλὰς, τὰς δὲ δυσαρμονικὰς αἰσχροὰς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἢ εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἢ δυσαρέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχροῷ.

Εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ δὲ ὑπάρχει κυρίως εἰς τοῦτο, τί δηλ. ἕκαστος νομίζει καλόν· τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν, τὸ περιβάλλον καὶ τὴν πνευματικὴν ἐν γένει μόρφωσιν. Παρατηρεῖται ὡσαύτως, ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν δεξιότητα νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὸ καλόν, ὅπου δὴποτε τοῦτο ὑπάρχει· ἄλλος π.χ. ἀντιλαμβάνεται τελειότερον τὸ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ποιήσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλόν, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαστος.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅχι μόνον διότι ἀνυψώνει αὐτὸν εἰς σφαίρας ὑψηλότερας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δὲ ἀνακουφίζει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικοποίησίν του. Ὁ ἀληθῶς εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ καλὸν οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὀμότητας καὶ χυδαιότητας, ἀλλὰ μὲ ἀγανά-

κτησιν ἀποστρέφεται πᾶν ἠθικῶς οὐχὶ καλὸν καὶ ἀγνόν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ ὡς *κατωτέρα βαθμῖς, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἠθικότητα*. Τὴν δύναμιν αὐτὴν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ εἶχον κατανοήσει περισσότερο παντὸς ἄλλου οἱ πρόγονοί μας καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βᾶσιν πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δ' ἐννοοῦμεν καὶ διατὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὐδέποτε παραλείπουν τὸν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Σταγίριτης φιλόσοφος λέγει, *ὅτι ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὁ Λούθηρος, ὅτι ἀποδιώκει τὸν διάβολον, ὁ δὲ Σαιξπείρος, ὅτι « ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, τὸν ὅποιον δὲν συγκινεῖ ἡ ἀρμονία ὠραίων τόνων, εἶναι κατάλληλος διὰ προδοσίαν, ληστείαν καὶ μοχθηρίαν »*.

ε') Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

α') *Ἡ ἠθικὴ κρίσις*. Παῖς τις μοιράζεται μὲ συμπαθητὴν του τὸ πρόγευμά του· φίλος τις ἐξηρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἔπειτα δὲ ζητεῖ συγγνώμην· ἄνθρωπός τις σκώπτει ἀνάπηρον, τὸν ὅποιον καθ' ὁδὸν συναντᾷ ἢ ἀρνεῖται πράξιν τινα φοβοῦμενος τὴν τιμωρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐπαινοῦμεν, ἄλλας δὲ φέγομεν· καὶ τὰς μὲν πρῶτας καλοῦμεν *ἀγαθὰς*, τὰς δὲ δευτέρας *κακάς*. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀντίληψις ἐκάστης τῶν πράξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μας σχετικὰς παραστάσεις, πρὸς τὰς ὁποίας αἱ μὲν πρῶται τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων συγχωνεύονται, ἕνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν *συμφωνίας*, αἱ δευτέραι ὅμως δὲν συγχωνεύονται διὰ τὴν *ἀντίθεσιν* τὴν μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις μας εἶναι εὐμενῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν δυσμενῆς. *Ἡθικὴ ἄρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν τὴν γνώμην μας διὰ τὴν ἠθικότητα πράξεώς τινος*.

β') *Ἡ ἠθικὴ συνείδησις*. Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι κακόν, ἢ δὲ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμιότης εἶναι ἀγαθόν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἢ περιφρόνη-

σις, νὰ βασανίζωμεν τὰ ζῷα, τὸναντίον ἀγαθὸν εἶναι νὰ εὐεργε-
τῶμεν τὸν πλησίον, νὰ τηρῶμεν τὴν ὑπόσχεσίν μας, νὰ καταπιέ-
ζωμεν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας μας, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς γονεῖς, νὰ πει-
θώμεθα εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος κ. λ. π.

Ὁ μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τίποτε ἐκ τούτων· δὲν δύναται νὰ
διακρίνη τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ
αὐτοῦ *ὅτι δὲν ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν*. Καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους
δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους ἡ
ἰδία, ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ τοῦ ἀγα-
θοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἰδέας ἐκάστου. "Ἀνθρωποι, οὐδεμιᾶς ἡ κακῆς
τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγήσεως, ἔχουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον, ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ
κακοῦ. Πολλάκις ὡσαύτως παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἠθικαὶ παρα-
στάσεις μερικῶν εἶναι ἐσφαλμέναι, ὅπως π.χ. συμβαίνει, ὅταν τις
νομίζει, ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύνα-
ται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τὸν πλούσιον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν.
Ἡθικὴ ἄρα συνείδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας *ἔχομεν
περὶ τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ πράξωμεν*.

γ') *Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα*. "Ἀνθρωπὸς τις ἐπροξένησεν εἰς
ἐμὲ κακόν, διὰ τοῦτο ὀργίζομαι καὶ θέλω νὰ τὸν ἐκδικηθῶ, πολ-
λάκις μάλιστα καὶ πράττω τοῦτο. Ταχέως ὅμως μετὰ ταῦτα σκέ-
πτομαι, ὅτι ἡ ἐκδίκησις εἶναι κακόν καὶ μετανοῶ διὰ τὴν πράξιν
μου. Γνωρίζω ὅτι ὁ μαθητῆς Α ἐπραξε κακόν τι, ἐρωτώμενος
ὅμως ἀρνεῖται, ὅτι αὐτὸς ἐπραξε τοῦτο μάλιστα δὲ ἐνοχοποιεῖ
ἄλλον· εὐθὺς ὡς ἀκούσω τοῦτο, διεγείρεται εἰς ἐμὲ ἀπαρέσχεια.

"Ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς σπεύ-
δουν προθύμως εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Μαραθῶνα,
ἔχομεν *εὐάρεστα συναισθήματα*· ἡ πράξις αὕτη φαίνεται εἰς
ἡμᾶς *ἠθικῶς ἀξιέπαινος*. Ἐκ τῆς ἱστορίας ὡσαύτως μανθάνομεν,
ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐπρόδωσεν τοὺς ἐν Θερμοπύλαις ἀγωνιζομένους.
Ἡ παράστασις τῆς πράξεως αὐτῆς διεγείρει εἰς ἡμᾶς λίαν *ἀλγεινὰ
συναισθήματα*· μετ' ἄλλας λέξεις ἢ πράξις τοῦ Ἐφιάλτου *ἀπαρέ-
σκει* εἰς ἡμᾶς.

Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν πράξεις
καὶ βουλήσεις ἀνθρώπων, εἶδομεν δέ, ὅτι αἱ παραστάσεις τῶν βου-
λήσεων καὶ τῶν πράξεων ἄλλοτε μὲν διήγειραν εἰς ἡμᾶς τὸ εὐάρε-

στον συναίσθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας, διὰ τοῦτο δ' ἐχαρκτηρίσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *ἀγαθὰς*, ἄλλοτε δὲ διήγειραν εἰς ἡμᾶς τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς ἀποδοκιμασίας καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *κακὰς*. Ἐμφότερα ταῦτα τὰ συναισθήματα καλοῦνται *ἠθικὰ συναισθήματα*.

Ἠθικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τὸ δυσάρεστον τῆς ἀποδοκιμασίας, τὸ ὁποῖον συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις βουλήσεων καὶ πράξεων τῶν ἀνθρώπων. Βούλησιν καὶ πράξιν ἀρέσκουσιν λέγομεν *ἀγαθὴν*, τὴν δὲ ἀπαρέσκουσιν *κακὴν*, διὰ τοῦτο δυνάμεθα συντομώτερον νὰ εἴπωμεν: Ἠθικὸν συναίσθημα εἶναι ἢ *εὐαρέστησις* διὰ τὸ *ἀγαθὸν* καὶ ἢ *λύπη* διὰ τὸ *κακόν*.

Ὅπως δὲ εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν συναίσθημα παρατηρεῖται, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἰδίᾳ, ἀλλ' ἀναπτύσσεται κατὰ διάφορον τρόπον. Καὶ ἐνταῦθα ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ παῖς, ἢ κοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετρέφη, ἢ διδασκαλία, τῆς ὁποίας ἔτυχε, τέλος δὲ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡσκήθη εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Εὐκόλως λοιπὸν ἐννοοῦμεν πόσον πρέπει καὶ οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι νὰ προσέχουν, ὅταν ἀνατρέφουν μικροὺς παιδας, νὰ ἐμβάλουν εἰς αὐτοὺς ὀρθὴν συνείδησιν, ὅπως πᾶν μὲν πράγματι ἀγαθὸν διαγείρῃ τὴν εὐαρέσκειαν, πᾶν δὲ πράγματι κακὸν τὴν ἀπαρέσκειάν των καὶ ὅταν κρίνουν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξουν τι.

στ') Τὸ θεησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ὅταν ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλῇ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σύμπαν, τὸν ὁποῖον ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληφθείσας εὐεργεσίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τὰ πάντα γνωρίζει, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ ἴδιος αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ὁ μικρὸς παῖς ἔχει περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὴ ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ πρᾶστασις τοῦ παιδὸς εἶναι ὁ πυρὴν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως· πρὸς ταύτην συνδέονται ἅλαι αἱ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὠρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεώς του· ὅσον δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τόσο σαφέστεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὐταί. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὑπακούει εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ ἔχει πεποιθήσιν, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολάς του· ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, δὲν θέλει νὰ βλάβῃ τὸν πλησίον, δεικνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέτην, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἀνθρώπος τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις προσπαθεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ πιστῶς τὰ καθήκοντα ταῦτα, καλεῖται εὐσεβής, διότι εὐσέβεια εἶναι τὸ νὰ πιστεύῃ κανεὶς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτόν ἐξ ὅλης καρδίας καὶ νὰ πράττῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν ἀνθρώπον παραγγέλματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἠθικά, τὸ ὅποιον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας, αἱ ὅσαι, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀτόπων, ἐπιτρέπουν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι καὶ ἠθικὸς ἀνθρώπος.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν εἰς αὐτὸν πράξεων, προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμὸν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, πεποιθήσιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κλπ.

Ὁ παριστῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα τῶν ἀνθρώπων, συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ὁ παριστῶν αὐτὸν ὡς ἐξωρισμένον κριτὴν, συναισθάνεται φόβον, ὁ δὲ σκεπτόμενος τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πεποιθήσιν ἐπ' αὐτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις κατενόησε τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται, πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν, συναισθάνεται ἀγωνίαν, εὐθύς ὡς σκεφθῆ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι

παντογνώστης. Ἐξ ὧλων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς·

Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ συνείδησις τῆς εὐαρεστήσεως καὶ τῆς δυσαρεστήσεως, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὰς περὶ Θεοῦ παραστάσεις ἡμῶν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφώνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον μορφώνεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, ἤτοι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ τοὺς ὁποίους ἀναστρέφεται ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἰδίᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὐρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὧλων τῶν ἐποχῶν· καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι παρήμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, παραδέχονται ἀοράτους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου· ὀρθᾶ ἄρα λέγει ὁ Κικέρων ἰσχυρίζομενος, ὅτι «*nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio*».

Οἱ ἄνθρωποι τῆς παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἔκπληκτοι πρὸ τῶν ἀσυνήθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, ὅπως π.χ. ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός, ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κλπ. ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πανισχύρων ὄντων, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν βαθμίδα αὐτὴν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέδιδον ὀρισμένην μορφήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐφαντάζοντο οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κρυπτόμενα εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν φόβον μὴ δυσαρεστήσουν ἢ ἐξοργίσουν κατὰ τινα τρόπον τὰς πνευματικὰς αὐτὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρύπτονται καὶ αἱ ὁπταί, δυσαρεστούμεναι, πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν.

Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα ἀνθρωπίνῃ μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν **ἀνθρωπομορφισμόν.**

Ἄφοῦ δὲ ἀπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνῃ μορφή,

ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ ὄλαι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄλοι οἱ οἰκογενειακοί, κοινωνικοὶ καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ αὐτῶν.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ ἠθικὰ συναισθήματα διὰ τῆς συμδιδάσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἠθικῆς καὶ φρουροὶ τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δικαίου. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποιήσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου ὁμως καὶ ὡς φρουροὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαινόντων τὰς διατάξεις αὐτῶν. Ὁ Ζεὺς π. χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψιβρεμέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεὴς ἢ αὐστηρὸς σύζυγος τῆς Ἥρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαβρότατον ὕδωρ, ὅτε δὴ ῥ' ἀνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη, οἷ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμιστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες» (Ἰλ. II, 385 καὶ ἐξ.).

Καθόσον δ' ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἠθικὸν αὐτῶν συναισθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἦδη ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαίρουν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός, οὐτινος τὴν δύναμιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ, ἦν «οὔθ' ὕπνος αἶρεῖ ποθ' ὁ παντογύρωσ οὔτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες», καὶ ὅστις «ἀγήρω χρόνῳ δυνάστας κατέχει Ὀλύμπου μαρμαρόεσσαν ἀγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604 καὶ ἐξ.), ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ρητῶς λέγουσιν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἓν.

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένης μονοθεϊστικῆς θρησκείας κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν, ὅστις, ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιοτάτος κριτής, διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὰς θρησκείας ταύτας συνδέονται στενωτάτα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα· οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ· ὁ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῆ θεορέτως, ὁ δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

ζ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Ὅταν δυναθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι ἢ νὰ ἐρμηνεύσω εὐκόλως τὸ ὀριζόμενον ἐκ τοῦ ἀδιδάχτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιν ὡσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοίωσης, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων. Τούναντίον δυσαρεστοῦμαι, ὅταν ἡ ἀφομοίωσίς μου προβαίη δυσκόλως ἢ ὅταν δὲν λαμβάνω ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου.

Ἐνάλογόν τι παρατηροῦμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις ἀφοῦ εὔρε τὸ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν θεώρημα, ἐθυσίασεν, ἀπὸ τὴν χαρὰν του, εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατὸν βοῦς, καὶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, ὅστις, ἀνακαλύψας τὴν εὔρεσιν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων, τόσον ἐχάρη διὰ τοῦτο, ὥστ' ἔτρεχεν εἰς τὰς ὁδοὺς γυμνὸς φωνάζων «εὐρηκα, εὐρηκα!»

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, εἶναι ἐπακλούθημα τούτου, ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἔλυσαν διὰ τῆς νοήσεώς των ζήτημά τι, οὕτω δὲ ἠῦρναν τὰς γνώσεις των.

Εἰς ἄλλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν· παρετηρήσαμεν δέ, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ νόησις προβαίνουν εὐκόλως, ἔχομεν εὐχάριστα συναισθήματα, ἄλλως ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν **διανοητικὰ συναισθήματα**.

Διανοητικὰ λοιπὸν συναισθήματα εἶναι ἡ **συνείδησις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ τῆς δυσαρεστίσεως, ἡ ὁποῖα συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν.**

§ 25. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

α' Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.

Ἀπὸ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων, βλέπομεν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα **διακρίνονται σαφῶς ἀλλήλων· εἰς τὰς παραστάσεις παριστῶμεν πάντοτε**

ἐν ἡμῖν ἀντικείμενόν τι ἢ μέρος ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι σῶμα, γεγονός ἢ κατάστασις· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τὴν συνείδησιν τῶν ἀντικείμενων· εἰς τὰ συναισθήματα τοῦναντίον συναισθανόμεθα ὄρισμένας καταστάσεις ἡμῶν αὐτῶν· κατὰ ταῦτα, τὰ συναισθήματα εἶναι ἡ συνείδησις τῶν καταστάσεων· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἴπομεν προηγουμένως, ἐξετάζοντες τὰ διάφορα εἶδη τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸ πάντων τὰ ὕλικά καὶ τὰ διανοητικὰ συναισθήματα, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριδέστερον τὰ συναισθήματα, ὡς ἐξῆς· τὰ συναισθήματα δεικνύουν πῶς ἐπενεργεῖ τι εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸ πνεῦμα ἡμῶν· καὶ τὰ μὲν εὐάρεστα συναισθήματα δεικνύουν κατὰ κανόνα, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν προάγονται καθ' οἷανδήποτε κατεύθυνσιν, τὰ δὲ δυσάρεστα συναισθήματα δεικνύουν, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν κωλύονται κατ' αὐτὴν ἢ ἐλείνην τὴν κατεύθυνσιν· τοῦτο βεβαίως δὲν συμβαίνει πάντοτε· τὰ συναισθήματα λοιπὸν δὲν εἶναι, εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς περιπτώσεις, ἀσφαλῆ βιόμετρα τοῦ βίου μας, εἶναι ὁμοῦς, συνήθως, κατάλληλα προληπτικὰ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ προαγωγὴν αὐτοῦ.

β'. Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πόνον μόνον εἰς τὸν ὀδόντα, ὁ ὁποῖος πάσχει, ἀλλὰ πολλάκις ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κεφαλὴν· ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι πόνος, προερχόμενος ἀπὸ ἓνα δάκτυλον, μεταδίδεται εἰς ὀλόκληρον τὸν βραχίονα· εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ὁ πόνος ἀκτινοβολεῖ· πολὺ μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἀκτινοβολία εἰς τὰ ὄργανικὰ συναισθήματα· ἔαν π.χ. εὐρισκώμεθα ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὸν καθαρὸν ἀέρα, συναισθανόμεθα μίαν γενικὴν εὐεξίαν· ἡ εὐχαρίστησις δηλ. δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σχετικὰ μόνον ὄργανα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς ὀλόκληρον τὸν ὀργανισμόν μας· τοῦναντίον δέ, ὅταν διαταραχθῆ, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἡ λειτουργία ὄργανου τινός, δὲν αἰσθανόμεθα μόνον ἐνοχλήσεις εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ γενικῶς δυσάρεστα συναισθήματα· ἡ τοιαύτη ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος γίνεται πολλάκις τόσον ταχέως καὶ

είναι τόσον τελεία, ὥστε πλειστάκις δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν συναίσθημα.

Τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα. Ἐὰν π.χ. ἐπιτύχω εἰς τὰς ἐξετάσεις ἢ εἰς ἓνα διαγωνισμόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πιστεύω ὅτι ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον μου, ἢ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν, εἶναι τόσο, ὥστε ἐξαφανίζεται οἰαδήποτε στενοχωρία, ἀπὸ οἰανδήποτε αἰτίαν προερχομένη.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι *συναίσθημά τι ἀκτινοβολεῖ, ὅταν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εἴτε εὐάρεστον εἶναι εἴτε δυσάρεστον, μεταδίδῃ τὴν ποιότητά του εἰς ὅλην τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν.*

γ' Ἡ διάθεσις.

Πολλάκις προκαλοῦνται συγχρόνως περισσότερα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται ποικιλοτρόπως μεταξύ των, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει συναίσθημά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐνιαῖον· αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα λέγομεν *μερικὰ συναισθήματα*, τὸ δὲ ἐνιαῖον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐξ αὐτῶν, λέγομεν *ὀλικὸν συναίσθημα*· τὸ ἀνώτατον ὀλικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον, εἰς ὠρισμένον χρονικὸν σημεῖον, περιλαμβάνει ὅλα τὰ μερικὰ συναισθήματα ἀποτελεῖ *τὴν διάθεσιν*· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν εἰς τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπερισχύει ἡ εὐχαρίστησις, ἢ διάθεσις εἶναι καλή, ἐφ' ὅσον δὲ ὑπερισχύει ἡ δυσἀρέσκεια, ἢ διάθεσις εἶναι κακή.

Ἡ διάθεσις ἔχει κυρίως τὴν αἰτίαν τῆς εἰς τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα, διὰ τὸ ὁποῖον εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἦτοι εἰς τὴν μεταξύ των σύνδεσιν τῶν ὀργανικῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἰς ὠρισμένον χρονικὸν σημεῖον· τὰ συναισθήματα αὐτὰ εἶναι ἢ ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς διαθέσεως ἢ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα.

Πλὴν τοῦ ζωϊκοῦ συναισθήματος, σπουδαία διὰ τὴν διάθεσιν εἶναι καὶ *συναισθήματα συνδεόμενα μὲ ὠρισμένας παραστάσεις*, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ εὐχαρίστησις, ἢ δυσἀρέσκεια καὶ ἡ ὀργή, τὰς ὁποίας συναισθανόμεθα δι' οἰονδήποτε γεγονός. Τὰ

τοιχώτα συναισθήματα ἔχουν ἰσχυράν ἀκτινοβολίαν διὰ τὴν ἔλγην συναισθηματικὴν μας κατὰστασιν καὶ μάλιστα τόσον ἰσχυράν, ὥστε *πολλάκις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐξαφανίζεται τὸ ζωϊκὸν συναισθημα.*

Κατὰ κανόνα ὁμως ἡ διάθεσις προέρχεται καὶ ἀπὸ τὰς δύο ομάδας τῶν συναισθημάτων, ἦτοι καὶ ἀπὸ τὸ ζωϊκὸν συναισθημα καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς καθαρῶς πνευματικὰς λειτουργίας.

δ' Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.

“Ὅπως ἀναπλάττονται αἱ παραστάσεις, οὕτως ἀναπλάττονται καὶ τὰ συναισθήματα. “Ὅταν δι’ οἰονδήποτε λόγον ἐνθυμηθῶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ ἀνάπλασις αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ’ ἑαυτὰ τῆς καταστροφῆς. *ἀλλ’ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν συναισθηματικὴν μου κατὰστασιν*, ἦτοι ἐπαναφέρει εἰς ἐμὲ τὴν λύπην ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν συνησθάνθην τότε, ὅτε τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐτελεῖτο ὁμοίως, ὅταν ἐνθυμηθῶ εὐχάριστόν τι γεγονὸς, ἐπανερχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ ἡ χαρὰ, τὴν ὁποῖαν συνησθάνθην, ὅταν τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔγινε.

Τὰ ἀναπλαττόμενα συναισθήματα δὲν ἔχουν ὁμως οὔτε τὴν ἰσχύν, οὔτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀρχικῶν συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα ἀναπλάττονται

α) διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπροκάλεσαν τὸ πρῶτον τὰ συναισθήματα ταῦτα

β) δι’ ἄλλων ὁμοίων συναισθημάτων.

§ 26. ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ

1. Παις τις λαμβάνει τὸ νέον ἔτος δῶρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπερίμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονὸς ἐκπλήττει τὸν παῖδα· ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, ἡ ἔκπληξις του συνδέεται μὲ εὐχαρίστησιν. Συχνὰ ὁμως ἀπὸ τὴν ἔκπληξιν αὐτὴν προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατὰστασις. Ἡ χαρὰ τοῦ παιδὸς προχωρεῖ τόσον, ὥστε οὗτος γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ, γελᾷ, κηδᾷ, λησμο-

νει όλα, και αυτήν την τροφήν και τὸν ὕπνον και ὅπως λέγομεν, δὲν γνωρίζει τί κάμνει. Διαταράσσεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ μὲ ἄλλας λέξεις ὁ παῖς καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀψιθυμίας ἢ ἀψικαρδίας.

2. Πατήρ τις εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ υἱὸς του θὰ προαχθῆ, αἰφνιδίως ὅμως μανθάνει, ὅτι ἔμεινεν εἰς τὴν ἰδίαν τάξιν· και οὗτος ἐκπλήσσεται, ἀλλ' ὄχι εὐαρέστως, ὅπως προηγουμένως ὁ παῖς, ἀλλὰ δυσαρέστως. Και ἐνταῦθα ὅμως παρατηροῦμεν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκπλήξιν προκύπτει και μία ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· ὁ ἄνθρωπος δηλ. οὗτος περιπίπτει εἰς ὀργήν, οἱ ὀφθαλμοί του γίνονται κατέρυθροι, ἡ πυγμὴ του συσφαιροῦται, γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ και λέγει και πράττει τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἔπραττεν, ἐὰν εὐρίσκετο εἰς ψυχικὴν ἡρεμίαν. Και ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν διατάραξιν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, τὴν ὁποῖαν χαρακτηρίζομεν ὡς ἀψιθυμίαν.

3. Ὅμοιον συμβαίνει και εἰς τὸν Αἴαντα, ὅστις, ἀπὸ παραπροσοκίαν, δὲν ἔλαβεν ὡς ἀριστεῖον τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔγινεν ἐκτὸς ἑαυτοῦ, περιέπεσεν εἰς μανίαν και εἰς μανίαν εὐρισκόμενος ἔπραξε τοιαῦτα, διὰ τὰ ὁποῖα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, τόσον αἰσχύνεται, ὥστε προτιμᾷ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Και ἡ σύζυγος τοῦ Ἑκτορος Ἀνδρομάχη, ὅταν εἶδεν αἰφνιδίως τὸν σύζυγόν της συρόμερον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, τόσον ἐταράχθη, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διαταράχθη ἔνεκα ἀπροσοκίτου τινὸς γεγονότος και ὅτι ἡ διατάραξις αὕτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνεδέετο πάντοτε και μὲ ὥρισμένας σωματικὰς μεταβολάς. Ὁ μὲν ἔγινεν ἐρυθρός, ὁ δὲ ὠχρός, ὁ ἄλλος περιέπεσεν εἰς μανίαν και ὁ ἄλλος ἐλιποθύμησε. Και ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δὲ και ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον γνωρίζομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι, ἔνεκα φόβου ἢ ὀργῆς, ἐλιποθύμησαν, προσεβλήθησαν ἀπὸ ἀποπληξίαν ἢ εἰς μίαν νύκτα ἔγιναν πολιοί. Οὐδὲν ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ ἀψιθυμίας, εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἠδύνατο πλέον νὰ σκέπτεται ἡρέμως.

Κατὰ ταῦτα :

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, ἔνεκα ἀπροσδοκίτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία ἐπιδραῖ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εἰς τὴν κατὰστασιν τοῦ σώματος.

3) Ἡ ἀψιθυμία ἀφαιρεῖ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἡσυχῶς σκέπτεσθαι. Κατ' αὐτὴν χάνει κανεὶς ὅλως διόλου τὸν νοῦν καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ συνέλθῃ, ἐπανέρχεται δὲ πάντοτε ἐκ νέου, διὰ τοῦ νοῦ, εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀψιθυμίας, εἰς τὴν αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν αἱ ἀψιθυμίαι ἐπὶ τὴν ὅλην κατὰστασιν τοῦ σώματος, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς εἰς **σθενικὰς** καὶ εἰς **ἀσθενικὰς**.

Αἱ **σθενικαὶ** ἀψιθυμίαι ἐντείνουν ἐν γένει τὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ αὐξάνουν τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δὲ **ἀσθενικαὶ** ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα χαλάρωσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ χαρὰ, ἡ ὀργή, ἡ μανία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρόμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κλπ.

Αἱ ἀψιθυμίαι συνοδεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Τὰς κινήσεις αὐτὰς προκαλοῦν ὠρισμένοι μύες καὶ ἰδίᾳ οἱ μύες τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ οἱ μύες τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς εὐρύνσεως ἢ στενώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιφέρουν τὰ συχνότατα φαινόμενα τῆς ἀψιθυμίας δηλ. τὴν **ὠχρότητα** καὶ τὴν **ερυθρότητα τοῦ προσώπου**.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουν εὐκολώτερον οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδευτοι. Ἡ μόρφωσις ἐν γένει παρητηρήθη, ὅτι ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 27. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σκοτεινὴν τινα τάσιν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων κινήσεων· ἐκ τῶν κινήσεων τούτων ἄλλας μὲν ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν σκέψεως, ἄλλας ὅμως ἐκτελοῦμεν ὅλως ἀσυνειδήτως, ἄνευ οὐδεμιᾶς σκέψεως καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν αὐτάς.

Ὡς π. χ. ὅταν ἐξυπνώμεν, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μας· ὁμοίως βλέπομεν, ὅτι καὶ τὸ νήπιον εὐθὺς ὡς ἀπαλλαγῆ τῶν σπαραγάνων κινεῖ ποικιλοτρόπως τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὀρισμένον τινα σκοπὸν, νὰ λάβῃ π. χ. ἢ νὰ πωθήσῃ ἀντικείμενόν τι. Αἱ κινήσεις αὗται ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς σκοτεινὸν τι ζωϊκὸν αἰσθημα, ἐπειδὴ δὲ κατὰ ταύτας ὠθοῦμεν ἢ τείνομεν μέλη τινα τοῦ σώματός μας, καλοῦμεν αὐτάς κινήσεις ὠθήσεως ἢ τάσεως.

Ὅλως διάφοροι τῶν κινήσεων τῆς ὠθήσεως ἢ τάσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι ἀντανεκλαστικαὶ κινήσεις· τοιαῦται κινήσεις εἶναι π. χ. ἡ εὐρυνσις καὶ ἡ σμίκρυνσις τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, αἵτινες προέρχονται, ὡς γνωστὸν, ἀπὸ τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν αὐξησιν τοῦ φωτός, τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ἀντικείμενόν τι ἀπειλῇ τὸν ὀφθαλμόν, ὁ βήξ, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται, ὅταν ξένον τι σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσμημα κλπ. Αἰτία τῶν κινήσεων τούτων εἶναι αἰσθημά τι, κοινὸν δ' ἔχουν αἱ κινήσεις αὗται μὲ τὰς προηγουμένας, ὅτι δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ συνειδητὴν τινα ἐνέργειαν.

Ἄλλά, παρὰ τὰς κινήσεις ταύτας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ γίνονται πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν· αἱ κινήσεις αὗται κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶναι ἀτελέσταται· καθόσον ὁμοίως ὁ παῖς συνηθίζει νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν μελῶν του καὶ νὰ κυριαρχῇ αὐτῶν, γίνονται τελειότερα.

Τὰς τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν ἐκουσίας κινήσεις. Αἱ ἐκούσικαι κινήσεις, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, τελοῦνται ὅπως αὐτομάτως καὶ τότε καλοῦμεν αὐτὰς αὐτομάτους κινήσεις. Οὕτω π.χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ μαθηθῇ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ γραφήν ἐκάστου γράμματος, νὰ προσέξῃ πολὺ εἰς τὴν κατάλληλον κίνησιν τῶν διαφόρων φωνητικῶν ὀργάνων (κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν) καὶ τῆς χειρὸς (κατὰ τὴν γραφήν), διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποδώσῃ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀκούει ἢ βλέπει, καὶ διὰ τοῦτο βαίνει πολὺ βραδέως εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν. Ὅλιγον ὁμοίως κατ' ὀλίγον, ὅταν ἀσκηθῇ ἀρκετά, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ προσέξῃ κατὰ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος εἰς ἐκάστην κίνησιν τῶν χειρῶν, ἀλλὰ αἱ χεῖρές του κινοῦνται αὐτομάτως καὶ γράφουν ταχέως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ παῖς θέλει νὰ γράψῃ. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς ἐκουσίας κατ' ἀρχὰς κινήσεις, π.χ. εἰς τὸν χορὸν, τὸ πλέξιμον, τὴν δακτυλογραφίαν κ.λ.π.

Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῶν κινήσεων ἡμῶν ἄλλαι μὲν γίνονται ἀσυνειδήτως, ἄλλαι δ' ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν τῆς θελήσεώς μας.

Τὰς ἀσυνειδήτως γινομένας κινήσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν· οὕτω π.χ. τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ξένον τι σῶμα πλησιάζῃ πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν ἑσάυτως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν μεγέθυνσιν ἢ τὴν σμικρύνσιν τῶν χορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸν βῆχα, τὸ πτάρνισμα καὶ τὰ ὅμοια· τὰς ἐκουσίας ὁμοίως κινήσεις, ἢτοι τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν· τὰς κινήσεις αὐτὰς ἐκτελοῦμεν, ὅταν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ ὅπως ἡμεῖς θέλωμεν, ἐφ' ὅσον εἴμεθα πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς.

Ὅμοιον τι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐκουσίων κινήσεων καὶ τὴν κώλυσιν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν κίνησιν

τῶν παραστάσεων μας· ὅταν π. χ. θέλωμεν νὰ λύσωμεν πρόβλημά τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ υποδοθῆσούν ἡμᾶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, νὰ ἀπομακρύνωμεν δὲ ἢ νὰ κωλύσωμεν ταύτης πᾶσιν παράστασιν, ἢ ὅποια δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν μας· τὸ ἴδιον συμβαίνει, ὅταν θέλωμεν νὰ γράψωμεν ἔκθεσίν τινα ἢ νὰ ἐκτελέσωμεν οἱανδήποτε ἐν γένει πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, ἢ ὅποια προκαλεῖ ἢ κωλύει ἐξωτερικὴν τινα κίνησιν καὶ ἢ ὅποια προκαλεῖ ἢ κωλύει τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων ἡμῶν, καλοῦμεν βουλευτικόν· ἢ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν· ὅταν ἐκτελοῦμεν ἢ κωλύωμεν ἐκουσίως κινήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν σαφῶς ὠρισμένου σκοποῦ, ἐμφανίζεται ἡ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ, ὅταν δὲ προκαλοῦμεν ἢ κωλύωμεν τὴν κίνησιν παραστάσεων, ἐμφανίζεται ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ, καὶ δὴ ἡ θετικὴ μὲν, ἐφ' ὅσον προκαλεῖ κινήσεις ἢ φέρει παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν, ἡ ἀρνητικὴ δέ, ἐφ' ὅσον κωλύει τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεων ἢ τὴν εἰς τὴν συνείδησιν εἴσοδον παραστάσεων.

§ 28. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΜΕΜΦΥΤΟΝ

1. Ὅρμη εἶναι ἡ τάσις, ἢ ὅποια προκαλεῖται ἀπὸ ὠρισμένα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ ὠρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ὑπαρχούσης δυσαρεσκείας ἢ τὴν ἐνίσχυσιν ὑπαρχούσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον δὲν λάβῃ, κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον, τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ κάτι μὲ τὸ στόμα του καθ' ὅλως τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα, θηλάζει κ. λ. π.

Ἡ κραυγὴ τοῦ παιδίου δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἔχει δυσάρεστα αἰσθήματα· διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα φανερώνει, ὅτι ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ αὐτῆς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπόπειραι τοῦ παιδός, μὲ τὸ στόμα καὶ τὰς χεῖράς του, δεικνύουν, ὅτι ὁ παῖς εὐχαρίστως ἐπιθυμεῖ νὰ ἄρῃ τὰ

δυσάρεστα αὐτὰ αἰσθήματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης κατασιγάζεται μόνον μὲ τὴν τροφήν, λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς τροφήν, ἢ ἄλλως *ὀρμὴν πρὸς τροφήν*. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ παῖς ζητεῖ οἰανδήποτε τροφήν, δι' ἣ καὶ λέγομεν, ὅτι ἢ πρὸς τροφήν ὀρμὴ τοῦ παιδὸς εἶναι *σκοτεινὴ ἢ τυφλή*, ἔταν ὅμως οὗτος συνηθίσῃ εἰς ἓν εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον αὐτήν, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν*. *Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύει ἡ ὀρμὴ, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.*

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς τυλιγμένος εἰς τὰ σπάργανα, στενοχωρεῖται, κλαίει, φωνάζει καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτά. Ἡ στονοχωρία αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδός. Ὁ παῖς δηλ. ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἢ *ὀρμὴν πρὸς κίνησιν*, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτήν, αἰσθάνεται δυσάρεστα αἰσθήματα καὶ ἐξεγείρεται παρ' αὐτῇ ἢ τάσιν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ' αὐτὴν τὴν δυσἀρέσκειαν. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ παῖς δὲν ἐπιζητεῖ ὠρισμένην κίνησιν, ἀλλ' ἀπλῶς κίνησιν, ὅταν δὲ μάθῃ διάφορα εἶδη κινήσεων, π. χ. τὸ τρέξιμον, τὸν χορὸν κλπ. προτιμᾷ ἐκάστοτε *ὠρισμένον* εἶδος κινήσεως καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν* πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα ὅμως δὲν παύει ἡ ὀρμὴ, ἀφοῦ ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

3. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὀρμῶν, παρατηροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ αἱ ἐξῆς ὀρμαί· ἡ πρὸς *ἐνασχόλησιν*, ἡ πρὸς *μίμησιν*, ἡ πρὸς *αὐτοσυντηρησίαν*, ἡ πρὸς *ἐπικοινωνίαν* (πρβλ. τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἄνθρωπός ἐστι ζῶον κοινωνικόν»), ἡ πρὸς τὸ *εἰδέναι*, ἡ πρὸς *ἀνακοίνωσιν* καὶ ἡ πρὸς *κτῆσιν*.

Ἐὰν λάδωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν ὀρμῶν τούτων, διακρίνομεν δύο εἶδη αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προέρχονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται *σωματικαὶ ἢ φυσικαί*, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγονται *διανοητικαὶ ἢ ψυχικαὶ ὀρμαί*. Εἰς τὰς πρώτας ὑπάγονται ἡ πρὸς τροφήν, ἡ πρὸς κίνησιν καὶ ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας βλαῖ αἱ ἄλλαι.

Τὸ κοινόν, τὸ ἐποῖον παρατηροῦμεν εἰς ἅσας τὰς ὀρμάς, εἶναι

πρώτον μὲν, ὅτι εἶναι *σκοτειναὶ ἢ τυφλαί*, καὶ δεύτερον, ὅτι εἶναι *διαρκεῖς καὶ ἔγκεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου*.

Κινήσεις τινές, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ὁρμὰς, εἶναι ἐξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χωρὶς καμμίαν διδασκαλίαν ἢ ἄσκησιν. Ὁ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἐκαντοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον τυχὴν δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν *ἔνστικτον ἢ ὁρμῆμ-φυτον*.

Τὸ ἔνστικτον εἶναι εἰς τὰ ζῷα πολὺ τελειότερον ἀνεπτυγμένον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὀρνιθοῦς σκαλίξουν εὐθὺς ὡς ἐγγίσουν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ τῆς νήσσης δύνανται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κολυμβοῦν· ἡ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἡ μέλισσα τὴν μελικηρίδα της, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν του ἄνευ προηγουμένης διδασκαλίας. Καὶ τῶν ζῴων ὅμως τὰ ἔνστικτα δύνανται νὰ τελειοποιηθοῦν. Οὕτω π. χ. πτηνὸν τι μανθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάζῃ τὴν φωλεάν του νὰ πετᾷ κλπ. τελειότερον ἢ πρότερον.

§ 29. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

1. Παῖς ἐπανέρχεται περὶ τὴν τετάρτην μ. μ. ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν μητέρα του τεμάχιον ἄρτου. Ὁ παῖς δηλ. οὗτος ἔχει τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς πείνης, τὸ ὁποῖον κατεσίγησε πολλάκις μέχρι τοῦδε φαγῶν ἄρτον καὶ διὰ τοῦτο καὶ τώρα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης ἀναμιμνήσκειται τὸν ἄρτον καὶ τὴν γεῦσιν αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν συνησθάνθη ἄλλοτε, ὅταν ἔφαγεν ἄρτον. Φαντάζεται λοιπὸν τὸ τρῶγειν ἄρτον ὡς τι προξενοῦν εἰς αὐτὸν εὐαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἰσχυρὰ τάσις νὰ φάγῃ ἄρτον· *τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὠρισμένον τι*, ἐνταῦθα πρὸς τὸν ἄρτον, καλοῦμεν *ἐπιθυμίαν*.

2. Παῖς ἀσθενῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὠρισμένην ὥραν νὰ λάβῃ τὸ φάρμακόν του, καίτοι ἢ γεῦσις αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν εὐχάριστος. Ἀναμιμνήσκειται μὲν ὁ παῖς οὗτος τὴν δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἐκ

τῆς ἀσθενείας δυσαρέσκειαν, ἐλπίζει δέ, ὅτι τὸ φάρμακον αὐτὸ θὰ τὸν θεραπεύσῃ, ἢ δὲ ἐκ τῆς υἰείας εὐαρέσκεια φαίνεται εἰς αὐτὸν μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν, δι' ὃ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ τοῦτο. Ἄλλοτε παῖδες τινες νομίζουσιν μεγαλύτεραν τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ λάβουν τοῦτο.

β. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαρίστησίν τινα, διότι φανταζόμεθα, ὅτι ἀπὸ ταύτην θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν νῦν εὐχαρίστησιν, ὅπως π.χ. συμβαίνει, ὅταν παῖς τις δὲν μεταβαίῃ εἰς διασκέδασίν τινα, διότι θέλει νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἐξῆς:

α') Ἡ ἐπιθυμία εἶναι τάσις πρὸς ὠρισμένον τι.

β') Διὰ νὰ γεννηθῇ ἐπιθυμία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ παράστασις ἐκείνου, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν.

γ') Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐπιθυμίας, τὴν θετικὴν, ἢ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσδοκίαν εὐαρέστων συναισθημάτων, τὰ ὅποια συνοδεύουσιν παράστασιν τινα, καὶ τὴν ἀρνητικὴν, ἢ ὁποία ἐγκρατεῖται εἰς τοῦτο, ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἀπὸ τὸ ὅποῖον προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι εἰς πᾶσαν ἐπιθυμίαν εὐρίσκομεν καὶ τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν μορφήν τῆς ἐπιθυμίας. Ὁ μαθητὴς π. χ. ἀποστρέφεται τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τιμωρίαν (ἀρνητικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας), ἐπιθυμεῖ δὲ τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνώρισιν τῆς ἐργασίας του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποπερατώσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν (θετικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας).

δ') Διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας ἔχουσιν σπουδαιότητα τὴν σημασίαν τὰ συναισθήματα.

ε') Ὅπως τὰς ὀρμάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ δικαιρέσωμεν καὶ τὰς ἐπιθυμίας εἰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς.

§ 30. ΕΞΙΣ, ΚΛΙΣΙΣ, ΡΟΠΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΣ

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὑπὸ πολλὰς καὶ ποικίλας μορφάς, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον.

1. **Ἐξις.** Ἐχομεν π.χ. τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά μας πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίζωμεν τοὺς γνωστοὺς, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν, νὰ ἀποκαλυπτώμεθα εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ τημεῖον τοῦ σταυροῦ κτλ. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις ἡ ἔξις ἐγεννήθη, διότι ἐπιθυμία τις ἐξεπληροῦτο ὁσάκις ἐνεφανίζετο. Οὕτω π.χ. ἀπεκτήσαμεν τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά μας, ἢ διότι, ὅτε ποτὲ δὲν ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν ἢ ἐπεπλήχθημεν καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἔχωμεν καὶ πάλιν τὰ ἴδια δυσάρεστα συναισθήματα, ἢ διότι, ἐπειδὴ ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐπηνέθημεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Κατὰ ταῦτα

Ἐξις εἶναι ἐπιθυμία, ἡ ὁποία συνήθως πῶς ἐμφανίζεται καὶ ἐπίσης συνήθως ἐκπληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις, ἀπαιτεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται εἰς μίαν ἡμέραν· αἱ ἔξεις εἶναι τόσον σταθερώτεραι, ὅσον μακρότερον χρόνον διήρκεσαν.

2. **Κλίσις καὶ ροπή.** Ἡ κλίσις εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἔξιν καὶ γεννᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ αὐτήν. Ἡ κλίσις π.χ. πρὸς τὸ πίνειν ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἔξιν νὰ πίνη τις καθ' ὠρισμένην ὥραν ποτήριον οἴνου, ζύθου ἢ ἄλλου τινὸς οἰνοπνευματώδους ποτοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἠὺχαριστεῖτο, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐκ τούτου εὐαρέστων συναισθημάτων ἀπέβαινον κατ' ὀλίγον τόσον ἰσχυραί, ὥστε ἀνεπλάττοντο ὅχι πλέον καθ' ὠρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε· ἔταν συμβαίνῃ τοῦτο, λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέκτησε τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πίνειν. Πλὴν τῶν κλίσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔξιν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν, ἤτοι ἀπὸ ἰδιάζουσας κατασκευῆν ὀργάνων τινῶν τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς κλίσεις ἄλλαι μὲν προέρχονται ἀπὸ τὰς ἔξεις, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν. Ἡ κλίσις, τὸ μὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὀρμὴν, διότι καὶ αὕτη γεννᾶ, ἐκ διαλειμμάτων, ὠρισμένης ἐπιθυμίας, διακρίνο-

μένη ταύτης, καθ' ὅτι, ἐνῶ ἡ ὀρμὴ εἶναι ἔμφυτος, ἢ κλίσις ἀναπτύσσεται βραδύτερον, τὸ δὲ πρὸς τὸ διαφέρον (ἢ ἐξ ἔμφυτου προδιαθέσεως), διακρινομένη τούτου, καθ' ὅτι τὸ μὲν διαφέρον παρορμᾷ καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δεξιότητων, ἐνῶ ἡ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τι.

Ἡ δὲ ῥοπή εἶναι *ἰσχυρὰ κλίσις*.

3. *Πάθος*. Ὅταν δὲ τέλος ἢ ἐπιθυμία ἐνίσχυθῃ τόσον, ὥστε νὰ δεσπόζῃ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ ὑποτάσῃ ὑφ' ἑαυτὴν ὅλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, νὰ στερῇ δὲ τὸν ἀνθρωπὸν τῆς ἱκανότητος νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, λέγεται *πάθος*. Οὕτω π. χ. ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλοποσίας κατευθύνει ὅλας τὰς σκέψεις καὶ τὰς φροντίδας του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἰνοπνευματῶδων ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας του, ἢ τιμὴ, ἢ υγεία εἶναι δι' αὐτὸν μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπολαύσεως, τὴν ὁποίαν προσδραχᾷ ἀπὸ τὸ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ ἄταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ πορίζεται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαιτούμενα μέσα· ἐνίστε ἐξεγείρεται ἡ συνειδήσις του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πικρότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μετανοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια ὅμως αὕτη εἶναι προσωρινή· διαρκῶς δὲν δύναται νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρα ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν ἀπέδη εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τοῦτον *δεσπόζουσα καὶ στερεῖ αὐτὸν τῆς ἱκανότητος τοῦ νὰ ἀκολουθῇ τὴν συνειδήσιν του*, ἤτοι ἔγινε πάθος. Ἐγίνε δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐξεπληροῦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν οἰνοπνευματώδη ποτῆ. Μία ἄρα αἰτία τοῦ πάθους εἶναι ἡ *συχνὴ ἐκπλήρωσις ἐπιθυμίας τινός*.

Ἄλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται ἐξ ἄλλης, ἀντιθέτου ὅλως τῆς προηγουμένης, αἰτίας· ὅταν δηλ. ἐπιθυμία τις οὐδόλως ἐκπληρώνεται, ἔνεκα διαφόρων κωλυμάτων, ἀποθαίνει σὺν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὕτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος *ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀπιθυμίαν*· ἀμφότερα ταῦτα δηλ. παράγουν ἐνίστε τὸν ἀνθρωπὸν εἰς πράξεις ἀντιμαχο-

μένας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμου. Οὐχ ἦτον παρατηροῦνται καὶ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξὺ των, αἱ ἑξῆς:

1) Ἡ ἀψιθυμία ἐμφανίζεται αἰφνιδίως, ἐνῶ τὸ πάθος γεννᾶται βαθμηδόν.

2) Ἡ ἀψιθυμία παρέρχεται ταχέως, ἐνῶ τὸ πάθος εἶναι διαρκές.

3) Κατὰ τὴν ἀψιθυμίαν πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτεται, ἐνῶ κατὰ τὸ πάθος σκέπτεται ἀκριβῶς, πῶς δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του.

4) Ἡ ἀψιθυμία ἐκδηλώνεται καὶ διὰ σωματικῶν φαινομένων, ἐνῶ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως ἐξωτερικὴ ἡρεμία.

5) Αἱ ἀψιθυμίαι ὑποσκάπτουν μᾶλλον τὴν σωματικὴν υγείαν, ἐνῶ τὰ πάθη ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἠθικότητα, ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ τὴν σωματικὴν υγείαν, ὅπως π. χ. ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λιχνεΐα.

Ὅπως ἡ ἑξις, οὕτω καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγὴν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἤδη ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργοῦμεν. Ἰδίᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουν αἱ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν καταλλήλως, νὰ συνιστῶμεν δὲ εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὰ τέκνα των νὰ ἐπιδίδονται εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν κλίσιν. Οὕτω δύναται νὰ ἀναπτυχθοῦν εὐκολώτερον καὶ τελειότερον πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δὲ ὀφείλομεν νὰ καταπολεμοῦμεν τὰ πάθη· κατορθώνομεν δὲ τοῦτο ἢ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἑξεις καὶ κλίσεις, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἢ φροντίζοντες νὰ ἐκπληρώνονται αἱ δικαιολογημέναι ἐπιθυμίαι τῶν παιδίων· διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι πολλὰ πάθη, π.χ. τὸ πάθος τῆς λιχνεΐας, τῆς ἀσωτεΐας, τῆς φιληδονίας, τοῦ καλλωπισμοῦ κλπ. εἶναι τὰ τελικὰ ἐπακολουθήματα μεγάλων στερήσεων εἰς τὸ φαγητόν, τὸ ποτόν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὰ παίγνια κλπ.

§ 31. ΠΟΘΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα δεικνύει ἄλλα εἶδη τῆς ἐπιθυμίας. Θέλω π.χ. νὰ κατασκευάσω μηχανήμά τι, τοῦ ὁποίου ἔχω ἀνάγκην διὰ πείραμά τι τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς Χημείας καὶ ἀποτείνομαι πρὸς τινὰ χαλκέα· οὗτος βεβαίως ἐπιθυμεῖ νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα τοῦτο, διότι θὰ λάβῃ χρήματα. Ἐπειδὴ ὅμως οὐδέποτε μέχρι τοῦδε κατεσκεύασε τοιοῦτόν τι, λέγει εἰς ἐμέ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ χαλκεὺς ἔχει ἐπιθυμίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως εἶναι βέβαιος ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς ὅμως, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ μηχανήματος τούτου, ἐπιμένομεν, καθοδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλους οὗτος πείθεται καὶ λέγει, ὅτι θὰ δοκιμάσῃ, νὰ κατασκευάσῃ αὐτό. Ἐνῶ λοιπὸν πρότερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα, ἀλλ' ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν ἠδύνατο, τώρα ἐπιθυμεῖ, ἀμφιβάλλει δ' ἀπλῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν του.

Μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μηχανήματος ἐπιτυγχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο· ἐὰν μετὰ ταῦτα ἡμεῖς ἢ ἄλλος τις παραγγείλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον μηχανήμα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει μὲ πεποίθησιν, ὅτι θὰ τὸ κατασκευάσῃ. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ τι, εἶναι δὲ βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ.

Τὸ πρῶτον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας καλοῦμεν ψιλὸν πόθον, τὸ δεύτερον πόθον, τὸ δὲ τρίτον βούλησιν.

Βούλησις ἄρα εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὔτε περὶ τοῦ κατορθωτοῦ οὔτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Ψιλὸς δὲ πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν παράστασιν, ὅτι ὅπως τώρα τὰ πράγματα ἔχουν δὲν εἶναι δυνατὸν αὕτη νὰ ἐκπληρωθῇ.

Ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ βούλησις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἐπιτυχίαν τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν· ἀρκεῖ

ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν, ἐὰν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν ἢ ὄχι, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· εἰς τὴν βούλησιν ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθῆσεως. Δυνατὸν νὰ βουλώμεθα καὶ τὰ μάλιστα ἀδύνατα ἢ νὰ μὴ βουλώμεθα πράγματα, τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν εἶναι δυνατὰ εἰς ἡμᾶς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν *λογικὴν ἀπὸ τὴν ἄλογον βούλησιν*. Λογικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν μέσων, ἅτινα πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ, ἐφ' ὅσον ὁμοῦ δὲν ὑπάρχει σαφῆς πκράστασις καὶ ὀρθὴ κρίσις τῶν χρησιμοποιηθησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν *ἄλογον βούλησιν*. Ἀκόμη διακρίνομεν τὴν *ἠθικὴν βούλησιν* ἀπὸ τὴν *οὐχὶ ἠθικὴν*. Ἠθικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ὅταν εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται *οὐχὶ ἠθικὴ*. Καὶ τέλος διακρίνομεν *ἰσχυρὰν* καὶ *ἀσθενῆ* βούλησιν. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται ἡ βούλησις, ὅταν προσπαθῆ νὰ πράξῃ τι ὅσαδῆποτε ἐμπόδια καὶ ἂν προβάλλονται εἰς αὐτήν (ὅπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἡλέκτρας), ἀσθενῆς δ' ὅταν ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ τυχόντος ἐμποδίου (ὅπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἰσμήνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὐκόλον δ' εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦτου, τὸ ὁποῖον βουλόμεθα γενᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τοῦτου, ὅτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον τώρα βούλεται· ἢ δ' *ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως*. Διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυρὰ βούλησις σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας.

§ 32. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἐὰν δηλ. ὁ ἄνθρωπος καθορίζῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, οὐδαμῶς ὑπ' ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκασόμενος, ἢ μὴ, ἔγινεν ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων καὶ ἀντιρρήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κύριος ἑαυτοῦ καὶ δύναται νὰ καθορίζῃ τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀνευ

ἔξωτερικου τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἰσχυρίζομενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλή μηχανή, πράττων δὲ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐξωτερικᾶ αἰτία. Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦν τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ αὐτεξουσίου, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν τοῦ ὑπεξουσίου.

Εἶναι δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαιότατον καὶ διὰ τὴν Ἠθικὴν καὶ διὰ τὴν Ψυχολογίαν.

Ἐκ τῆς ἐλευθερίας δηλ. τῆς βουλήσεως ἐξαρτᾶται ἡ εὐθύνη, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι ὑπέχουν διὰ τὰς πράξεις των, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινὴ, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον τυχὸν ἔπραξαν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, τότε αἱ πράξεις ἐκάστου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς πράξεις αὐτοῦ τούτου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὗτος ὑπέχει εὐθύνην διὰ ταύτας καὶ διὰ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν. Ἐὰν ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος, τότε αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν, τὴν ἀγωγὴν, καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὀργανισμὸς του ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐξετέλεσε τὴν πράξιν ταύτην. Ἡ κοινωνία βεβαίως ἔχει καθήκον νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτήν, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, κατὰ πάσης προσβολῆς, ἣτις φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξιν καὶ εὐημερίαν της, δὲν δύναται ὅμως νὰ γίνεταί λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακούργου. Ὁ κακούργος ἐν τιοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρῆται ἀσθενὴς τις, ὅστις πρέπει νὰ καταστῇ ἀδολοφῆς καὶ νὰ θεραπευθῇ.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως λέγοντές τινα ἐλεύθερον, ἐννοοῦμεν ὅτι οὗτος πράττει τι χωρὶς νὰ ἔχη τὸ συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς βίας. Πᾶσα ἄρα πράξις, τὴν ὁποῖαν πράττομεν ὄντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων καὶ ἄνευ τοῦ συναισθήματος βίας τινός, εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἀπόφασίς μας. Ἐχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν πεποίθησιν ὅτι δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πράξιν ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ πράξωμεν. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι πράττομεν ἄνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὅπως ἐννοεῖ ταύτην ἡ ψυχολογία.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἄρ' ἀπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι πρόβλημα, ἀλλὰ γεγονός, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται

να ἀμφισβητήση. Τὴν ψυχολογικὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν παρατηροῦμεν ἀκριδέστατα εἰς πᾶσαν τῆς βουλήσεως ἐνέργειαν. Ὅσον δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ νόησις μας, ὅσον περισσότεραι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τόσον ἐλευθερωτέρα ἐμφανίζεται ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις μας καὶ διανοίγει πάντοτε νέας ὁδοὺς καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογὴν. Ὅσον δὲ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ ἐκλογὴ, τόσον τελειότερον συναισθανόμεθα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογὴν.

Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπόψεως· ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὸ συναίσθημα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι διὰ νὰ λάβωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν, ἀναγνωρίζομεν ἅμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον ὁμως πράττομεν μὴ ὄντες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων ἢ ὑπὸ τὸ κράτος ἀψιθυμίας τινὸς εὑρισκόμενοι δὲν θεωρούμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας. Μικρὰ παιδιά, ἀμβλύνοι, οἰνοβαρεῖς δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν των δυνάμεων καὶ διὰ τοῦτο δὲν θεωροῦνται καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ νόμος κρίνει ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τι ὑπὲρ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς ἀψιθυμίας.

§ 33. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἀπὸ ὅλας τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ ἐγώ. Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς παραστάσεις α') τοῦ σώματος καὶ β') τοῦ πνεύματος.

1. **Τὸ σῶμα.** Ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλεῖ κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ ὅπως ὁμιλεῖ καὶ περὶ οἰουδήποτε ἄλλου ὄντος· οὕτω π.χ. λέγει· ἡ Μαρία πηγαίνει νὰ κοιμηθῇ, ἡ Μαρία εἶναι μικρὴ, ἡ Μαρία εἶναι ἄρρωστη, ἡ Μαρία πονεῖ κλπ. Ὅπως δηλαδὴ δηλώνει τὰ λοιπὰ ὄντα μὲ τὸ ὄνομά των, οὕτω δηλώνει καὶ ἑαυτόν. Ταῦτα δὲ λέγων σκέπτεται τὸ σῶμά του, τοῦ ὁποίου ἀπέκτησεν ἤδη παράστασιν.

Πῶς ὁμως γενᾶται ἡ παράστασις αὕτη; Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον

ἐλέγομεν ἀνωτέρω περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται αἱ σύνθετοι παραστάσεις, ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς δράσεως δηλ., τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἀποκτᾶ ὁ παῖς βοθημῶν παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματός του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν αἰσθημα συντελεῖ ἀδιακόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ὅλου σώματος. Ὁ παῖς ἄπτεται τοῦ σώματός του, ἔπειτα δ' ἄπτεται καὶ ἄλλων πέριξ τοῦ εὐρισκομένων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ σώματός του, καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ σώματός του, ὅταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματος, ὅταν ἐγγίξῃ τὸ σῶμά του βλέπει τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν του. Βαδίζων δὲ ἀποκτᾶ νέαν παράστασιν, τὴν τοῦ ὅτι δύναται νὰ κινηθῇ ἀπὸ τὴν θέσιν του. Τὴν κίνησιν ταύτην δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π.χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν τράπεζαν, τὸ κάθισμα κλπ., τοῦναντίον βλέπει ὅτι ταῦτα μένουσιν εἰς τὴν θέσιν τῶν· βλέπει, ὅτι αὐτὰ δὲν τρώγουσιν, δὲν πίνουσιν, δὲν ὀμιλοῦσιν, δὲν κραυγάζουσιν ὅπως αὐτός. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα παρατηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διδάσκεται **βαθμηδὸν ὁ παῖς νάναγνωρίζῃ ἑαυτὸν ὡς τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ κινῆται.**

2. **Τὸ πνεῦμα.** Ὁ παῖς σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτᾶ καὶ ἄλλας ἐμπειρίας· παρατηρεῖ δηλ. ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖά ποτ' ἀντελήφθη, ὅτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα, ὅτι σκέπτεται διὰ νάπαντήσῃ εἰς τεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐρώτησιν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνει τὸ ποθοῦμενον καὶ κατορθώνει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει. Ὅταν ὁ παῖς προχωρήσῃ τόσον, δὲν ὀνομάζει πλέον ἑαυτὸν μὲ ὄνομα, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ λέγει: ἐγὼ π.χ. βλέπω, ἐγὼ ἀκούω, ἐγὼ θέλω, ἐγὼ λέγω κλπ. Ἐφ' ὅσον ὁ παῖς ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι αἰσθάνεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτων, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ., **ἡ παράστασις τοῦ σώματός του ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγώ του.** Ὅσον ὅμως περισσότερον ὁ παῖς νοεῖ, τόσον περισσότερον μεταβάλλεται ἢ παράστασις αὕτη. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμά του κατέχει δευτερεύουσάν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὑπηρέτης ἐκτελῶν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὸ ἐγὼ του

νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγὼ τοῦ δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μὲ τὰ ὄργανά του, ἀλλὰ τοῦτο, τὸ ὅποσον νοεῖ καὶ θέλει, καὶ μεταφέρει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν κεφαλήν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγὼ του. Ὁ παῖς λαμβάνει τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγὼ, ὅταν λέγῃ **ἐγὼ σκέπτομαι, ἐγὼ θέλω.**

Ὅταν γίνεται ὁ παῖς μεγαλύτερος καὶ ἰσχυρότερος μεταβάλλεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν του, μὲ ἄλλας λέξεις μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνείδησιν καὶ αὐτὸς ὁ παῖς· γνωρίζει π. χ. ὅτι εἶναι μεγαλύτερος, ἰσχυρότερος ἢ πρὸ ἐτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἅτινα πρότερον οὐτ' ἐγνώριζεν οὐτ' ἠδύνατο. Ἐξ ἄλλου ὁμοῦ γνωρίζει, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς· διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος ἐπῆγε πέρυσιν εἰς τὸ σχολεῖον ;** ἀπαντᾷ ἐγὼ· τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος θὰ γίνῃ μετὰ 5 ἡμέρας 8 ἐτῶν ;**

Τὸ ἐγὼ ἄρα, ὅπερ σήμερον ἀπαντᾷ εἶναι τὸ αὐτὸ ἐγὼ, τὸ ὅποσον μετὰ 5 ἡμέρας θὰ ἑορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ ὅποσον καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ του ἰδιότητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, τὸ ὅποσον ἐφύτευσεν. Ἡ μηλέα π. χ. μένει πάντα μηλέα, καίτοι ἀπὸ ἔτος εἰς ἔτος γίνεται μεγαλύτερα καὶ παχυτέρα.

Τὴν συνείδησιν ταύτην τοῦ ὅτι παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς παραμένει τις πάντοτε ὁ αὐτὸς καλοῦμεν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ. Ἡ συνείδησις αὕτη τοῦ ὅτι παρὰ τὰς ἐπερχομένας μεταβολὰς παραμένομεν πάντοτε οἱ αὐτοὶ ὀφείλεται :

α') Εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπερχόμενα μεταβολαὶ τελοῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἐνθυμούμεθα τί πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· οὕτως ἡ μνήμη συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρόν. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ ἡμετέρου βίου προερχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι συγχρόνως **ἡμέτεραι παραστάσεις,** παραστάσεις τοῦ **Ἐγὼ** ἡμῶν.

Πᾶς ὅστις παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ ἑαυτὸν γνωρίζει, ὅτι τὸ **παριστῶν**

ἐγὼ καὶ τὸ παριοτανόμενον ἐγὼ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀμφιβόλλῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν χάσῃ τὴν μνήμην, ὅταν δὲ χάνεται ἢ συνειδήσεις τοῦ ἐγώ, γεννᾶται ἡ φρενοβλάβεια.

§ 34. ΦΡΟΝΗΜΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Παῖς τις διερχόμενος πρὸ τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον δένδρον κατάφορτον ὀπωρῶν· ἀμέσως γεννᾶται εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γνωρίζει ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν, ἐν τούτοις προβαίνει εἰς τὴν πράξιν ταύτην. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν εἶναι εἰς τὸν παῖδα ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κλέψῃ· διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἠθικὴ γνῶσις δὲν ἀσχεῖ εἰς αὐτὸν οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ πρὸς ταύτην προβαίνει οὗτος εἰς τὴν κακὴν πράξιν. Περὶ τοῦ παιδὸς τούτου λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος, διότι αἱ πράξεις του δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του γνώσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.

Τοῦναντίον ἠθικῶς ἐλεύθερος φαίνεται ἄλλος παῖς, ὁ ὁποῖος διέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, βλέπει τὰς ὀπώρας καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἀποπειρᾶται νὰ κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν· ὁ παῖς οὗτος δὲν εἶναι δούλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαιμαργίας, ἀλλ' ὑποτάσσει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν του συνειδήσιν, ἡ ὁποία εἶναι ἰσχυροτάτη.

Κατὰ ταῦτα ἠθικῶς ἐλεύθερος λέγεται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις πᾶσαν βούλησιν καὶ πρᾶξιν του ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς, ἠθικῶς δὲ δούλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη του, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς του.

Εἰς τὸν κόσμον παρατηροῦνται ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε, παραβλέποντες ταύτας, νὰ δουλεύουν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη των. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία καθορίζει τὸ ἠθικῶς πράττειν ἡμῶν, κα-

λοῦμεν **φρόνημα**. Πάσης δὲ πράξεως, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος, οὔτε ἀγαθὴ δηλ. οὔτε κακὴ, ὑπόκειται ὡς βᾶσις φρόνημά τι καὶ ὅταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰανδήποτε πράξιν ἠθικῶς, δὲν ἐξετάζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὐτὴ προῆλθε, καὶ ὀνομάζομεν αὐτὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν, ὅτι προῆλθεν ἀπὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν φρόνημα. **Ἡθικῶς δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἱ ὅποια ἀποσκοποῦν τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποφεύγει δὲ τὰς πράξεις, αἱ ὅποια δύνανται καθ' οἰονδήποτε τρόπον νὰ βλάψουν αὐτούς.**

Τὸ ἠθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον· διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγή νὰ συντελῇ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων, ἢ δὲ βούλησις πρέπει ἑνωρὶς νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἄρχῃ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνηθίσουν οἱ παῖδες ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν νὰ **ἄρχουν ἑαυτῶν**. Ἡ αὐταρχία αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ ὀρίξῃ εἰς ἑαυτὴν ἀνωτέρους, ὑψηλοτέρους σκοπούς, νὰ πομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανικᾷ τὰς στιγμιαίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπονήτως νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι ὁ ἀνθρωπος εἶναι **πνευματικὸν ὄν**, δυνάμενον νὰ παλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν κατωτέρων ὀρμῶν, αἱ ὅποια κανονίζουσι τὸν βίον τῶν ζώων.

Τὸ ἠθικὸν ὅμως φρόνημα δὲν εἶναι **μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως**. Πρὸς μὲν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ **πολλαὶ γνώσεις** πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ **διαρκῆς ἀσκήσις** εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲ τὸ κακόν. Ἡ θεωρία τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γνῶσις, ἐξελέγχεται ἀπὸ τὰς καθ' ἡμέραν παρατηρήσεις ἐσφαλμένη. Ἐγνώριζεν ὁ παῖς τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι τι κακόν· ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν γνῶσιν ταύτην προέβη εἰς

αὐτήν, διότι δὲν εἶχεν ἀσκηθῆ προηγουμένως νὰ ἀρχῆ ἑαυτοῦ καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὰς ἐπιθυμίας του εἰς τὰς ἠθικάς του ἀρχάς.

Ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἡμῶν ἐνισχυθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὕτως, ὥστε νὰ ὑποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ βίου ἡμῶν ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, λέγομεν ὅτι ἔχομεν *χαρακτῆρα*. Δὲν θὰ εἶπω περὶ τινος, ὅτι ἔχει *χαρακτῆρα*, ὅταν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῇ ὑλικῶς, ἐὰν δέ ποτε πρόκειται νὰ ζημιωθῇ πως, ψεύδεται. Οὐχί. *Ἄλλὰ μόνον, ὅταν εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε τοῦ βίου του περιπτώσιν ἀκολουθῆ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα : μὴ ψεύδου.*

Παραδείγματ' ἀνδρῶν, ἐχόντων *χαρακτῆρα*, πολλὰ παρέχει ἡ ἡμετέρα ἱστορία, μεταξὺ δὲ τούτων προέχει τὸ τοῦ Σωκράτους. Οὗτος εἶχεν ἠθικὸν ἀξίωμα, ὅτι πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἰς τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ πατρίς διατάσσει, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον εἶναι. Διὰ τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηναίων πανταχοῦ γενναίως ἀγωνισάμενος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ τὰς παρακλήσεις τῶν φίλων, νὰ δραπέτεύσῃ ἀπὸ τὸ δεσποτήριον, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν αὐτῷ καὶ καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ποινήν.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, ὅστις εἶχε *μίαν ἀρχήν*, τὴν φιλοδοξίαν καὶ εἰς τὴν *ἀρχήν αὐτὴν ὑπέτασεν ὅλος τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ φροντίδας του*, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶχε *χαρακτῆρα*. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ κυρία διαφορὰ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀλκιβιάδου εἶναι ὅτι ὁ μὲν Σωκράτης ἔχει ἠθικάς ἀρχάς, ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης οὐχὶ ἠθικάς. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ὑπετάσσετο πάντοτε εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας εἶχεν, ἐνῶ τοῦ δευτέρου ἡ συνείδησις ἐξηγεῖρετο ἐνίοτε διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἐπραξε π. χ. εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθει νὰ διορθώσῃ τοῦτο δι' ἀναλόγου ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ ἔκαμε παριδῶν τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας πρότερον εἶχε. Ὅταν ὅμως γίνεται τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνεταί πλέον λόγος περὶ *χαρακτῆρος*.

Κατὰ ταῦτα *χαρακτῆρ* ὑπάρχει μόνον, ὅπου ἠθικαὶ ἀρχαὶ κανονίζουσι τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ἠθικοῦ, ὅχι δὲ περὶ ἀνηθικοῦ *χαρακτῆρος*.

Ἐάν τις ἔχη ἠθικὸν χαρακτήρα, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προείπωμεν τί οὗτος θὰ πράξῃ εἰς ὠρισμένην περίπτωσιν· περὶ τοιοῦτου ἀνθρώπου οὐδέποτε θὰ εἴπωμεν «αὐτὸ δὲν περιεμένομεν ἀπ' αὐτόν». Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ συμβαίῃ, προκειμένου μόνον περὶ ἀνθρώπων ἀνευ χαρακτήρος.

§ 35. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΣ

Τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν χαρακτήρα καλοῦν πολλάκις καὶ *προσωπικότητας*· συνήθως μεταχειρίζονται ἀδιακρίτως τὸν ἓνα ὅρον ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς δύο τὴν ἰδίαν σημασίαν· ἡ ἐπιστήμη ὅμως διακρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτήρος.

Ὁ χαρακτήρ *περιορίζεται εἰς τὴν βούλησιν*· λέγομεν περὶ τινος ἀνθρώπου ὅτι ἔχει χαρακτήρα, ὅταν ὁ ἀνθρωπος οὗτος ἔχη ἐνιαίαν βούλησιν, ἢ, ὅπως ἄλλως εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅταν ὁ ἀνθρωπος οὗτος βούλεται, εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε περίπτωσιν τοῦ βίου του, τὸ αὐτό, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ ἀτομικὰς ἐπιθυμίας καὶ πάθη. Ὅταν ὅμως λέγωμεν περὶ τινος ὅτι εἶναι προσωπικότης δὲν ἀποβλέπομεν μόνον εἰς τὴν βούλησίν του, ἀλλὰ εἰς τὴν ὅλην φύσιν του, εἰς ὅλας τὰς κυρίας πλευρὰς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Διὰ νὰ ὀνομάσωμεν ἀνθρωπὸν τινα προσωπικότητα πρέπει νὰ εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ πολυμερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων καὶ δεξιότητων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀτομικῶν του δυνάμεων καὶ δεξιότητων.

Ὁ ἀνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀγαπύξει πολυμερῶς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του ἔχει καὶ πλούσιον πνευματικὸν βίον, ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνεται διὰ καρποφόρου ἐνασχολήσεως εἰς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ εἰς τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ βίου, πρὸ πάντων δ' εἰς τὴν ἀσκησιν ἐπαγγέλματός τινος. Ἐκτὸς τούτου ἔλαι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐνασχολήσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προσωπικότητος δεικνύουν αὐστηρὰν ἐνότητα, ἣτις ἐμφανίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἀνθρωπος, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν προσωπικότητα, θέτει, κατ' ἐλευθέραν ἀπόφασιν, ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν

ὕψιστων ἠθικῶν σκοπῶν, εἶναι λοιπὸν ἠθικὸς χαρακτήρ. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ πυρὴν τῆς προσωπικότητος.

Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀναδεικνύει ἄνθρωπὸν τινα ὡς προσωπικότητα εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου του καὶ ἡ σταθερὰ τήρησις ὑπ' αὐτοῦ τῶν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν.

Ἄλλ' ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δεξιότητας αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ διάφοροι, ἐξαρτῶμεναι ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἐκάστου προδιάθεσιν, ἧτοι ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίκτητον προδιάθεσιν, ἧτοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐγεννήθη, τὸν τόπον εἰς τὸν ὅποιον τὸ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς καὶ ἀνεπτύχθη καὶ τὴν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι διάφορα παρὰ τοῖς διάφοροις ἀνθρώποις διάφορος θὰ εἶναι καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου ἐκάστου. Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τῶν ἄλλων· τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικότητά του.

Ὅταν ἄρα λέγωμεν ἀτομικότητα ἐννοοῦμεν τὴν προσωπικότητα, ἡ ὁποία ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἰδιάξοντα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη διακρίνεται πάσης ἄλλης προσωπικότητος.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Εἰσαγωγή</i>	3
1. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἔργον τῆς <i>Ψυχολογίας</i>	3
α'. Ἡ ἔννοια τῆς <i>Ψυχολογίας</i>	3
β'. Τὸ ἔργον τῆς <i>Ψυχολογίας</i>	4
2. <i>Μέθοδοι</i> τῆς <i>Ψυχολογικῆς ἐρεῦνης</i> ἢ <i>πηγαὶ</i> τῆς <i>Ψυχολογίας</i> .	5
3. Αἱ <i>θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι</i>	8
4. <i>Συνειδήσεις, ἀσυνειδήσια, ἐνότης</i> καὶ <i>περιεχόμενον</i> τῆς <i>συνειδήσεως</i>	9
5. <i>Διαίρεσις</i> τῆς <i>Ψυχολογίας</i>	11
6. <i>Σπουδαιότης</i> τῆς <i>Ψυχολογίας</i>	11
7. Τὸ <i>νευρικὸν σύστημα</i> καὶ τὰ <i>ψυχικὰ φαινόμενα</i>	12
8. <i>Κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος</i>	13
α'. Ἐξωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 13.—β'. Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 15.	
9. <i>Σημασία τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος</i> .	19

ΜΕΡΟΣ Α'. ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

Κεφάλαιον Α΄,

1. <i>Περὶ αἰσθήσεως</i>	26
2. <i>Αἰσθήματα τῆς Γενικῆς αἰσθήσεως</i>	27
3. Ὅργανικὰ ἢ ζωϊκὰ αἰσθήματα.	29
4. <i>Αἰσθήματα θέσεως</i> καὶ <i>κινήσεως τοῦ σώματος</i>	30
5. <i>Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων</i>	31
α'. Τὸ αἰσθητὴ τῆς ὀράσεως σελ. 31.—β'. Τὸ αἰσθητὴ τῆς ἀκοῆς σελ. 33.—γ'. Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως σελ. 36.	
6. <i>Τὸ αἰσθητὴ καθόλου</i>	38
7. Ἡ ἀντίληψις.	41

Κεφάλαιον Β΄.

8. Ἡ παράστασις	42
---------------------------	----

	Σελ.
9. <i>Εἶδη τῶν παραστάσεων</i>	45
Α'. Κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν σελ. 45.—Β' Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν	45
10. <i>Ἐποπτεία</i>	47
11. <i>Πορεία τῶν παραστάσεων</i>	48
α' Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως σελ. 48.—Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων σελ. 49.—γ' Ὅροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 51.—δ' Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 54.	
12. <i>Ἡ Μνήμη</i>	56
α' Ὁρισμὸς καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης σελ. 56—β' Ὅροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης σελ. 57.—γ' Εἶδη τῆς μνήμης σελ. 59.—δ' Μνημονικοὶ τύποι σελ. 60.	
13. <i>Φαντασία</i>	62
α' Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας σελ. 62.—β' Σπουδαιότης τῆς φαντασίας σελ. 64.	
14. <i>Ἡ Πρόσληψις ἢ ἀφομοίωσις</i>	67
15. <i>Ἡ προσοχή</i>	71
1. Ὁρισμὸς τῆς προσοχῆς σελ. 71.—2. Εἶδη τῆς προσοχῆς σελ. 74.—3. Γένεσις τῆς προσοχῆς σελ. 74 (α' ψυχικὰ αἷτια καὶ ψυχολογικοὶ ὄροι σελ. 74.—β' Φυσιολογικοὶ ὄροι σελ. 76).—4. Ἀκουσία καὶ ἐκουσία προσοχή σελ. 76.—5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς σελ. 77.	
16. <i>Τὸ διαφέρον</i>	78

Κεφάλαιον Γ'.

17. <i>Ἡ νόησις</i>	80
α' Ἡ νόησις ἐν γένει σελ. 80.—β' Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως σελ. 82.—1. Ἡ ἔννοια σελ. 82.—2. Ἡ κρίσις σελ. 85.—3. Ὁ συλλογισμὸς σελ. 88.—α' Ὁρισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ σελ. 88.—β' εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ. 1, Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς σελ. 88.—2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς σελ. 89.—3. Ὁ κατ' ἀναλόγιαν συλλογισμὸς σελ. 90.	

ΜΕΡΟΣ Β'. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

20. <i>Ὁρισμὸς καὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων</i>	92
α'. Τί εἶναι συναίσθημα σελ. 92.—β' Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων σελ. 93.	
21. <i>Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων</i>	95

22. <i>Εἶδη τῶν συναισθημάτων</i>	95
23. <i>Υλικά ἢ κατ' αἴσθησιν συναισθήματα</i>	96
24. <i>Τὰ πνευματικά συναισθήματα</i>	98
α' Τὸ αὐτοσυναίσθημα σελ. 98.—β' Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς σελ. 99.—γ' Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα σελ. 101—δ' Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ σελ. 103.—ε' Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα σελ. 108.—στ' Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα σελ. 110.—ζ' Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα σελ. 114.	
25. <i>Τὰ συναισθήματα ἐν γένει</i>	114
α' Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων	114
β' Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων	115
γ' Ἡ διάθεσις	116
δ' Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων	117
26. <i>Αἱ ἐπιθυμίαι</i>	117

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΤΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

27. <i>Γενικὸς χαρακτηρισμὸς καὶ ὄρισμὸς τοῦ Βουλευτικοῦ</i>	120
28. <i>Ἡ ὁρμὴ καὶ τὸ ὀρμέμεφντον</i>	122
29. <i>Ἡ ἐπιθυμία</i>	124
30. <i>Ἐξίς, κλίσις, ῥυπή, πάθος</i>	126
31. <i>Πόθος καὶ βούλησις</i>	129
32. <i>Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως</i>	130
33. <i>Ἡ συνείδησις τοῦ ἐγώ</i>	132
34. <i>Φρόνημα καὶ χαρακτῆρ</i>	135
45. <i>Προσωπικότης καὶ ἀτομικότης</i>	138

Ἀριθ. } Πρωτ. 21759
          } Διεκπ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰουνίου 1927

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Πρὸς

τὸν κ. Δημήτριον Γεωργακάκη

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι δι' ἡμετέρας πράξεως τῇ 12 τοῦ παρελθόντος μηνὸς ἐκδοθείσης καὶ τῇ 27 τοῦ αὐτοῦ δημοσιευθείσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 41 φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐνεκρίθη τὸ βιβλίον ὑμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον **Στοιχεῖα Ἐμπειρικῆς Ψυχολογίας** διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδύσεως διὰ μίαν δεκαετίαν, λογιζομένην ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1927—1928 ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως συμμορφωθῆτε πρὸς τὰς ἐν ταῖς σχετικαῖς ἐκθέσεσιν ὑποδείξεις τῆς κριτικῆς ἐπιτροπείας.

Ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ

Ὁ Διευθυντής

Ε. ΚΑΚΟΥΡΟΣ

Κ. ΚΑΜΠΕΡΗΣ

Συνεπεία τῆς ὑπ' ἀριθ. 51739 τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1926 πράξεως τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων ἀυξάνεται ἡ τελικὴ τιμὴ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῶν σχολείων τῆς μέσης καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως κατὰ 20% ἐφ' ὅσον ταῦτα μεταφέρονται ἐκ τῆς πόλεως, ἐν ἣ ἐξεδόθησαν, εἰς ἄλλας πόλεις.

